

İÇİNDEKİLER

Yenilik Ekonomisini Öne Çıkaran Gelişmeler

Developments Highlighting Innovation Economy

Arif ÖZSAĞIR

.....2

Döviz Kuru Dalgalanmalarının Tarımsal Dış Ticarete Etkisi: Türkiye
Örneği

The Effect Of Exchange Rate volatility On Agricultural Foreign Trade:
The Case Of Turkey

Erşan SEVER

.....17

Türkiye ve Bazı Ülkelerdeki Vergi Reformlarına Bir Bakış

An Overview Of The Tax Reforms In Turkey And Some Other Countries

Önder ALCALI

.....36

Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi

The Importance And Place Of Tourism In Economy

Aliye AKIN & Mustafa Yaşar şİMşEK & Adnan AKIN

.....63

Risk Yönetimi ve Ülke Uygulamalarında Risk Yönetim Modelleri

Risk Management And Risk Management Models In Country
Applications

Ruveyda KIZILBOĞA.....82

YENİLİK EKONOMİSİNİ ÖNE ÇIKARAN GELİŞMELER

DEVELOPMENTS HIGHLIGHTING INNOVATION ECONOMY

Doç.Dr. Arif ÖZSAĞIR
Gaziantep Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

Özet

Evrimsel açıdan bakıldığında ekonomik ve toplumsal başarıların sürükleyici gücü yenilik ve yenileşme (inovasyon) olmuştur. Yenilik ve yenileşme bir süreçtir. Bu süreç daha çok kazanma, topyekûn kalkınma ve rekabette üstünlük sağlamanın koşullarını ve kurallarını köklü biçimde değiştirmektedir. Dünün sanayi ekonomileri bilgi ekonomisine dönüşmektedir. 21. yüzyıl ekonomisinde (bilgi ekonomisinde) başarı, rekabette üstünlük ve daha iyi bir ekonomik performansın yenilik ve yenileşmeyle mümkün olacağı her geçen gün biraz daha iyi anlaşılmaktadır. Bu yeni ekonomi düzeninde zenginlik ve refahın kaynağı "bilgi temelli yenilikte" olduğu ortaya çıkmıştır. Bugün ekonomik anlamda ayakta kalmak ve rekabette üstünlük için yenilik (inovasyon) zorunlu hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Rekabet, Bilgi ekonomisi

Abstract

When you look at the evolutionary point of, the driving force of economic and social achievements has been reform and the phenomenon of innovation. The phenomenon of reform and innovation is a process. This process has radically changed the terms and rules of earning more, the overall development and ensuring competitive advantage. Yesterday's industrial economies are becoming knowledge economy. In 21. Century economy (knowledge economy), it has been understood a little better every day that success, competitive advantage and a better economic performance will be able to with reform and innovation. In this new economic order, it has been emerged that the source of wealth and prosperity is "knowledge-based innovation". Nowadays, innovation has become imperative for survival in economic sense and competitive advantage.

Key Words: Innovation, ,Competiton, Knowledge Economy

1. Giriş

Evrimsel açıdan bakıldığında ekonomik ve toplumsal başarıların sürükleyici gücü yenilik ve yenileşme (inovasyon) olgusu olmuştur. Nerede bir kurumsal, toplumsal ve bireysel başarıdan söz edilse orada değişim ve yenilik olgusu ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyıl ekonomilerinde de (bilgi ekonomisinde) başarı, rekabette üstünlük ve daha iyi bir ekonomik performansın yenilik ve yenileşmeyle mümkün olacağı her geçen gün biraz daha iyi anlaşılmaktadır. Yenilik ve yenileşme bir süreçtir. Bu süreç daha çok kazanma, topyekûn kalkınma ve rekabette üstünlük sağlamanın koşullarını ve kurallarını köklü biçimde değiştirmektedir. Dünün sanayi ekonomileri bilgi ekonomisine dönüşmektedir. Bu yeni ekonomi düzeninde zenginlik ve refahın kaynağı “bilgi temelli yenilikte” olduğu ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler, gelişimlerini günün şartlarına göre yeni buluş ve icatlarla (yeniliklerle) sağlamışlardır. Bu günde zenginleşmenin yolu yenilikten geçmektedir. Ancak dünden farklı olarak ekonomik zenginlik bilgi temelli hale gelmiştir. Böylece dünya ekonomisi her geçen gün bilgi-bilim ve teknoloji temelli hale dönüşmektedir. Artık rekabette üstünlük maddi sermayeye dayalı statik mukayeseli üstünlüklere değil, büyük ölçüde yeteneğe, yeni fikirlere ve bu fikirleri içeren ürünler, süreçler, çözümlere dayanmaktadır.

Dünün yeniliği kaba kol kuvvetine ve ucuz emeğe dayalı, atıl haldeki yer altı ve yer üstü kaynaklarını aktif hale getirme şeklinde ortaya konulurken bu günün yeniliği akıl ve akıl gerektiren ürünler üzerine kuruludur. Söz konusu yeni ürünler Ar-Ge departmanlarında üretilen bilgilerin ürün ve hizmetlere dönüştürülmesi anlamında yeniliktir. Bu yeni ürün ve hizmetler Ar-Ge becerilerine sahip eğitilmiş emeğin çalışmalarıyla ortaya çıkan ve teknoloji denilen ürünlerin üretilmesiyle öne çıkmaktadır. Bugünün ekonomisi (bilgi ekonomisi) dünyanın sanayi ekonomisinden farklı yepyeni bir yapıyı zorunlu kılmaktadır. Bilgi ekonomisi, bilgi üretme ve bu bilgiyi ürüne dönüştürerek sürekli yenilikler getiren bir ekonomidir. Bir başka deyişle bilgi ekonomisi bilgi temelli yenilikçi bir ekonomidir. Bu çalışmada ekonomileri yenilikçi olmaya zorlayan gelişmeler irdelenecektir.

2. Yenilik Kavramından Yenilik Ekonomisine

Bilim, teknoloji ve ekonomi alanında en çok konuşulan konuların özünü batı literatüründe inovasyon sözcüğü ile anlatılmaya çalışılan olgu oluşturmaktadır. Anlamını karşılayacak tam bir Türkçe sözcük olmadığı için zaman zaman “yenilenme”, “yenilik” şeklinde çevrilse de bu terimler inovasyon terimini karşılamakta yetersizdir. İnovasyon, "yeni ve değişik bir şey yapmak" anlamındaki Latince "innovare" kökünden türetilmiştir. Cambridge Lerner's Dictionary'de yeni bir metot ya da fikrin kullanımı şeklinde tarif edilirken, Webster sözlüğü inovasyonu yeni ve farklı bir sonuç olarak tanımlamıştır. Türkçede yenilik, yenileme ve yenilikçilik gibi anlamına gelse de inovasyon yeniliğin kendisinden çok sonucunu; farklılaştırma ve değiştirmeye bağlı ekonomik ve toplumsal bir sistemi ifade etmektedir. Bu kısa açıklamadan hareketle yenilik ve yenileşme; “ekonomik, toplumsal, kültürel ve idari alanda yeni mal, hizmet ve yöntemlerinin kullanılmaya başlanması” şeklinde anlamak gerekir.

Yenilik ve yenileşme bir süreçtir. Bu süreç bir fikirle başlar somut bir ürünle ya da hizmet şeklinde insanoğlunun yararına olacak, onun yaşamını

kolaylaştıracak bir yapıya bürünür. Dolayısıyla, inovasyon basit anlamlı bir yenilenme değil, yenilenmenin kuramsal aşamasından başlayarak yeni ya da yenileşmiş ürünü de içine alan ve pazarlanabilme niteliğini kabul eden bir süreç.

OCED ve AB'nin ortaklaşa kaleme aldığı yenilikle ilgili Oslo Kılavuzunda, yenilik (innovasyon), kavram olarak, hem bir süreci (yenilemeyi/yenilenmeyi) hem de bir sonucu ('yeniliği') anlatığı vurgulanmıştır. AB ve OECD literatürüne göre, inovasyon, süreç olarak, "bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalât ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi" ifade eder. Aynı sözcük, bu dönüştürme süreci sonunda ortaya konan, "pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem ya da hizmeti" de anlatır (European Commission, 1995). Verilen tanımda dikkati çeken nokta, gerek süreç gerekse sonuç açısından, 'pazarlanabilirlik' üzerindeki vurgulamadır. Ortaya konulan yenilik artımsal da olabilir (bir ürün, yöntem ya da hizmette birbirini izleyen küçük adımlar hâlindeki, 'incremental' yenilikler); köklü (radical) de; ama koşul pazarlanabilir olmasıdır. Tanımda dikkati çeken diğer nokta ise, dönüşüme konu olan 'fikir' üzerinde hiçbir nitelemenin olmamasıdır. Ne var ki, artık, yenilik konusu olan hemen hemen her ürün, üretim yöntemi ya da hizmetin bilim ve teknoloji içeriği (muhtevası) yükselmiş durumdadır ve giderek de yükselmektedir. Bu durumda, ister istemez, yenilik sürecinin kendisi de giderek bilim ve teknoloji ile çok daha fazla ilintili hâle gelmiştir ve artık, ana kaynağını da bilim ve teknoloji alanında ortaya konan yeni fikirler / yeni bilgiler oluşturmaktadır (TÜSİAD, 2003).

Çağımızda ortaya konan ve patenle koruma altına alınmaya değer bulunan yenilikler, teknolojik bulgulardan da öte, doğrudan bilimsel bulgulara / bilimsel bilgilere dayanır hâle gelmiştir. Bu tespitten hareketle, inovasyon kavramı, son çözümlemede, bilim ve teknolojiyi ekonomik ya da toplumsal bir faydaya dönüştürmeyi ifade etmektedir. Yine buradan hareketle, öne çıkan noktanın 'teknolojik inovasyon' ve asıl marifetin, ürettiğimiz ürün ve kullandığımız üretim yöntemlerinin içerdiği teknolojileri geliştirmek ya da ortaya çıkan yeni-gelişkin teknolojilere dayalı olarak yeni ürün ve yeni üretim / dağıtım yöntemleri geliştirebilmek olduğu söylenebilir.

Nitekim OECD'nin inovasyon konusunda yayınladığı el kitabında (OECD, 1996, Oslo Manual) açıklandığı gibi inovasyon "teknolojik ürün ve süreç"leri kapsamaktadır. Teknolojik ürün anlamında inovasyon, ya daha önce olmayan, yeni bulunmuş, icat edilmiş bir ürün olabilir. Ya da daha önce var olan bir ürünün geliştirilmesi şeklinde olabilir. Süreç anlamında inovasyon ise, üretim süreci (yöntemi) ve dağıtım süreci (yöntemi)'dir. Bu süreç yepyeni bir üretim ya da dağıtım süreci olabileceği gibi yenilenmiş/geliştirilmiş bir süreçte olabilir. Bir başka inovasyon türüde örgütsel anlamda olabilir. Bu tür bir inovasyon (1) örgütün yapısının önemli ölçüde değiştirilmesi, (2) ileri yönetim tekniklerinin uygulanması, (3) yeni ya da yenilenmiş stratejilerin uygulanması şeklinde olabilir. Küresel rekabet ortamında üstünlük kurma inovasyona, inovasyon ise bilim ve teknoloji alanında ortaya konulan fikirler/ yeni bilgilere bağlıdır. Bu yüzden inovasyon süreci giderek bilim ve teknoloji ile daha fazla ilintili hale gelmiştir. Görüldüğü gibi yeniliğin ana kaynağını bilim ve teknoloji alanında ortaya konulan yeni fikir/yeni bilgiler oluşturmaktadır. Yenilik kavramı son tahlilde yeni fikir ve bilgileri ekonomik ya da toplumsal bir faydaya dönüştürmeyi anlatmaktadır. Buradan hareketle yeniliği, bilimsel süreçlerden

geçmiş bilgiyi, insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ekonomik ya da toplumsal faydaya dönüştürme süreci olarak tanımlamak mümkündür.

Buraya kadar yapılan yeniliği tanımla çalışmasında hareketle “**yenilik ekonomisi**” kavramı, ekonomik faaliyetlerde değişim ve yenileşmeyi dolayısıyla da yeni mal ve hizmetler üretmeye, bu ürünleri üretirken yeni süreçler geliştirmeye, yeni organizasyon modelleri kurmaya ve yeni pazarlama kanalları ve modelleri geliştirmeye odaklanmayı ifade etmektedir.

3. Yenilik Ekonomisini ne çıkaran Gelişmeler

3. 1. Ekonomide Yaşanan Değişim Süreci

Dünya hızla değişmektedir. Edwards Deming’in dediği gibi “değişmek zorunlu değildir; zorunlu olan ayakta kalmaktır.” Ayakta kalmanın yolu ise değişen Őartlara göre yenilenmek ya da yenilik yapmaktır. Değişen dünyanın, değişen koşulları eski iş, ürün, kurumsal yapı iş süreçleri ve çalışma ilişkilerini de değiştirmektedir. Her bir değişim aynı zamanda yenilik ve yenileşme demektir. Drucker’ın dediği gibi yenilenme Őimdiye kadar görülmemiş bir hızla değişmekte olan pazarlara uyum sağlayacak Şekilde rn ve hizmetleri değiştirmek demektir. Birçok kurum değişmeyi ve yenilenmeyi öğrenmedikleri takdirde varlıklarını sürdürmesi imknsız hale gelecektir (Drucker, 1998). Yaşamakta olan dönüşüm ya da değişimin başaktr olarak teknolojik alandaki gelişmeler gsterilmekteyse de değişim, teknolojik alandan ziyade düşünsel alanda yaşanmaktadır. Düşünsel rn olan bilginin üretimi ile başlayan süreç, bilginin ürünlere, süreçlere, sistemlere ve hizmete dönüştürülmesi ile devam etmektedir. Bu döngüsel süreçte bilgi, yetenekli işgücü ve teknik alt yapı önemli rol oynamaktadır. Düşünsel rnlerin -bilginin- ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesi, teknoloji adı altında somuta indirgenmesi ile başlamaktadır. İkinci aşamada bu ürünler hayatı yeniden dizayn etmektedir. Üretim değişmekte, çalışma hayatı değişmekte, iş yeri, öğrenim yerleri değişmektedir. İnsan ilişkileri yüz yüze olmaktan sanal ortamlara taşınmaktadır. Piyasalar somuttan soyuta geçmektedir. Mal üretiminden, hizmet üretimine, kısıtlı seçeneklerden çeşitli seçeneklere, ulusal ekonomiden küresel ekonomiye, maddi sermaye ağırlıklı bir ekonomiden, maddi olmayan sermayenin (bilgi sermayesi, entelektüel sermaye) daha önemli olduğu, bilgiye dayalı ekonomiye dönüşümün yaşandığı bir uygarlığa doğru yol alınmaktadır. Yaşanmakta olan değişim süreci (global değişim faktörlerinin etkisi ile ortaya çıkan dünya ekonomisinin yeniden yapılanması), kısaca "global değişim süreci" Şeklinde tanımlanmaktadır. Global faktörlerin etkisi ile ortaya çıkan dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma sürecini birbiri ile alakalı üç farklı düzlemde ele almak mümkündür. Bunlar, kapsam itibarı ile en genişinden başlayarak ifade etmek gerekirse;

1. Uluslararası ekonomi politik açısından dünya ekonomisindeki değişim ve yeniden yapılanma,

2. Ulusal düzeyde makro ekonomiler açısından sanayi-ötesi ekonomilere geçiş ve

3. Mikro açıdan işletme düzeyinde yeniden örgütleme süreçleridir.

Bu üç düzeydeki gelişmeler birbirleri ile yakından alkalıdır. Hatta zaman zaman aralarındaki sebep-sonuç ilişkisi son derece karmaşık hale gelmektedir. Sözgelimi, işletme düzeyinde mikro değişimler bile aslında dünya

ekonomisindeki yapısal değişimlerle yakından ilgilidir. Başka bir ifade ile, global değişim sürecini ortaya çıkaran faktörlerin bir kısmı dünya ekonomisindeki yapısal değişimler gibi global düzeyde iken bir kısmı da; gelişen teknoloji ve uluslararası pazar şartlarına uygun olarak işin yeniden organizasyonu gibi işletme düzeyinde gözlenen değişimlerdir. Söz konusu bu üç düzlemin sonuçları itibarı ile ne kadar yakından alâkalı olduğu bilgi ekonomilerine geçiş sürecinde etkin olan makro değişim faktörlerinin mikro düzeydeki sonuçlarının "işin ve işyerinin yeniden örgütlenmesi" sürecini zorunlu kılması ile somut bir şekilde gözlenmektedir" (Kurtulmuş, 1996: 17-18).Evrimsel bakış açısı ile Dünyada ekonomide yaşanan değişim ve yenileşmeyi genel hatları ile şu şekilde özetlemek mümkündür.

18.yüzyıldan itibaren yaşanan ilerleme ve değişim evrelerini 5 dalga şeklinde açıklamak mümkündür. Bu çerçevede; ekonomik yapıdaki ilk değişim Fransız İhtilali ile başlamış –ki bu birinci dalgadır-, ikinci dalga olarak kabul edilen I. Sanayi Devrimi neticesinde üretimin motoru olan buhar gücünün keşfi ve kullanımı kitlesel üretime ivme kazandırmıştır. Üçüncü dalganın gelişim sebebi olarak gösterilen demir-elik sektöründe yaşanan ilerlemeler demiryollarının gelişimini teşvik etmiş, ulaşım maliyetlerinin düşmesi üretimi bir kez daha tetiklemiştir. Dördüncü dalgada; elektrik ve elektronik sektöründeki ilerlemeler, üretim sürecinde kullanılan motor gücüyle çalışan makinelerin yaygınlaşması, üretim aşamasında insan gücünün yerini yavaş yavaş teknik güce devretmesine ve üretim sürecinin hem hızlanmasına hem de üretim miktarının artmasına olanak tanımıştır. Fakat dünyadaki üretim sürecini çok farklı boyutlara taşıyan esas gelişme; beşinci dalga olarak isimlendirilen bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle, bilginin üretim ve paylaşım hızındaki artışla kendisini göstermiştir.

3. 2. Yenilik Ekonomisinde Rekabet

Yenilik ekonomisinin öne çıkmasının bir nedeni de rekabettir. Yenilik kavramı, mal ve hizmetlerin tüketicilere sağladığı faydayı arttırabilecek veya mal ve hizmet üretiminin daha az kaynak kullanılarak yapılmasını sağlayabilecek tüm verimlilik artırıcı iyileşmeler olarak tanımlanabilir. Rekabet sürecinin yenilikleri teşvik etme işlevini nasıl yerine getirdiğini anlayabilmek için önce yenilik olgusunun tanımına ve ortaya çıkma koşullarına açıklık getirmek, ondan sonra da rekabetin bu süreçte oynadığı rolü tanımlamaya çalışmak gerekecektir. 20. yüzyılın ortalarından beri pek çok alanda yeniliklerin yapılması, bir tesadüf olmaktan çıkmış, yenilikler, belli bir maliyete katlanarak, belli bir süre içinde üretilebilen bir "meta" haline gelmiştir. Bu şekilde Ar-Ge faaliyetlerinin yoğun olduğu, "gri madde piyasası" olarak adlandırılan yeni bir piyasa doğmuştur. Ayrıca yeniliklerin çok büyük maliyetlere katlanılarak yapılabilmesi, gerek firma yapısında ve davranışlarında, gerekse piyasa yapısında teknoloji geliştirme ve transfer dinamiklerini ve kanallarını önemli ölçüde etkileyen değişmeler yaratmıştır. "Bilimsel ve teknolojik devrim" olarak da adlandırılan bu değişimlerin ve yeni dinamiklerin ortaya çıkmasında rekabet sürecinin önemli bir rol oynadığı, ancak bu devrimin de rekabet sürecini derin bir biçimde etkilediği görülmektedir. Bu çerçevede rekabetin yenilikleri teşvik konusundaki işlevlerini Türkan üç başlık altında değerlendirmektedir (Türkan, 2009).

1. Rekabetin yenilikleri teşvik etme sürecindeki işlevlerinden birisi teşebbüsleri yenilik yapmaya ve bilinen yenilikleri uygulamaya zorlayıcı etkiler yaratmaktır.

Yeniliklerin yapılması, pahalı bir süreç olduğu gibi yeniliklerin uygulaması da büyük maliyetlere katlanılmasını gerektirebilir. Buna karşılık yeniliklerin bu maliyetleri karşılayacak ölçüde bir ilgi görüp görmeyeceğini öngörmek her zaman mümkün değildir. Dolayısıyla yeniliklerin uygulanması ciddi bir risk almayı gerektirir. Bu riski yaratan tek faktör yeniliğin ilgi görüp görmeyeceği değildir. Bu süreçte rakipler tarafından daha üstün veya cazip bir yeniliğin yapılp yapılamayacağı da önem kazanır. Risk yaratan diğer bir faktör de yeniliğin korunmasının etkin olarak yapılamaması ve taklit yoluyla ciddi bir haksız rekabetle karşılaşarak katlanılan maliyetleri karşılayamama durumuna düşülmesidir. Nihayet yenilik yapan teşebbüsler, çoğu zaman mevcut fiziki ve beşeri üretim altyapısının kullanılamaz hale gelmesinin yaratacağı maliyetleri de karşılamak durumunda kalırlar. Bu koşullar altında yeniliklerin yapılabilmesi için rakiplerin yarattığı rekabet baskısının varlığı büyük önem kazanmaktadır.

2. Rekabetin yenilikleri teşvik etme sürecindeki en önemli fonksiyonlarından birisi de yeniliklerin seleksiyonunu sağlamaktır. Burada hangi alanda, hangi konuda nasıl bir buluş veya icadın yapılacağından, hangi icadın uygulamaya sokulması için ne kadar ve ne yönde geliştirme çalışmalarının ve harcamalarının yapılacağına, yapılan yeniliklerin ne zaman nerede ve ne ölçüde uygulamaya konulacağına kadar çok sayıda stratejik ve zor kararın verilmesi söz konusudur. Verilen bu kararlarda yanlışların yapılması veya çok büyük risklerin üstlenildiğinin sonradan anlaşılması olasılığı her zaman vardır. Tüm bu hassas kararların rekabet ortamında alınması çeşitli açıdan yararlar sağlayacaktır. İlk olarak rekabet ortamında bu kararların çok daha hızlı bir biçimde alınması söz konusudur. Rekabetin yarattığı baskılar, firmaların bazı durumlarda çok yüksek risk almalarını da kolaylaştırıcı etkiler yaratabilir. Kısaca rekabetin hem yeniliklerde seleksiyonu etkinleştirici, hem de bu seleksiyonun daha hızlı bir biçimde yapılmasını sağlayıcı etkileri vardır. Ayrıca rekabetin, yanlış tercihleri elimine ederek, toplumun uzun vadede yüksek fırsat maliyetleri ödemesini engelleyici bir rolü de vardır.

3. Rekabet süreci, fikri ve sınaî mülkiyetin korunması yoluyla yenilik yapan firmaların yüksek bir pazar gücü kazanmasının toplumsal refah üzerinde yarattığı olumsuz etkileri azaltıcı etkiler de yaratmıştır. Rakip firmaların yaptığı yeniliklerle pazarda hâkim bir konuma ulaşması, bu süreçten zarar gören firmaları da yenilik yapmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde sınaî mülkiyetin korunmasından kaynaklanan refah kayıpları kısa sürede önlendiği gibi, yeni teknolojilerin hızla yayılması ve başka firmalara transferi konusunda da daha hızlı mesafe alınmasını teşvik eden bir ortam yaratılmış olmaktadır. Burada bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de rekabet sürecini çok önemli ölçüde etkilediğini ve yeniden biçimlendirdiğini belirtmek gerekir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin rekabet sürecinde üstünlük kazanma ve varlığını sürdürebilme açısından büyük önem kazanması, firma yapılanmasında Ar-Ge yeteneği ve kapasitesini arttırıcı tercihlerin önem kazanmasına yol açmıştır. Ayrıca yenilik yapma kapasitesini arttırma arayışları, firmaları hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde yeni partnerler arama arayışına itmiş ve birleşme ve devralmalarda Ar-Ge kriterini ön plana çıkaran etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda yeniliklerin ve yenilik yapmada üstünlük kazanma arayışlarının küreselleşme sürecinin hızlanmasında da önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Kısaca yeniliklerin rekabet sürecinde sağladığı üstünlük, hem firma yapısının hem de piyasa yapısının yenilikleri daha çok teşvik edecek bir biçimde değişmesine yol açmıştır. Bu durum, rekabetin yenilikleri teşvik edici etkilerinin kendi kendisini besleyen bir süreç yaratmasına yol açmıştır.

3.3. Rekabetin Yapısal Değişimi

Rekabet, piyasada ekonomik amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen ekonomik birimler arasında, zaman içinde ortaya çıkan bir yarış ve karşıtlık ilişki sürecidir (Erkan, 1987: 121; Ölmezoğulları 1998: 24). Bu tanımda hem üretici hem de tüketiciler rekabet sürecinin temel unsurlarıdır. Ancak üreticiler arasındaki rekabet daha belirgindir. Klasik ekolün serbest rekabet anlayışında ve onun devamı olan Neoklasik ekolün tam rekabet anlayışının özünü rekabet oluşturmaktadır. Ancak bu rekabet statik bir rekabettir. Firmaların homojen, standart ürünler ürettiği dönemde rekabet, ürün fiyatı üzerinde yoğunlaşmış bir rekabet söz konusudur (fiyat rekabeti). Homojen malların üretildiği dönemde tüketici tercihini belirleyen fiyat olduğundan rekabet fiyatlar üzerinden olmuştur. Daha sonraları fiyat rekabetinin yanında ürün rekabeti gündeme gelmiştir. Malın kalitesinde veya malın tüketimi için gerekli olan yan hizmetler tüketici nezdinde önem kazanmaya başlatınca bu konuda farklılaşmaya gidilerek kalite rekabeti denilen rekabet gündeme gelmiştir (Erkan, 1987: 122). Zaman içinde firmalar rekabet pozisyonuna ulaşmak için fiyat ve kalite dışında reklam ve yeni satış yöntemleri geliştirme üzerinde yoğunlaşmışlardır. Rekabet zaman boyutunun devreye girmesi ile statik olmaktan dinamik bir yapıya bürünmüştür. Esasen bir değişim, gelişim ve evrim içinde olan ekonomik sistemlerin alt sistemleri ve unsurları da bir evrimselleşme süreci içinde olmaktadır. Bu nedenle günümüzde rekabet dinamik hale gelerek neoklasik durağan (statik) rekabetten tamamen ayrılmaktadır (Erkan, 1987: 123).

Diğer taraftan, rekabet mekânsal anlamda da değişime uğramıştır. Piyasalar ulusal olmaktan çıkmıştır. Pazarlar “küresel pazar” hale gelmesidir. Bu gelişmeye paralel rekabet giderek yoğunlaşmıştır. Artık ülkeler, firmalar için, ürettikleri mal ve hizmetleri sadece kendi ulusal piyasalarında satabilmeleri yeterli olmamaktadır. Bu yetersizliği gidermek için bir taraftan ekonomik işbirliği ve entegrasyon anlaşmaları ile aralarındaki müşterek pazarları genişletme çabası içine girerken, diğer taraftan dünyanın farklı bölgelerindeki pazar paylarını artırmayı hedeflemektedirler. Bu çerçevede, birbirlerine rakip ticaret bölgeleri küreselleşen dünya ekonomisinde hâkimiyet mücadelesini sürdürmektedir. Bu mücadele piyasalardaki rekabetin de yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Kurtulmuş, 1996: 114-5).

3.3.1. Rekabetin Küreselleşmesi

Küreselleşme rekabetin mekânsal anlamda değişimine yol açmıştır. Bir başka ifade ile rekabet yerel ve ulusal ölçekten olmaktan çıkmış, küresel boyutta oynanan bir oyun haline gelmiştir. Rekabetin küresel hale gelmesinin nedenlerini dört başlık altında toplamak mümkündür (Aktan, Vural, 2004: 144). Rekabetin küresel hale gelmesinin nedenlerinden birincisi mal, sermaye, teknoloji ve hizmetler ile üretim ve dağıtım süreçlerinde küresel düzeyde serbestleşme ve deregülasyon eğilimidir. Son otuz yılda üç alanda iktisadi serbestleşme ve deregülasyon hareketleri söz konusu olmaktadır. (1) Mal ve hizmetlerin

ticaretinde uygulanan tarifeye tarife dışı ticaret engellerinde azalma (korumacılığın gerilemesi)'dir. (2) Ulusal piyasaların dalgalanmaya bırakılması ve dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve diğere uluslararası sermaye akımları ile teknoloji transferleri önündeki engellerin azaltılması (finans ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi)'dir. (3) Telekomünikasyon, hava taşımacılığı, finans ve sigorta sektörleri başta olmak üzere mal, hizmet ve finansal faaliyetlerin deregülasyonu ve tekellerin ortadan kaldırılması (yurtiçi piyasaların deregülasyonu)'dir. Bu gelişmeler küresel düzeyde teknoloji akım ve transferlerinin hız kazanması ile rekabetin artmasına, mal ve hizmet fiyatlarında dramatik düşüşlerin meydana gelmesine imkân sağlamıştır. Rekabetin küresel hale gelmesinin ikinci nedeni, ulus devletlerinin ya da uluslararası kurumların kontrolü dışında oluşan ve büyük ölçüde teknolojik gelişme ve yeniliklere dayalı faktörler oluşturmaktadır. Küresel ekonomik entegrasyonun ulus devletlerinin rolünü göreceli olarak azaltan ve küreselleşmenin arkasında yatan asıl neden, ulaşım, iletişim ve enformasyon alanında yaşanan hızlı teknolojik gelişme ve yeniliklerdir. Teknolojik gelişme bir yandan ulaşım ve iletişimi daha kolay ve ucuz bir hale getirirken, öte yandan, bilgi toplama, analiz etme ve transfer etme imkânlarını artırmış ve kişi ve firmaların küresel düzeyde koordine etmelerini kolaylaştırmıştır. Üçüncü neden ise ulus devletlerin kendi tercihleri ya da GATT, WTO, dünya bankası ve IMF gibi uluslararası örgütlenmelerin veya bölgesel entegrasyonların politikaları çerçevesinde benimsenen serbestleştirme (liberalization) yönündeki uygulamaları meydana getirmektedir. Bu konudaki dördüncü bir neden de 90'lı yıllardan itibaren çok sayıda ulus devletin piyasa ekonomisi modelini ve hukuk devleti ilkesini benimsemesidir. Ülkeler ekonomilerini dış ticarete ve yabancı sermayeye açtıkları ve liberal değerlere dayanan bir siyasi ve iktisadi sistemi benimsedikleri ölçüde rekabet güçlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar.

Kısaca, bir taraftan serbest ticaret bölgeleri türünden bölgesel entegrasyon hareketleri, öbür taraftan, Dünya Ticaret Örgütü'nce sürdürülen, uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi çabaları ile geleneksel koruma duvarlarının (gümrük vergileri ve kotalar) kalkmasıyla, uluslararası ticaret, liberal esaslar çerçevesinde yürütülmesi sağlanmıştır. Böylece hem mal hem de hizmetlerin serbest dolaşımı ile küreselleşme büyük boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak bilişim, telekomünikasyon ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmelerde ekonomilerin küreselleşmesine hizmet etmiştir. Ulusal ekonomik sistemler hem birbirine bağlı hem de birbirlerine rakip duruma gelmiştir. Bu yapı içerisinde firmalar, artık sadece ulusal pazarlar için değil, uluslararası pazarlar için de üretimde bulunmaktadır. Toffler, firmaların yada ulusların artan rekabet ortamında başarılı olmalarını, onların üretimde çeşitliliğe ve esnekliğe verdikleri önemle ilişkilendirir (Özel, 1998:12). Ancak rekabet üstünlüğünün, ender ve kolayca transfer edilemeyen kaynaklar gerektirdiği; bu açıdan bilginin, özellikle örtülü bilginin (Dinçmen, 2001: 92), bir organizasyonun stratejik açıdan sahip olabileceği en önemli kaynak olarak görüldüğü; rekabetçi bir çevrede, rekabet üstünlüğünü sürdürmek için organizasyonel becerinin, bilgi teorisi üzerine oturtulması gerektiği vurgulanmaktadır (Erkut, 2002: 67).

3.3.2. Rekabetin Dinamikleşmesi

Rekabette yaşanan değişim sadece mekansal anlamda değil aynı zamanda statik bir yapıdan dinamik bir yapıya doğru evrimselleşmektedir. Bir başka ifade ile rekabet statik (durağan) olmaktan dinamik ve değişken koşullarda oynanan bir oyun haline gelmektedir. Değişen koşullarda yeni fırsat ve tehditlerin ortaya çıkması ve sürecin bunlardan etkilenmesi söz konusudur. Rekabet bir oyun olarak düşünülürse oyunun kurallarında da her an yeni değişikliklerin ortaya çıkması, piyasanın önemli ölçüde ve ani genişleme ve daralmalar göstermesi, yaygın kullanımı olan teknolojide, tüketicilerin zevk ve tercihlerinde önemli değişikliklerin ortaya çıkması mümkündür. Ayrıca piyasalarla ilgili düzenlemelerde gerek uluslararası kuruluşların gerekse de kamunun sürpriz bir şekilde önemli değişikliklere gitmesi olasıdır. Şüphesiz tüm bu özellikler bütün ülkeler ve piyasalar için aynı ölçüde geçerli değildir. Yani çok değişken ve dinamik piyasalar olduğu gibi, her açıdan nispeten istikrarlı ve az değişme gösteren piyasalar da olabilir. Bu değişiklik ve istikrarsızlıkların rekabet sürecini olumlu ve olumsuz yönde etkilemesi mümkündür. Diğer bir ifadeyle bu değişkenlik kendi içinde rekabeti yok eden, rekabeti sürdüren ve veya rekabeti yeniden canlandırabilen unsurları da barındırmaktadır (Türkan, 2009).

Statik rekabet (static competition) kavramı, kısa dönemde mevcut rakipler arasında, veri teknolojiler kullanarak mevcut mal ve hizmet piyasalarındaki paylarını korumak veya arttırmak amacıyla yapılan ve statik etkinlik¹ yoluyla toplumsal refaha katkı sağlayan yarışı ifade eder. Dinamik rekabet (dynamic competition) kavramı ise, uzun dönemde mevcut ve potansiyel rakipler arasında yeni teknolojiler kullanılarak, yeni mal ve hizmet piyasalarını ele geçirmek amacıyla yapılan ve dinamik etkinlik² yoluyla toplumsal refaha katkı sağlayan

¹ Rekabet, kaynakların, israf edilmeksizin, optimal bir biçimde ve teknikte üretime tahsis edilmesini (üretimde etkinlik), tüketicilerin ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin, o mal ve hizmete atfettikleri iktisadi değere uygun dağılımının gerçekleştirilmesini (kaynak dağılımında etkinlik) ve sınırsız ihtiyaç ve farklı zevkleri karşılamak için teknoloji, ürün ve üretim süreçlerinde sürekli iyileştirmelerde bulunmayı (dinamik etkinlik) sağlar. Mevcut kaynakların belirli bir teknoloji ve zaman dilimi içinde mümkün olan en yüksek üretimi sağlayacak şekilde kullanılması üretimde etkinliğe yol açarken mevcut gelirlerin belirli bir tercih yapısına göre ve en fazla tatmini sağlayacak biçimde belirli mal ve hizmetlere ayrılması tüketimde etkinliğin ortaya çıkmasına yol açar. Statik etkinlik kavramı içine çok sayıda etkinlik tanımı girmektedir: Mevcut üretim faktörleri (girdi) ile mümkün olan en yüksek katma değerin (çıkıtı) yaratılıp yaratılmadığı teknik etkinliği; üretim kaynaklarının ne ölçüde israf edilmeden kullanıldığı kaynak kullanımında etkinliği; üretim faktörlerinin hizmet sunum alanlarına ne ölçüde adil dağıtıldığı kaynak dağıtımında etkinliği (allocative efficiency); organizasyonda toplam maliyetlerin ne ölçüde minimize edildiği maliyet etkinliğini; bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı dolayısıyla maliyetlerin ne ölçüde azaltılıp üretimin ne kadar artırılabilirdiği teknolojik etkinliği ve ölçekteki büyümenin birim başına ortalama maliyetleri ne ölçüde etkilediği ölçek etkinliğini ifade eder.

² Dinamik etkinlik, firmaların yeterince ar-ge faaliyetlerinde bulunup bulunmadığı, yenilik ve icatlarda bulunma kapasitesinin olup olmadığı, içinde bulunulan ekonomik ortamın yenilik ve icatları ne ölçüde özendirirdiği, firmaların rakiplerine kıyasla fiyat dışı rekabet belirleyicilerinde (farklılaşma, yenilik ve icatlar, kapsam ekonomileri, müşteri memnuniyeti) ne kadar üstün olduğu gibi konular üzerinde odaklanır. Yenilik ve icatların hızlı ve karlı bir şekilde ticarileştirilmesi uzun vadede etkinliği artıracak en önemli faktörlerden biridir. Firmalar uluslararası rekabet güçlerini yenilik ve icatta bulunarak ve kaliteyi artırarak geliştirebilirler. Yenilik ve icatlar, hem teknoloji ve metotları hem de yeni ürünleri, yeni üretim metotlarını, yeni pazarlama yollarını ve yeni müşteri gruplarını içerir. Rekabetçi yenilik ve icatları teşvik etmede ev sahibi ülkenin rolü bir endüstrinin rekabetçi avantaj elde etmesinde son derece önemlidir (Porter, 1998). Firmalar, rekabetçi olmaya devam etmek istiyorlarsa sürekli olarak yenilikler yapmak zorundadırlar. Mevcut ürünleri daha

yarışı ifade eder (Türkan, 2010). Bu ayrımda belirleyici olan unsur, statik rekabetin statik etkinliğe, dinamik rekabetin de dinamik etkinliğe dayalı olmasıdır (OECD, 2007). Basitleştirici varsayımlar altında düşünöldüğünde statik rekabet, esas itibariyle maliyet üstünlüğüne dayalı fiyat rekabetidir. Dinamik rekabet ise yenilikte/yenileşmede yetkinlik yeteneğine dayalı olarak yenilikte rekabetidir (Türkan, 2010).

Statik rekabet kavramının referans noktası, tam rekabet kavramıdır (OECD, 2007; Quigley, 2004; Sidak, Teece, 2009). Tam rekabet, statik etkinlik olarak adlandırılan üç temel etkinliği (üretimde etkinlik, değişimde etkinlik ve üretimde ve değişimde birlikte etkinlik) sağlayarak toplumsal refahı maksimum düzeye çıkarabilen bir rekabet biçimidir. Bu rekabetin en temel özelliği, teknolojinin, firma sayısının vs. veri olduğu kısa dönemde firmaları fiyat alıcı durumunda olmak zorunda bırakması, yani firmaların arz ettikleri mal ve hizmetleri kendi istedikleri fiyattan değil, piyasa fiyatından satmak zorunda kalmasıdır (Türkan, 2010).

Dinamik rekabet kavramının temelinde dinamik etkinlik, bu kavramın gerisinde de yenilik/yenileşme olgusu vardır. Bu çerçevede hangi yeniliklerin toplumsal refaha daha fazla katkıda bulunabileceği, etkin yenilik seleksiyonunun nasıl sağlanacağı, yeniliklerin gerektirdiği kaynağın nasıl bulunacağı ve nasıl etkin biçimde kullanılabilen, hangi firma yapılanmalarının yenilikleri daha fazla teşvik edeceği, hangi piyasa yapılanmalarının yenilikleri daha fazla teşvik edeceği (Sidak, Teece, 2009) bu bağlamda rekabetin yenileşmeyi nasıl etkilediği ve yenileşmenin yada yeniliğin rekabeti nasıl etkilediği, hangi çevresel koşulların yeniliği nasıl etkilediği, aynı şekilde çeşitli regölasyon modellerinin yeniliği nasıl etkilediği gibi çok sayıda yeni soruya cevap verilmesi gerekmektedir (Türkan, 2010).

Statik rekabet kavramından farklı olarak dinamik rekabet, denge anlayışına değil, dengesizlik anlayışına dayanmaktadır. Klasik ve neoklasik iktisatçıların çok önem verdikleri denge kavramı dinamik etkinlikte önemini yitirdiği gibi, etkinliği engelleyici bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü inovasyon, dengesizlik ortamında daha kolay ortaya çıktığı gibi dengeleri de bozan etkiler yaratmaktadır. İnovasyon statik rekabet sürecinde ortaya çıkan dengeleri altüst edici sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak yeniliğin statik etkinliğe dayalı dengeye ulaşmayı kolaylaştırıcı veya hızlandırıcı etkiler yaratması da mümkündür. Yenilik hem girişleri kolaylaştırıcı, hem de zorlaştırıcı etkiler yaratabilmektedir. Yenilik hem hâkim durumları bozan ve değiştiren, hem de hâkim durum yaratabilen bir olgudur. Yenilik hem piyasa gücünü arttıran, hem de piyasa gücünü ortadan kaldıracı bir olgudur. Yenilik hem rekabeti arttıran, hem de rekabeti bozabilen, hatta ortadan kaldıracı bir olgudur. Kısaca yenilik sürekli olarak mevcut durumu bozup veya yıkıp yeni bir durum yaratan ve bir süre sonra bu durumu da yeniden şekillendiren yani değişimi sürekli kılan bir olgudur.

gelecekteki ile ya da yenileri ile değiştirmek ve üretim süreçlerinde reorganizasyona gitmek rekabetçi bir çevrede ayakta kalabilmek için önemli birer araçtır. Bu nedenle yenilikler rekabet gücünün temelini oluşturur (Maarten, 1993).

Schumpeter'in ortaya attığı yaratıcı yıkım süreci (the process of creative destruction) kavramı bu açıdan anlam kazanmaktadır (Türkan, 2010).

O halde dinamik rekabet olgusu büyük riskler gerekir. Bu risklere katlanmanın gerektirdiği yüksek getirilerin mümkün olduğu ortamlarda gerçekleşebilecektir. Bu bakımdan statik rekabetin temel etkinlik koşulu olan marjinal maliyete eşit fiyatlandırma kuralı dinamik rekabet açısından anlamlı olamayacaktır.

4. Rekabette Gücünün Yeni Parametresi: Yenilik

Küreselleşmiş dünya ekonomisinden daha çok pay almak, rekabet gücüyle yakından ilişkilidir. Rekabet gücü kavramı rekabetin yaşandığı alana göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Rekabet, firmalar arasında ise firma düzeyinde rekabet gücünden, endüstri düzeyinde ise endüstriyel rekabet gücünden ve uluslararası düzeyde ise ulusal rekabet gücünden söz edilmektedir.

Firma düzeyinde rekabet gücü, firmanın içinde bulunduğu piyasa ya da piyasalarda rakiplerine kıyasla düşük maliyette üretimde bulunabilme, ürünün kalitesi, sunulan hizmet ve ürünün çekiciliği gibi unsurlar açısından rakiplerine denk ya da daha üstün bir durumda olmayı ifade eder. Ayrıca yenilik ve icat yapabilme yeteneği (Cockburn, Coulibaly ve Vezina, 1998: 1; Harrison ve Kennedy, 124-19; Porter, 1998: 84; World Economic Forum, 1989: 5-12; President's Commission On Industrial Competitiveness, 3-7; . Francis, 1989: 3-7) de rekabette üstünlük sağlamada önemli unsur haline gelmiştir.

Endüstriyel rekabet gücü, endüstri, aynı sektörde faaliyette bulunan firmalar topluluğudur. Bu endüstri içerisinde bulunan firmaların tek tek değil bir bütün olarak piyasadaki rakiplerine eşit ya da daha üst düzeyde bir verimliliğe ulaşması ve bu düzeyi sürdürme becerisidir. Rekabet gücü rakiplerine kıyasla eşit ya da daha düşük maliyette ürün üretme ve satma yeteneği (Markusen, 1992: 8) ile ilgilidir. Rekabette başarı, bir sanayi dalında rakiplerine eşit ya da daha üst düzeyde bir verimlilikle, daha düşük maliyetle piyasanın gereklerine uygun mal ve hizmet üretebilmekle elde eldir. Bugün bunu gerçekleştirmenin yolu icat ve yenilikçi bir anlayışa sahip olmaktan geçmektedir.

Uluslararası düzeyde rekabet gücü ise Bir ulusun, uluslararası piyasaların koşullarına ve standartlarına uygun mal ve hizmetleri üretebilme yeteneğidir (The President Commission On Industrial Competitiveness, 1983: 1; OECD, 1992: 237). Uluslararası alanda bir ulusun rekabet gücünün artırılması, üstün bir verimlilik performansına ve yüksek reel getirisi olan iktisadi faaliyetlere ülke kaynaklarının yönlendirilmesi becerisine bağlıdır. Rekabet gücü, sadece ihracat ve dış ticaret dengesini sağlamayla ilgili değildir; bunun yanı sıra ülkenin gelir ve istihdam düzeyini artırabilme (Fagerberg, 1988: 255-258; Dollar ve Wolff, 1995: 3) yaşam kalitesini iyileştirme ve sürekli artışlar sağlayabilme (Hatsopoulos, Krugman ve Summers, 1988: 299) ve uluslararası piyasalardaki payını artırabilme (Velloso ve Des R., 1990: 29-31) becerisidir.

Rekabet gücü kavramı üç farklı düzlemde tanımlansa da firma düzeyinde ele alınması daha anlamlıdır. Kester ve Luehrman'ında dediği gibi rekabet gücü ulusal düzeyde ve endüstri düzeyinden ziyade firmalar ve girişimciler arasında yaşanmaktadır. Çünkü piyasada rekabet yarışında bulunan kurum devletler değil, firmalardır. Firmaların özel ya da kamu firmaları olması durumu değiştirmemektedir. Kuşkusuz hükümetçe izlenen politikaların firmaların rekabet

gücünü etkilemektedir. Fakat firmaların yatırım, fiyat politikalar ve örgütsel yapısının nasıl olacağı her firmanın yönetici/yöneticileri tarafından belirlenir (Kester ve Luehrman, 1989: 15-27) Öte taraftan tek tek firmalar bir ulusun ekonomisini meydana getirirler. Bir ülkenin ne kadar çok uluslararası alanda faaliyet gösteren firması varsa ve söz konusu firmaların rekabet gücü ne kadar yüksekse o ülkenin rekabet gücünde o kadar yüksektir. İlgili ülkenin vatandaşları da dünya ekonomisinden rekabet gücü oranında pay alır. Dünya Ekonomik Forumu da rekabet gücünü girişimcilerin ürün ve hizmetleri tasarlama, üretme ve fiyatlandırma aşamalarında rakiplerine göre üstünlük kazanmaları olarak tanımlamaktadır (World Economic Forum, 1989: 5-12). Küresel rekabette bir ülke firmalarıyla ve girişimcileri ile temsil edilirler.

Rekabet gücünün ölçüsü firmanın piyasadandan aldığı paydır. Firmanın piyasadandan aldığı payı belirleyen faktörlerden ilki rakiplerine göre daha düşük bir fiyatta üretme ve satma becerisidir. İkincisi kalitedir. Daha sonraları ise firmaların, fiyat ve fiyat dışı unsurlar açısından rakiplerine göre daha çekici mal ve hizmetleri üretebilmede yetkinliktir (World Economic Forum, 1989). Bir firmaya rekabet gücü kazandıran faaliyet dışı faktörler arasında beşeri sermaye ve teknolojinin önemi yadsınmaz. Zira kaliteli ürün, teknoloji ve emek matrisine göre kalifiye eleman ile yeni teknolojinin eseridir (Özsağır, 2007: 67). Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere rekabet gücü tek boyuttan öte çok boyutlu bir kavramdır. Rekabet gücünü belirleyen faktörler zaman içinde değişime uğramıştır. Rekabetin geleneksel maliyet/fiyat odaklı bir yapıdan çıkarak bilgi, teknoloji ve yeniliklerle iç içe geçmiş bir konsepte dönüşmüştür. Bu konseptin bileşenleri arasında hız, kalite, farklılık, maliyet ve yenilik gibi unsurlar vardır (Altıntuğ, 2007: 19). Kalite ve düşük üretim maliyetleri rekabet gücünü belirleyen faktörler olmaktan hızla uzaklaşmaktadır. Bunun yerine Amerikan rekabet gücü konseyinin de (Council on Competitiveness, 1999) belirttiği üzere yenilik/yenileşme rekabette önemli bir faktör haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki işgücü maliyetleri, maliyet ve fiyatı rekabet gücünün belirleyeni olmaktan çıkarmıştır. Çünkü sosyal hakların gelişmediği dolayısıyla da insani sömürünün en çok olduğu ülke ya da uluslarda insan emeği rekabette üstünlük sağlama aracı olmuştur. Örneğin Çin Menşei malların küresel pazarlarda rekabet avantajında etken faktör ucuz işgücü olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu ülkelerde faaliyet gösteren firmaların standart üretim yöntemlerini kullanması ve piyasaya eşit şartlarda giriş imkânına sahip olması nedeniyle maliyetler ve fiyat esaslı rekabet gücünü gelişmiş ülkeler aleyhine etkilemiştir. Gelişmiş ülkeler açısından rekabet gücünün yeni belirleyicileri yenilik yeteneğine sahip olma ve bu yeteneğe bağlı olarak geliştirilen mal ve hizmetlerin rakiplerden evvel piyasaya sürülmesi ile elde edilecektir (Council on Competitiveness, 1999: 11). Artık rekabet sürecinde bir firmanın rekabette üstünlük elde etmesini tayin eden unsur firmanın yenilik ve yenileşmeye yakınlık derecesidir. Firmaların, sürekli değişen dış çevreye uyum süreci yenilik yapma kapasitelerinin performansına bağlıdır. Yenilik yapma inisiyatifi kendileri başlatan işletmeler genellikle piyasaları önceden ele geçirdikleri için rakiplerini geride bırakarak önemli avantajlara ulaşabilmektedirler. Bu tür işletmeler “saldırgan yenilikçiler” olarak adlandırılırken “taklitçi” ya da “savunmacı” yenilikçiler olarak adlandırılan diğer işletmeler de kendi inisiyatifleri dışında da olsa ister istemez yenilik yapmak yarışına sürüklenmektedirler. Küresel rekabet

sürecinde başarı örgütlerin yenilik yapma stratejisini içselleştirmelerine bağlıdır. Yenilik, bir bilgi demetinin somut ürün haline getirilmesidir. Dolayısıyla rekabette üstünlük, bilginin ürünlere, süreçlere (üretim yöntemlerine), sistemlere ve hizmetlere dönüştürülmesindeki yetkinliğe bağlı hale gelmiştir. Bu dönüşümde anahtar unsurlar, bilgi, yetenekli (bilgili) işgücü ve alt yapıdır (TÜSİAD, 2003: 23-24; Dinçmen, 2001: 90-95).

5. Sonuç

İnsanlık tarihine kabaca bakıldığında son derece önemli gelişmelerin ortaya çıktığı ve bu gelişmelerin kendi dönemleri itibariyle birer yenilik oldu çok açıktır. Evrimsel açıdan bakıldığında ekonomik ve toplumsal başarıların sürükleyici gücü yenilik ve yenileşme (inovasyon) olgusu olmuştur. Nerede bir kurumsal, toplumsal ve bireysel başarı söz edilse orada değişim ve yenilik olgusu ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyıl ekonomisinde (bilgi ekonomisinde) başarı, rekabette üstünlük ve daha iyi bir ekonomik performansın yenilik ve yenileşmeyle mümkün olacağı her geçen gün biraz daha iyi anlaşılmaktadır. 1700'lü yılların son çeyreğinden buyana su ve buhar gücü yaygın olarak kullanılmasından tutun, demiryollarının yapımı ile ulaşım ve nakliye maliyetlerinde önemli düşüşlere yol açan gelişmeler birer yeniliktir. Daha sonra içten yanmalı motor ve elektrik gücüne dayanan ve çeşitli kimyasalların imalat sürecinde kullanıldığı bir devreden günlük yaşama girmesiyle modern iktisadi ve sosyal yaşamın başlanmasına yol açan bu gelişmelerde birer yeniliktir. Bir sonraki aşamada havacılık sanayi, petro-kimyasallar ve özellikle elektroniğin ulaşım ve iletişim maliyetlerini önemli ölçüde düşürmesi bu alanda yapılan Ar-Ge çalışmaları sonucu ulaşılan yeniliklerle olmuştur. Özetle gelişmiş ülkeler, gelişmelerini günün şartlarına göre yeni buluş ve icatlarla (yeniliklerle) sağlamışlardır. Bu günde zenginleşmenin yolu yenilikten geçmektedir. Ancak dünden farklı olarak ekonomik zenginlik bilgi temelli hale gelmiştir. Böylece dünya ekonomisi her geçen gün bilgi-bilim ve teknoloji temelli hale dönüşmektedir. Artık rekabet üstünlükleri maddi sermayeye dayalı statik mukayeseli üstünlüklere değil, büyük ölçüde yetenek ve bilgiye dayalı yeni fikirler ve bu fikirleri içeren ürünlere, süreçlere, çözümlere dayanmaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C.C. ve Vural, İ.Y., Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Rekabet Dizisi, Yayın No: 253. 2004.
- Altuntuğ, N., “Rekabet Sürecinin Dinamik Boyutu, Bileşenleri ve Dinamizmi Sürdürebilme Yolları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl/Volum:3, Sayı/Issue: 5, 2007.

- Council on Competitiveness, “The New Challenge to America’s Prosperity: Findings from the Innovation Index”, Washington, D.C. 1999.
- Cockburn, J., Siggel, E., Coulibaly, M., ve Vezina, S., “Measuring Competitiveness and Its Sources: The Case of Mali’s Manufacturing Sector.” African Economic Policy Paper. Discussion Paper Number 16, October 1998.
- Dinçmen, M., “Bilgi Yönetimi”, MESS Mercek, 2001.
- Dollar D.,ve Wolff, E. N., Competitiveness, Convergence and International Specialization. London: The MIT Press, 1995, s.3.
- Drucker, P. F., “Zorunlu Yenilenme”, Executive Excellence, Yıl:1 Sayı:10, Ocak 1998.
- Erkan, H., Sosyal Piyasa Ekonomisi, Konrad Adenauer Vakfı Temsilciliği, İzmir, 1987.
- Fagerberg, J., “International Competitiveness”, The Economic Journal. 1988 (June), No: 98.
- Francis, A., “The Concept of Competitiveness” in: A. Francis and P. Tharakan (Eds.), The Competitiveness of European Industry. London: Routledge, 1989.
- Harrison R. Wes. ve Kennedy, P. L., “A Neoclassical Economic and Strategic Management Approach to Evaluating Global Agribusiness Competitiveness”, Competitiveness Review. Vol 7-1.
- Hatsopoulos, G., Krugman P., Summers, L., “US Competitiveness: Beyond the Trade Deficit”, Science. July, No:241.
- Kester, C. W. Ve T. A. Luehrman (1989), Are We Feeling More Competitive Yet? The Exchange Rate Gambit Sloan Management Review, 1989, Kış.
- Kurtulmuş, N., Sanayi Ötesi Dönüşüm, İz Yayınevi, İstanbul. 1996.
- Markusen, J., Productivity, Competitiveness, Trade Performance and Real Income: The Nexus Among Four Concepts. Ottawa: Supply and Services Canada, 1992.
- Maarten, J. V., Striving for International Competitiveness: Lessons from Electronic for Developing Countries. Technical Paper No 84, March 1993.
- OECD, The Technology and the Economy: The Key Relationships. Paris: OECD, 1992.
- OECD, Oslo Kılavuzu Yenilik verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, 3. Baskı, OECD/ Avrupa Birliği, 2005.
- OECD, Dynamic Efficiencies İn Merger Analysis, 2007, Unclassified DAF/COMP(2007),15-May-2008.
- Ölmezoğulları, N. İktisadi Sistemler, Ezgi Yayınevi, 1998.
- Özel, M., Küresel Rekabet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Özsağı, A. Bilgi Ekonomisi, nbel yayınları, Ankara, 2007.
- Quigley, N., Dynamic Competition in Telecommunications, Implications for Regulatory Policy, Commentary, C.D. Howe Institute, February, 2004.
- Porter, M. E., The Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press, 1998.
- Sidak, J. G. ve David Teece, D., Dynamic Competition in Antitrust Law, Journal of Competition Law & Economics, Forthcoming, September 2009.

- The President’s Commission On Industrial Competitiveness, Report of the President’s Commission on International Competitiveness. Washington D.C.
- Türkan, E., “Rekabet Süreçleri”, Rekabet Günlüğü, www.Rekabet.gov.tr (17.04.2009).
- Türkan, E., “Statik rekabet ve Dinamik Rekabet”, Rekabet Günlüğü, www.Rekabet.gov.tr (22.02.2010).
- TÜSİAD, Ulusal İnovasyon Sistemi: Kavramsal Çerçeve, Türkiye İncelemesi ve Ülke Örnekleri, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2003.
- World Economic Forum, World Competitiveness Report. Geneva: IMEDE, 1989.
- Velloso J.,ve Des R. P., “International Competitiveness and the Creation of Enabling Environment”, in: I. Ul Haque (Ed.), International Competitiveness: Interaction of the Public and Private Sectors. Collected Papers from an EDI.
- Policy Seminar Held in Seoul, Republic of Korea, April 18, 1, 1990, EDI Seminar Series, Washington, D.C.: World Bank.

DÖVİZ KURU DALGALANMALARININ TARIMSAL DIŞ TİCARETE ETKİŐİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE VOLATILITY ON AGRICULTURAL FOREIGN TRADE: THE CASE OF TURKEY

Doç. Dr. Erőan SEVER

Aksaray Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

zet

Bu çalışmada reel döviz kuru değişkenliğinin Türkiye'nin tarımsal dış ticaret performansına etkisi araştırılmıştır. Döviz kuru değişkenliğini ölçmede AR-EGARCH (1,1) yöntemi kullanılmıştır. Johansen eş bütünleşme testi ve hata düzeltme tekniği kullanılarak döviz kuru değişkenliği ile tarımsal dış ticaret arasındaki ilişkiler 1989:01–2011:02 dönemi üçer aylık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonucuna göre, reel döviz kuru değişkenliği Türkiye'de tarımsal ihracat ve ithalatı negatif etkilemektedir. Fakat reel döviz kuru dalgalanmalarından tarımsal ihracat seviyesi daha fazla etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değişkenlik, Reel Döviz Kuru, Tarımsal İhracat, Tarımsal İthalat, Egarch

Abstract

This study has examined the impact of reel exchange rate volatility on performance of agricultural foreign trade of Turkey. AR-EGARCH (1,1) method is used to measure real exchange rate volatility. Johansen co integration test and vector error correction technique are used to understand the implication of real exchange rate fluctuation for Turkey's agricultural export and import, using quarterly data from 1989:01 to 2011:02. According to the empirical result, real exchange rate variability for agricultural exports and imports affects the negative in Turkey. Besides that, real exchange rate fluctuations affect more agricultural export level

Key Words: Volatility, Real Exchange Rate, Agricultural Export, Agricultural Import, Egarch

1. Giriş

Ampirik alışmalar 1970'li yılların başından itibaren, sabit dviz kuru sisteminin terk edilmesiyle birlikte, döviz kurundaki dalgalanmaların daha yüksek oranlarda olduğunu göstermektedir. Döviz kuru dalgalanmalarına bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlikler ülkelerin dış ticaret seviyelerini farklı şekillerde etkilemektedir. Özellikle son 15 yıllık süreçte çeşitli şekillerde meydana gelen ekonomik krizlerle birlikte artan döviz kuru belirsizliklerinin uluslararası ticaret

hacmi üzerindeki etkilerinin daha çok ekonomist tarafından araştırılmasına neden olmuştur. Genel kanaat dvız kuru dalgalanmaları sonucunda risklerin yükselmesinden dolayı ihracat seviyeleri azalmaktadır. Bunun yanında vadeli piyasaların kısa ve orta vadede riskleri düşürmesi nedeniyle dvız kuru dalgalanmalarının ihracatı olumsuz etkilemediği hatta pozitif yönlü katkı bile sağladığı yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır. Öte yandan bazı çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre, sektörlerin uluslararası piyasalara açılmışlık durumunun değişkenlik göstermesi, endüstrilerde üretimdeki yoğunlaşmanın farklılığı ve anlaşma sürelerinin çeşitliliğinden dolayı dvız kuru dalgalanmalarının her sektördeki etkisi değişkenlik gösterebilmektedir. Buna yönelik olarak Türkiye’de dvız kuru dalgalanmalarının tarım sektöründe dış ticaret performansına etkilerinin araştırıldığı bu çalışmanın ilk bölümünde kuramsal yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye özelinde dvız kuru dalgalanmalarının tarımsal ihracata etkisi ampirik düzeyde araştırılmıştır.

2. Kuramsal Değerlendirme

Dvız kuru belirsizliklerinin dış ticaret üzerindeki etkileri geleneksel yaklaşım, fırsatlar yaklaşımı ve alternatif yaklaşım olarak üç alt başlıkta incelenmektedir.

2.1. Geleneksel Yaklaşım

Geleneksel modellerde dvız kuru dalgalanmaları uluslararası işlemlerde risk ve belirsizlik artışlarıyla birleşmekte ve ticaret üzerinde caydırıcı etki yapmaktadır. piyasa katılımcıları risklere karşı muhalif tavır sergilerlerse, bu ekonomik birimler açısından dvız kuru oynaklıklarıyla birleşen riskten uzak durmanın maliyetine katlanmaya razı olduklarını göstermektedir. Bu durumda bir firmanın ihraç malı arz eğrisi dvız kuru oynaklığı nedeniyle sol tarafa doğru kayacaktır. dvız kurunun değişkenlik gösterdiği koşullarda her ihracat malı miktarı ya da ithalat malı miktarına denk düşen fiyat seviyesi daha yüksek olacaktır. Genel manada ticaret hacminde taşıma maliyetlerindeki bir artışın neden olacağı azalmaya benzer bir biçimde gerileme meydana gelecektir (Qian ve Varangis, 1992: 1).

Dvız kuru belirsizlikleri ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden ilk alışma Clark tarafından (1973) yapılmıştır. Çalışmada ihracat yapan firmalar üretimlerini tam rekabet koşulları altında yapmakta ve genelde satışları yurt dışına yönelik olmaktadır. Modelin en basit versiyonunda firmanın üretimini ithalat girdisi kullanmadan gerçekleştirdiği ve ihraç ettiği malın fiyatının da yabancı para türünden olduğu varsayılmaktadır. Aynı zamanda bunlar dışsal değişken olarak modele dâhil edilmektedir. Bunun yanında firmaların ödemeleri yabancı para türünden ve risklere karşı korunmanın kısıtlı vaziyette bulunduğu kabul edilmektedir. Dvız kurlarının geleceği konusundaki belirsizlikler, ulusal para türünden ihracatların ne kadar olacağı konusunda da gelecekte belirsizlik meydana getirmektedir. Firmalar ihracatlarını bu belirsizliği dikkate alarak yapmaktır. ulusal para türünden kazanç fonksiyonunun kuadratik olduğu varsayımında faydalarını maksimize etmeyi amaçlamaktadırlar ($U(\Pi)=a\Pi+b\Pi^2$). Riskten uzaklaşma “b” katsayısı ile temsil edilmekte ve sıfırdan ($b<0$) daha düşük değer almaktadır. Birinci koşul olarak firmaların marjinal maliyetlerinin marjinal

gelirlerini geçmesi gerekmektedir. İkinisi firmaların maruz kaldıkları riskleri telafi etme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durumda arz eğrisi sol tarafa doğru kaymakta, üretim ve ticaret hacmi azalmaktadır. Riskten uzak kalmak isteyen işletmeler maruz kaldıkları riskleri dūřürmek isteyeceklerdir. Bunun sonucunda satışların azalması suretiyle hem kazançlar hem de kazançların değişkenliğinde azalma meydana gelirken beklenen faydada da artış meydana gelmektedir. Öte yandan girdiler ithal ediliyorsa, belirsizlik ortamında ihracat üretimindeki anlaşmalar daha kısa süreli olacaktır. Bu şekilde kazançların varyansları döviz kuru değişkenliğine bağlı olarak oransal değişmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Burada en ekstrem durum, ulusal para türünden gelir ve maliyetin tam korelasyonu olduğunda, daha büyük değişkenliklerin kazançların varyansına etki etmemesi olarak gösterilebilir (Côté, 1994: 3)

Baron (1976) tam rekabet koşulları altında döviz kuru dalgalanmalarının fiyatlar üzerindeki etkilerini fiyatlama yapılan para türü bağlamında açıklamaya çalışmıştır. İhracatçılar yabancı para türünden fiyatlama yapmışlarsa, bu takdirde fiyat riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Anlaşma süresince fiyatlarda değişim olmadığı için talep miktarı bilinmesine rağmen ulusal para türünden gelirler azalabilmekte ve kârlılık belirsizleşmektedir. Ulusal para ile fiyatlama yapılırsa, bu defa da ihracatçılar miktar riski altında kalmaktadırlar. fiyat değişmeleri dolayısıyla alıcılarda belirsizlik oluşması, talep düzeyinde belirsizlik meydana getirmektedir. Gelirlere ilave olarak üretim maliyetlerinde de kesinlik kaybolmaktadır. Her iki durum için de riskten kaçınmayı arzulayan firmalar maruz kalacakları riskleri dūřürmek için çaba sarf edeceklerdir.

Öte yandan fiyat etkileri farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Eęer firmalar yabancı para ile fiyatlama yapmışlarsa risklerdeki bir artış fiyat artışlarını da beraberinde getirecektir (arz eğrisi yukarı kayar). daha yüksek fiyatlarda beklenen kârlılıklar azalır (optimal fiyatlarda talep elastiktir) ve beklenen faydada düşüş görülür. firmanın anlaşması ulusal para türünden ise hedeflenen piyasadaki talep fonksiyonunun özelliğine bağlı olarak tepki gerçekleşecektir. Eęer fonksiyon doğrusal ise fiyatlarda gerileme meydana gelecektir. Fiyat azalışları talepte artış meydana getirirken, fiyat-maliyet marjlarını dūřürmekte, kâr beklentileri ve varyansları azalmaktadır (Côté, 1994: 4).

Buna ilave olarak Hooper ve Kohlhagen'in (1978) döviz kuru dalgalanmalarının dış ticaret ilişkisini araştıran çalışmaları bulunmaktadır. Vadeli piyasalarda döviz kuru riskine karşı korunma yönteminin (hedge) oransal (% olarak) değerleri ve riskten uzak kalmak isteme derecesine göre, özel firmalar için arz ve talep eğrileri oluşturulmuş ve açıklayıcı değişken olarak da anlaşma yapılan paranın türü dâhil edilmiştir. bu çalışmanın en önemli katkısı risklere karşı korunmanın mevcut olmadığı koşullarda nominal döviz kurlarındaki dalgalanmaların risklere etkisinin ne oranda olduğunu analiz etmesidir. önceki varsayımlardan bazıları yine bu çalışmada da kullanılmıştır. Piyasa fiyatını kabullenen konumundaki ithalatçılar* tam rekabet (bilinen talep eğrisi) ile karşı karşıya iken ihracatçılar ise monopolistik piyasa koşullarında ürünlerini yurt dışına satmaktadırlar. Bu durumda döviz kurundaki dalgalanmaların artışından doğan döviz kuru risklerinin, arz ve talep eğrilerini aşağı doğru kaydırması fiyat

* İthalatın girdi olarak kullanılmasıyla üretilen mallar yurt içi piyasada satılmaktadır.

ve miktarları dūřürmektedir. söz konusu fiyat ve miktarlardaki bu dūřmeler ithalatçıların talep esnekliği ve onların riskten uzaklaşma derecesine bağlıdır. ihracatçılar (üretim yapanlar) risklere maruz kaldıkça, fiyatlarda artış ve miktarlarda ise azalış beklenebilir (Pickard, 2003: 3).

Geleneksel yaklaşım belirsizliklerin nedenleri üzerine yoğunlaşırken, belirsizlik ortamında nasıl bir davranış sergileneceği konusunda tatmin edici önerilerde bulunduğu ifade edilemez. Öte yandan döviz kuru risklerinin ekonomik birimler için bazı fırsatların oluşumunu sağladığı yönünde yaklaşımlar da bulunmaktadır.

2.2. Risk ve Portföy Yaklaşımı

Bu düşünce, geleneksel yaklaşımın temel felsefesine karşı çıkararak, döviz kuru değişkenliklerinin dış ticarete her zaman olumsuz etki yapmayacağını, hatta ihracatçıların kazançlı çıkabileceklerini öne sürmektedir. De Grauwe (1987) geleneksel okulun düşüncesi üzerine bir eleştiri getirerek, kârlılık fonksiyonunun dış bükey olduğu konusunda ikna edici görüşler geliştirmiştir. O'na göre, ihracat gelirinden beklenen fayda fonksiyonunun konveks ve konkavlığı riskten uzaklaşma durumunu görmeyi sağlamaktadır. Konveks olması, üreticilerin yeterli düzeyde risklerden uzaklaştığını ifade etmektedir. İhracat gelirlerinden beklenen fayda fonksiyonu konveks ise döviz kuru dalgalanmalarındaki yükselmeler ihracatı teşvik edecektir. Tersisi durum da ise olumsuz etkileyecektir. Riskten uzaklaşan ekonomik birimler döviz kuru risklerindeki yükselmeler karşısında gelirlerinin aşırı düşmesinden endişe duyarlar ve bu durumu telafi etmek üzere daha fazla ihracat yapmak isterler. Öte yandan risklerden daha az uzaklaşmış durumdaki birimler, söz konusu döviz kuru riski nedeniyle oluşan kayıplardan dolayı daha az endişe duyarlar ve ihracatı artırmak için yüksek oranlı çaba sarf etmezler. Bu durum döviz kuru risklerdeki artışların meydana getirdiği gelir ve ikame etkisi ile daha açık ifade edilebilir. Döviz kuru riskindeki artışlar ekonomik birimlerin riskli ihracat aktivitelerinden daha risksiz olan uygulamalara geçmelerini sağladığından ikame etkisi kendisini gösterir ve ihracat azalır. Gelir etkisi ise ihracat gelirlerinden beklenen faydanın azalmasından doğan kayıpları dengelemek amacıyla kaynakların ihracat sektörüne doğru kayması sonucunda oluşmaktadır. Bu anlamda bir ekonomide gelir etkisi ikame etkisinden fazla olursa döviz kuru dalgalanmaları ihracat aktivitelerini pozitif, diğer durumda ise negatif etkileyebilmektedir (De Grauwe, 1987: 4–5).

Kârlılık fonksiyonunun dış bükeyliği ticaret ve döviz kuru riski arasındaki pozitif ilişkiyi ifade etmesine rağmen, bu yaklaşımın daha önemli temel düşüncesi modern portföy farklılaşması ışığında döviz kuru riskini açıklamasıdır. Farrell tarafından özetlendiği üzere, ekonomik birimler potansiyel getiri oranlarıyla bağlantılı şekilde düşük, orta ve yüksek risk aktiviteleri doğrultusunda yatırımlarını şekillendirerek karlılıklarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Döviz kurlarındaki dalgalanmanın boyutunda meydana gelen artışın doğurduğu yüksek riskler, ticaret yapan ve nötr risk istemeyen birimlerin cesaretini kırmayacak, aynı zamanda portföy çeşitlenmesinden dolayı onlara kazançlı çıkma fırsatını sunacaktır (Pickard, 2003: 3).

Geçmiş dönemlere göre kıyaslandığında özellikle gelişmiş ölkelerdeki iyi çalışan vadeli işlem piyasaları, ihracat ve ithalat yapan firmaların döviz kurundaki öngörölmeven değişimler karşısında meydana gelecek olumsuzluklara

karşı daha korunaklı duruma getirmiştir. Hatta döviz kuru dalgalanmalarının olumsuzluklarını azaltacak çeşitli olasılıklar da bulunmaktadır. Son dönemlerde elde edilen bazı ampirik sonuçlar, firmaların döviz kuru dalgalanmaları karşısında hızlı bir şekilde ayarlama sürecine girdiklerini göstermektedir. Söz gelimi ihracat yabancı paradaki değer kaybı ile fiyatlanmışsa, döviz kurundaki azalmadan kaynaklanan ihracatçıların kayıpları en azından kısmen yabancı para türünden daha yüksek fiyatla dengelenmektedir. Aynı zamanda ihracatçıların parasının değeri düşen ülkelerden daha fazla ara malı girdisi kullanmalarını da sağlamaktadır. Bu şekilde azalan ihracat gelirleri daha düşük girdi maliyetleri ile de kısmen dengelenmektedir. Buna ilave olarak çok sayıda ülke ile ticaretin yapılması durumunda bazı döviz kurlarının dengelenme yönüne doğru hareket etmeleri, bir bakıma döviz kuru riskine karşı korunmayı gerçekleştirmektedir. Sonuç olarak uluslararası şirketlerin yabancı para riskine karşı ihracat ve ithalatlarının olumsuz etkilenmesini önleyecek varlık portföyleri ve çeşitli para türlerinden borçlanma seçeneklerinin varlığından söz edilebilir (Clark ve diğerleri, 2004: 15).

Ayrıca büyük ulusal piyasalarla bütünleşen uluslararası firmaların varlığında döviz kuru dalgalanmaları, bu firmalara üretimlerini yurt içi ve yurt dışı piyasalar arasında yeniden dağıtım imkânlarını vermekte ve uluslararası ticaretten yararlanma potansiyelini artırmaktadır (Chit, Rizov, Willenbockel, 2008: 7)

Bununla birlikte döviz kuru belirsizliklerinin dış ticarete etkilerini batmış maliyetler ve ticaretin kompozisyonu bakımından ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar, diğer yaklaşımlar başlığı altında ele alınmaktadır.

2.3. Diğer Yaklaşımlar

Dış ticaret ve döviz kurları arasındaki ilişkinin başka bir yönü bakımından batmış maliyetin (önceden yapılan harcamalar) fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. Dış piyasalara uyumlu olması nedeniyle önemli yatırımlar sonrasında üretilen çeşitli malların alım-satım işlemlerinin gerçekleştirildiği uluslararası piyasalarda ihracata yönelik firmalar pazarlama ve dağıtım ağını ihracat piyasaları için özel olarak oluşturmaktadır. Batmış maliyetler esasında döviz kurlarında kısa dönemli hareketler karşısında firmaların daha az tepki vermelerini sağlamaktadır. Belirsizlikler karşısında firmalar genelde bekle gör taktiği izleyerek, değişken maliyetlerin iyileşmesini bekleyebilmekte ve ihracat piyasasında kalabilmektedirler. Döviz kurlarının eski seviyesine düşmesiyle, batan maliyetlerin bir kısmını telafi edebilmektedir. Batmış maliyetler konusunda Mc Donald ve Segel (1986), Dixit (1989), Krugman (1989) ve Franke (1991) gibi iktisatçıların çalışmaları bulunmaktadır. Buradan çıkan genel kanaat, ihracat piyasasına giriş ve çıkış kararlarında bilinen sabit ve değişen maliyetler yanında uygulamada karşılaşılan maliyetler de etkili olmaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmaların giderek artması firma kararlarının daha da korunması düşüncesini hâkim kılmaktadır. Döviz kurlarındaki dalgalanma aralığı artarsa firmalar ya piyasada kalmaya devam etmekte ya da hiç girmemektedir. Bu bakımdan döviz kurları dalgalanmaları piyasaya giriş ve çıkış kararlarını ertelemeyi artırmaktadır (Clark ve diğerleri, 2004: 16-17) .

Bunun yanında Kumar (1992) tarafından yapılan çalışmada döviz kuru risklerinin ticaret hacmini azaltma ihtimaline karşın, endüstri içi ticareti

geliştirebileceği vurgulanmıştır. Dvız kuru riskleri net ticareti azaltırsa, mukayeseli avantajlarda gerilemeler ortaya çıkmaktadır. Mukayeseli avantajlar azaldığı zaman ekonomiler daha çok birbirine benzemekte, uzmanlaşma azalmakta ve endüstri içi ticaret gelişmektedir. Çünkü riske maruz kalmak istemeyen müteteşbisler kaynaklarını mukayeseli üstün oldukları ticaret sektörü yerine dış ticaretin yapılmadığı diğer sektörlere kaydırmaktadırlar. Bu nedenle dvız kuru riskindeki bir artış teknolojik değişimi ve lkelerarasındaki ticareti olumsuz etkileyebilir (Côté, 1994: 10).

Öte yandan Carlson ve Osler büyük para piyasalarında fiyat belirsizliği ve ticaret hacmi arasında sıkı bir korelasyon olduğuna dikkat çekmektedir. Ticaret hacmindeki belirsizliklerin tahvil ve hisse senedi piyasalarındaki gelişmelerle yakından ilgili olduğu vurgulanmıştır. Burada üzerinde durulan konu yüksek fiyat belirsizliğinin teşvik ettiği yüksek spekülasyon hareketlerinin ticaret hacmi üzerinde etki yapmasıdır. Bu bağlamda Japonya, Hong Kong ve Singapur’da piyasadaki yabancı katılımcıların yüzde 90’ı belirsizlik artışlarının nedeni olarak spekülasyon hareketlerini görmektedirler (Carlson ve Osler, 1998:1).

Öte yandan rasyonel nitelikli spekülasyonlar dvız kuru belirsizliğini azaltıcı etki yaptığı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu düşünceye göre rasyonel spekülasyonlar yüksek fiyatlardan satıp, düşük fiyatlardan para alarak piyasada dengeleyici rolü üstlenmektedirler. Bu anlamda spekülasyonların çok nadir olarak istikrarı bozucu etkisi olabileceğinden söz edilebilir. Hatta Friedman’a göre piyasada rasyonel spekülasyonlar daha başarılı strateji izledikleri için piyasada kalmaya ve dengeleme fonksiyonunu sürdürmeye devam ederler, diğerleri ise kısa süre içerisinde piyasadaki çıkmak zorunda kalırlar(Carlson ve Osler, 3).

3. Ampirik alışmalar ve Sonuçları

Dvız kuru değişkenliğinin dış ticaret üzerindeki etkilerini analiz eden çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunun yanında dvız kuru dalgalanmalarının tarımsal ticaret üzerine etkileri konusunda yapılan çalışma sayısı sınırlı düzeyde kalmıştır. Kimi çalışmalarda belirsizlikler dış ticareti olumsuz etkilerken, kimi çalışmalarda ise olumlu etkilenmektedir. Ayrıca dvız kuru belirsizliklerinin herhangi bir etki yapmadığı yönünde sonuçlara da ulaşıldığı görülmektedir. Öte yandan dvız kuru değişkenliğinin tarımsal dış ticaret üzerindeki etkiler konusunda yapılan çalışmalarda genel olarak dvız kuru değişkenliğinin tarımsal dış ticareti olumsuz etkilediği yönünde sonuçlara ulaşıldığı gözlemlenmektedir. Koray ve Lastrapes (1989) VAR modeli kullanarak dalgalanmanın ticarete etkilerini araştırmışlardır. Onlar ticaretin yalnızca dvız kuru dalgalanmasından etkilenmediği varsayımından yola çıkarak çalışmalarına dış ticareti etkileyen dışsal makro değişkenleri de dâhil etmişlerdir. Kanada’nın da dâhil olduğu 5 ülke örneğinde reel dvız kuru dalgalanmalarının ithalat üzerindeki etkileri sabit kurların uygulandığı dönem (1961–1971) ve esnek kurların uygulandığı (1975–1985) dönem ayrışımı yapılarak araştırılmıştır. Sabit kurlardan esnek kurlara doğru geçildiğinde dalgalanma miktarları artmakta, fakat dvız kuru dalgalanması ile ticaret arasındaki ilişki zayıf oranda da olsa negatif yönlü olmaktadır. ABD’nin ithalatındaki varyans ayrışımlarında dalgalanmalardaki değişmelerin oranı çok düşük düzeydedir. Dvız kuru dalgalanması ithalatta

Kanada'nın ABD'yi açıklayıcı değeri yaklaşık %4 civarındadır. En büyük etkinin %11 ile Japonya'ya ait olduğu gözlenmiştir.

Bini-Smaghi (1991) Avrupa Para Sistemi içerisinde sanayi malları ticareti üzerine bir araştırma yapmıştır. 1976–1984 dönemi için Almanya, Fransa ve İtalya'nın ihracat hacmi ile Avrupa Para Sistemi içindeki efektif kurların değişim oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İncelenen üç ülkenin dış ticaret hacmi ile döviz kuru dalgalanması arasında negatif ve önemli ilişkiye rastlanmıştır. Bu dalgalanmanın aynı zamanda fiyatları da etkilediği gözlenmiştir. Almanya'da fiyatlar negatif değer alırken diğer ülkelerde ise pozitif değer almaktadır. bu sonuçlar Almanya ve italya için risklerin önemli kısmının ihracatçılar tarafından katlanıldığını göstermektedir (Ct, 1994: 20).

Kroner ve Lastrapes (1993) döviz kuru dalgalanmalarının ticaret hacmi ve fiyatlar üzerindeki etkilerini iki aşamalı yöntem yerine Garch modeli kullanarak analiz yapmıştır. ABD'nin de dahil olduğu 5 gelişmiş ülke ekonomisinde nominal döviz kuru dalgalanmalarının ticareti etkilediği yönünde kanıtlara rastlanmıştır. Bulgulara göre ABD için dalgalanmanın etkilerinin daha kesin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat her ülke için dalgalanmanın büyüklüğü ve işareti değişebilmektedir. ABD, Fransa ve Japonya için dalgalanmaların fiyatlar üzerindeki etkileri geçici olmaktadır. ABD ve İngiltere'de döviz kuru dalgalanmaları ticareti olumsuz etkilerken, Fransa ve Japonya'da pozitif fakat önemsiz düzeyde etki yapmaktadır.

Dell'Ariceia (1999) 15 Avrupa birliği yesi ile ve isviçre arasında 1975–1994 yılları aralığında döviz kurlarındaki dalgalanmaların dış ticaret üzerindeki etkilerini araştırmıştır. aylık nominal ve reel döviz kurlarının logaritmik birinci farklarının standart sapmaları, vadeli kurların hatalarının karesi toplamı, spot kurların maksimum ve minimumları arasındaki farkların % değerleri gibi dört faklı belirsizlik değişkenleri kullanmıştır. Basit regresyon modelinde döviz kuru dalgalanması küçük oranlı da olsa ticareti olumsuz etkilemektedir. 1994 yılı için toplamda dalgalanmanın sıfıra inmesiyle nominal döviz kurları %12, reel kurlar %13 ve vadeli kurların hataları ise %10 oranında ticaret seviyelerini artırıcı etki yapmıştır. Burada üzerinde durulması gereken konu nominal döviz kuru dalgalanmasından elde edilen sonuçlar ile reel döviz kuru dalgalanmasından elde edilen sonuçlar yakın değerde çıkmasıdır. Yani, nominal ve reel döviz kuru dalgalanmaları arasında sıkı bir korelasyon bulunmasıdır.

Rose (2000) 186 lke bazında ve 1970–1990 dönemini beşer yıllık aralıklarla toplamış olduğu verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmada para birliğinin etkileri yanında döviz kurundaki değişkenliğin etkilerini test etmek amaçlanmıştır. Değişkenlik ls olarak iki yanlı döviz kurları arasındaki aylık verilerin doğal logaritması alınan serilerin birinci farklarının standart sapması tercih edilmiştir. Kullanmış olduğu havuzdaki toplamış olduğu datalara göre belirsizlikler küçük ama negatif etki yapmaktadır. Standart sapmadaki birimlik azalma ticareti %7 ve ortalamadan sapmadaki bir birimlik azalmada ise ticareti %5 oranında artırmaktadır.

Sheldon (2003), 1974–1995 periyodu için 10 gelişmiş ekonomi bazında döviz kuru dalgalanmasının tarımsal ticarete etkisini araştırmıştır. Araştırmada toplam dış ticarete göre kıyaslandığında döviz kuru dalgalanmaları daha yüksek oranda tarımsal ticareti olumsuz etkilemektedir.

Grier ve Smallwood (2007) 9 gelişmiş ve 9 gelişmekte olan ülke bazında dvız kurlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre ayırımış yapılarak analiz edilen bu çalışmanın sonuçları, ele alınan gelişmekte olan ülkelerin tamamında dvız kuru belirsizliklerinin negatif ve önemli etkiye sahip olduklarını, gelişmiş ülkelerde ise önemsiz düzeyde etki yaptığını göstermektedir. Bunun yanında her iki ülke grubunda için yurt dışı gelir belirsizliklerinin reel dvız kuru belirsizliğinden çok daha fazla oranda dış ticaret seviyeleri üzerinde belirleyici oldukları gözlenmiştir. Wang ve Barrett (2007) alışmalarında Tayvan ekonomisi üzerinde reel dvız kurlarının koşullu varyans ve koşullu ortalamalarıyla, oklu Garch-M modelinden yararlanarak sektör bazlı aylık dataları kullanmışlardır. Buna göre dvız kuru dalgalanmalarından tarım sektörü olumsuz etkilenmektedir. Fakat diğer sektörler tarım sektörü kadar etkilenmemektedir. Buna göre Tayvan ekonomisinin tarım sektörü dvız kurundaki beklenen oranlar ve dalgalanmalara karşı duyarlılık katsayısının yüksek olduğu söylenebilir.

Fogarasi (2008) nominal dvız kuru dalgalanmalarının Doğu Avrupa lkelerinden Romanya bazında çekim modeli yardımıyla 1999–2008 yılları arasına esas alarak araştırmıştır. ekim modeli iki yanlı ticarete diğer faktörleri kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır. Dvız kuru değişkenlikleri tarımsal ticaret üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

Kafle (2011) 1970-2010 yılları arasında 28 ülke bazında panel data çekim modeli yardımıyla nominal ve reel dvız kurlarının dış ticaret üzerine etkisini tarımsal ve tarımsal olmayan sektörler bazında araştırmıştır. Tarımsal ve tarım dışı sektörlerde dvız kuru dalgalanmaları istatistik olarak önemli ve negatif etki yapmaktadır. buna ilave olarak nominal dvız kuru dalgalanmaları tarım sektörü üzerinde daha çok etkili iken reel dvız kuru dalgalanmaları tarım dışı sektörlerde daha çok etkili olmaktadır.

Öte yandan McKenzie ve Brooks (1997) 1973:4–1992:9 döneminde dvız kuru dalgalanmalarının Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki iki yönlü etkilerini ARCH modeli yardımıyla analiz etmiştir. nceki dönemde yapılan birçok çalışmanın tersine kur dalgalanmalarının iki yönlü ticaret üzerindeki etkisi istatistik bakımdan önemli ve pozitif yönlü olarak gerçekleşmiştir.

Bunun yanında Bailey ve Tavlas (1988) 1975–1986 dönemi için üçer aylık veriler yardımıyla ABD’de dvız kuru dalgalanmalarının ihracat seviyeleri üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Sonuçlar dvız kuru dalgalanmalarının ihracat seviyesine önemli bir etki yapmadığını göstermiştir.

Lee (1999) Asya krizi sonrasında dvız kuru rejimi tartışmalarının yapıldığı süreçte dalgalı dvız kuru uygulamalarında dvız kuru belirsizliklerinin fiyatlar ve dış ticaret üzerindeki rolünü araştırmıştır. dvız kuru dalgalanmalarının uluslararası ticareti etkileyeceği dşncesini destekleyen önemli sonuçlara ulaşılmamıştır. Bunun yanında dvız kurları dayanıklı olmayan mallardan ziyade dayanıklı malların fiyatları üzerinde belirleyici olmakta ve riskten kaçınmak isteyen tüketiciler risk primi kadar dayanıklı mallar için daha düşük fiyat ödemek istemektedirler. Eksik rekabet piyasası koşulları altında kur belirsizlikleri dayanıklı malların nispi fiyatlarını daha düşük seviyeye düşürebilmektedir. Buradan hareketle dvız kurlarının farklı mal gruplarındaki nispi fiyat farklarından dolayı ticaret miktarlarını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Dvız kuru

risklerine karşı korunmaların yüksek seviyede olduğu ülkelerde alıcıların daha rahat davrandıkları gözlenmektedir.

Tenreyro'nun (2003) 1970–99 yılları aralığında çok sayıda ülkeyi ele alarak yapmış olduğu analizde de nominal döviz kuru değişkenliğinin ticaret akımları üzerinde önemli etkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Kandilov (2008)'un araştırma sonuçlarına göre, G-10 lkelerinde döviz kuru dalgalanmalarının toplam ticarete negatif etkisi tarımsal ticaretin etkisinden daha düşük olmaktadır. Bunun yanında gelişmiş bir ekonomi ile gelişmiş, gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomileri arasındaki döviz kurlarındaki dalgalanmaların ticarete etkisi araştırılmıştır. Buna göre gelişmiş ekonomiler arasında döviz kuru dalgalanmaların tarımsal ticarete etkisi toplam ticarete etkisine kıyaslandığında sembolik hale gelmektedir. Buna mukabil döviz kuru dalgalanmalarının bu ülkeler arasında tarımsal ticareti olumsuz etkilemesi tarımsal politikalar nedeniyle olabilir. Bu politikalar özellikle de ihracat ve yurt içi ikame mallarda söz konusudur. Çünkü bu politikaların zamanlara arası değişkenliği ile döviz kuru değişkenliği aynı ana denk düşmektedir.

Türkiye'de döviz kuru değişkenliği ve dış ticaret ilişkisini analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar genelde döviz kuru belirsizliğinin dış ticareti olumsuz etkilediği yönündedir. Söz gelimi zbay (1999), 1988–1997 arası dönemi ele alarak döviz kuru belirsizliğini GARCH modeli yardımıyla tahmin etmiş ve reel döviz kuru belirsizliği ihracat hacmini önemli lde düşürürken, ithalat hacmi üzerinde ise aynı düzeyde etki yapmadığı tespit edilmiştir.

Vergil (2002), Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ve ticaret akımlarına etkisini 1990–2000 döneminde Avrupa birliğindeki  büyük ticaret ortağı ve ABD'ye olan ihracat bağlamında eş bütünleşme ve hata düzeltme modelleri kullanarak araştırmıştır. Türkiye'nin reel ihracatı ve döviz kuru oynaklığı arasında uzun dönemde İngiltere, Almanya ve Fransa için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. diğer ülkeler için de kısa dönemde döviz kuru oynaklığının etkisi istatistiksel olarak önemsiz değer almıştır.

Kasman (2003), Türkiye'de reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkilerini sektörel bazda incelemiştir. aylık verilerden yararlanarak 1989–2002 döneminin kapsayan çalışmasında, eşbütünleşme ve hata-düzeltme tekniklerini kullanmış ve ihracat modelini hem sektörel hem de toplam düzeyde tahmin etmiştir. Çalışma sonucuna göre, reel efektif döviz kuru oynaklığı ihracat düzeyini belirlemede önemli bir değişken olarak bulmuştur. Reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerinde kısa dönemli etkisi çoğu sektörde pozitif olmasına rağmen, uzun dönemde bu etkinin baskın olmadığı saptanmıştır. Elde edilen bulgular reel döviz kuru oynaklığının toplam ihracat üzerindeki etkisinin hem uzun dönemde hem de kısa dönemde negatif olduğunu göstermiştir.

4. Model, Data ve Değişkenlerin Tanımlanması

İhracat ve ithalat talep fonksiyonlarının eşitlikleri aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

X = Reel ihracat düzeyidir. Nominal ihracat düzeyinin ihracat fiyat endeksine oranıdır.

M =Reel ithalat düzeyidir. Nominal ithalatın ihracat fiyat endeksine oranıdır.

Y_f = Dünya gelir seviyesini göstermektedir. Dünya gelir seviyesini doğrudan gözlemlemek mümkün olmadığından ilgili değişken OECD Ülkeleri GSYİH değerleri toplamından oluşmaktadır. Teorik olarak dünya gelir seviyesinin artması ihracatı teşvik edeceğinden katsayısının pozitif olması beklenmektedir.

Y_d = Yurt içi gelir seviyesini göstermektedir. GSYİH değerlerindeki reel artışların tüketimi dolayısıyla da ithalatı artırma olasılığı değerinin pozitif değer alması beklenebilir.

TT = Ticaret haddini ifade etmektedir. İhracat malları fiyatlarının ithalat malları fiyatlarına oranıdır. İhracat mallarının nispi fiyat artışları rekabeti olumsuz etkileyeceğinden teorik olarak katsayısının negatif değer alacağı varsayılırken, katsayısının ise pozitif değer alması öngörülmektedir.

U = Reel döviz kuru belirsizliğidir. Döviz kuru belirsizliğinin ihracat ve ithalat düzeylerine yapmış olduğu etki tam olarak bilinmediğinden ve katsayılarının alacağı değerler tahmin edilememektedir.

Değişkenlere ilişkin veriler 1989:Q1–2011:Q2 dönemini içermektedir. Döviz kuru belirsizliğinin ölçümünde kullanılan üretici fiyatları bazlı reel döviz kuru endeksi (1995=100) serisi T.C. Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Diğer değişkenler OECD ve Türkiye İstatistik Kurumu web sitelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Çalışmada döviz kuru belirsizliği dışında diğer değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Bunun yanında ihracat, ithalat ve gelir seviyeleri üzerindeki mevsimsel etkiler Census X-12 yöntemi kullanılarak giderilmiştir.

Döviz kuru dalgalanmalarının çok çeşitli ölçümü bulunmaktadır. Genel olarak döviz kuru istikrarsızlığında (hareketli ortalama) standart sapma yöntemi kullanılmaktadır. Fakat döviz kurları normal dağılım yerine bir birine paralel olmayan çarpık dağılım sergilemektedir (Engle, 1982: 987). Öte yandan Engle (1982) ARCH (autoregressive conditional heteroscedasticity) modelini kullanarak belirsizliği tahmin etmeye çalışmıştır. Buna ilave olarak Bollerslev (1986), ise ARCH modelini genişleterek genelleştirilmiş ARCH (GARCH) modelini oluşturmuştur. Daha çok geçmiş bilgi ve daha fazla esnek yapıya sahip olan bu modelde koşullu varyans geçmiş dönemlerdeki tahmin hata terimleri ve koşullu varyanslara bağlıdır. Burada ARCH ve GARCH modelleri eşit büyüklükteki pozitif ve negatif değişmelerin koşullu varyansı artıracağını öngörmektedir. Yani her iki model de varyans etkisinin simetrik olduğunu varsayar. Oysa Brunner ve Hess (1993) ve Joyce (1995)'un araştırma sonuçları pozitif şokların gelecekteki politikalar konusunda aynı büyüklükteki negatif şoklardan daha büyük bir belirsizlik oluşturduğunu göstermiştir. Bu bakımdan ARCH ve GARCH modellerinin belirsizliği tahmin etmede zayıf kaldığını söyleyebiliriz (Crawford ve Kasumovich, 1996: 7). Nilson(1991) bu sorunu çözmek için EGARCH modelini geliştirmiştir. Bu model varyanstaki parametreler üzerine herhangi bir kısıtlama getirilmeden hem pozitif hem de negatif şokların koşullu varyans üzerine yansımalarını analiz yapabilmektedir (Ho ve Tsui, 2004: 428).

Çalışmada AR-EGARCH yöntemi kullanılarak döviz kuru belirsizliğinin tahmini yapılmıştır. AR-EGARCH (1,1) modelini denklem olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

Ortalama Eşitlik=

Varyans Eşitliği=

EGARCH modelinde λ , π ve θ parametreleri üzerine herhangi bir kısıtlama konulmaması tahmin sürecini daha da kolaylaştırmaktadır. Burada π parametresi kaldıraç etkisini göstermektedir. Bu katsayının işaretinin pozitif olması aynı büyüklükteki pozitif yönlü şokların negatif yönlü şoklardan daha fazla etki yaptığını göstermektedir. İşaretin negatif olması halinde ise negatif şokların etkisi pozitif şoklardan daha yüksek olmaktadır. Eğer katsayı değerı sıfıra eşit olursa o zaman da pozitif aynı büyüklükteki pozitif ve negatif şokların etkisi birbirine eşit olacaktır (Wilson, 2006: 615). Öte yandan π katsayısının mutlak değer olarak yüksek çıkması ekonominin döviz kuru şoklarına karşı kırılganlığının yüksek olduğunu göstermektedir. Modelde θ parametresi ise volatilitenin sürekliliğini ölçmeye yardım etmektedir. Katsayı değerı ne kadar yüksek olursa şokların normale dönme süresi de o oranda artmaktadır (Ho ve Tsui, 2004: 433-434).

5. Ampirik Testler ve Bulgular

Araştırmada ele alınan dönem içerisinde reel döviz kuru belirsizliğini tespit etmede kullanılan AR-EGARCH-M (1,1) modeli sonuçları aşağıda Tablo-1’de sunulmuştur. burada π katsayısının pozitif işaretli olması reel döviz kurundaki pozitif şokların, negatif şoklardan daha fazla belirsizlik meydana getirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda katsayı değerinin yüksek olmaması döviz kuru risklerine karşı kırılganlık seviyesinin zayıf olmadığını göstermektedir. Özellikle 2001 krizi sonrasında Türkiye’de işletmelerin döviz kurlarından doğacak risklere karşı önlem almalarının bu sonucun alınmasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Bunun yanında reel döviz kurlarında meydana gelen şokların normale dönme süresini gösteren θ katsayısının çok yüksek olmaması normale dönme sresinin çok uzun sürmediğini göstermektedir.

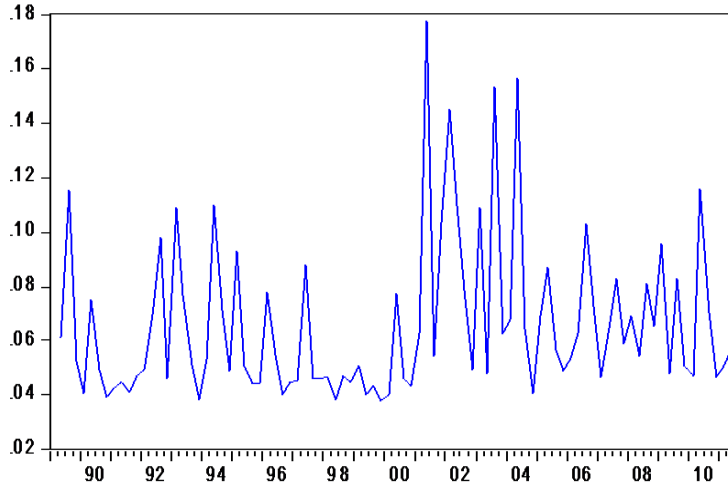
Tablo 1: AR-EGARCH (1,1) Modeli Sonuçları

Ortalama Eşitlik Parametreleri		Varyans Eşitliği Parametreleri					
Z_0	Z_1	w	λ		π	θ	
4,791 (48,153) ^a	0,938 (25,906) ^a	-5,285 (-5,925) ^a	1,139 (3,086) ^a		0,265 (2,262) ^b	-0,209 (-1,161)	
R ²	0,831	LB Q -2-	0,535 [0,464]	LB Q ² -2-	2,557 [0,110]	R ²	0,831
		LB Q -4-	4,663 [0,198]	LBQ ² -4-	2,884 [0,410]		
AIC	-2,614	LB Q -6-	5,252 [0,386]	LBQ ² -6-	4,028 [0,542]	AIC	-2,614

SC	-2,446	LB Q -8-	6,850 [0,445]	LBQ ² -8-	7,919 [0,342]	SC	-2,446
a: %1; b:%10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. parantez içindeki değerler z istatistik değerlerini, köşeli parantez içindeki değerler ise p olasılığını göstermektedir.							

Araştırmada ele alınan dönem içerisinde reel döviz kurunun göstermiş olduğu değişim aşağıdaki koşullu standart sapma grafiğinde gösterilmiştir. Grafikten de görüleceği gibi reel döviz kurunun belirsizliği 1989, 1992, 1993, 1994, 2001, 2004, 2006, 2008-2009 ve 2010 dönemlerinde daha da artış göstermiştir. Burada belirsizliklerin artmasında hem içsel hem de dışsal faktörlerde meydana gelen dalgalanmaların etkisi bulunmaktadır.

Grafik-1 Reel Döviz Kuru Koşullu Standart Sapma Grafiği

zaman serisi analizinde eş bütünleşme testleri bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit eden en önemli araçlardan birisidir. Bunun yanında eş bütünleşme testini yapabilmek için değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıklarının araştırılması gerekmektedir. Birim kök testi zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Zaman serilerinde birim kök durağan olmayan anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla eğer bir zaman serisinde birim kök varsa o zaman serisi durağan değildir. Durağanlık (bütünleşme) incelemesi genel olarak Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Scmidth ve Shin (KPSS) testleriyle yapılmaktadır. bu çalışmada literatürde en fazla tercih edilen genişletilmiş Dickey-Fuller(ADF) yöntemiyle değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Eğer seriler aynı dereceden durağan ise bu serilere eş bütünleşmiş seriler denilmektedir. ADF testi sonuçları tablo da sunulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere (%5 önem düzeyinde) değişkenlerin düzey değerlerinde Ho hipotezi reddedilememiştir. Birinci farkları alınan değişkenlerin ise durağanlaştığı grlmektedir. Bu sonuçlar eş bütünleşme testini yapabileceğimizi göstermektedir.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Test Seviyesi	Denklem Tipi	Test İstatistiği	Sonuç
X	Düzyey	ADF(3)	$\tau_{c,t} = -$ 1,730	I(1)
	İlk Fark	ADF(2)	$\tau = -$ 5,374	
M	Düzyey	DF(0)	$\tau_{c,t} = -$ 3,299	I(1)
	İlk Fark	DF(0)	$\tau = -$ 5,896	
Y ^f	Düzyey	ADF(2)	$\tau_{c,t} = -$ 1,442	I(1)
	İlk Fark	DF(0)	$\tau = -$ 2,829	
Y ^t	Düzyey	DF(0)	$\tau_{c,t} = -$ 2,654	I(1)
	İlk Fark	DF(0)	$\tau = -$ 7,680	
TT	Düzyey	DF(0)	$\tau_c = -$ 2,698	I(1)
	İlk Fark	DF(0)	$\tau = -$ 8,871	
U	Düzyey	ADF(3)	$\tau_c = -$ 2,786	I(1)
	İlk Fark	ADF(2)	$\tau = -$ 10,049	

MacKinnon (1996) tek taraflı kritik değerleri; $\tau_{0,05} = -1,944$ $\tau_{c,0,05} = -2,895$ $\tau_{c,t,0,05} = -3,463$

Parentez içindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Genel olarak eşbütünleşme testi Engle-Granger yada daha sonra Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme yöntemleriyle yapılmaktadır. Eşbütünleşme testi düzeyde durağan olmayan serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini araştırmaktadır.

Tablo 3: Johansen Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Tarımsal İhracat Talep Fonksiyonu							
İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
H_0	H_1	Test İstatistiği	%5Kritik Değer	H_0	H_1	Test İstatistiği	%5Kritik Değer
$r=0$	$r \geq 1$	64,446	54,0790	$r=0$	$r=1$	39,9645	28,5880
$r \leq 1$	$r \geq 2$	24,482	35,1927	$r \leq 1$	$r=2$	11,8439	22,2996
$r \leq 2$	$r \geq 3$	12,638	20,2618	$r \leq 2$	$r=3$	9,78892	15,8921
$r \leq 3$	$r \geq 4$	2,8492	9,16454	$r \leq 3$	$r=4$	2,84929	9,16454
Tarımsal İthalat Talep Fonksiyonu							

İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
r=0	r≥1	88,362	54,0790	r=0	r=1	42,745	28,588
r≤1	r≥2	45,617	35,1927	r≤1	r=2	26,511	22,299
r≤2	r≥3	19,106	20,2618	r≤2	r=3	12,053	15,892
r≤3	r≥4	7,0528	9,16454	r≤3	r=4	7,0528	9,1645

Johansen'in maksimum olabilirlik yaklaşımı iki çeşit olasılıklı test istatistiğini kullanmaktadır. Bunlardan birisi iz (trace) diğeri ise maksimum öz değer (maximum eigenvalue) istatistikleridir. Eş bütünlüme testlerinde uygun gecikme uzunluğunun bilinmesi için VAR analizinden yararlanılmıştır. her iki model için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn kriterlerinin ön gördüğü "1" gecikmeli model ile çalışılmıştır. Bir gecikmeli eş bütünlüme testi sonuçlarına göre ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarında eş bütünlüme olmadığı yönündeki (r=0) sıfır hipotezi %5 önemlilik düzeyinde reddedilmektedir.

Eş bütünlüme ilişkisine göre normalize edilmiş ihracat ve ithalat talep fonksiyonunun açıklayıcı değişkenlerinin katsayıları Tablo:4'te sunulmuştur. buna göre küresel gelir seviyesindeki artışlar %1 oranındaki bir artış ihracat üzerinde %2,5 birimlik yükseliş meydana getirmektedir. öte yandan dış ticaret haddi ve reel döviz kuru belirsizlikleri ise ihracata negatif yönlü etki yapmaktadır. Dış ticaret haddinde % 1 oranındaki bir artış ihracatı % 0,10 seviyesinde düşürmektedir. bunun yanında döviz kuru belirsizliğinin ortadan kalkmasıyla ihracatın yaklaşık 30 birim (30 milyon dolar) artıracadığını söyleyebiliriz.

Tablo 4: Normalize Edilmiş Eş Bütünlüme Vektörü Katsayıları

<i>X</i>	<i>Y^d</i>	<i>TT</i>	<i>U</i>	<i>α₀</i>
1,0000	-2,5634 (0,721)	0,10693 (0,618)	29,973 (0,023)	21,278 (10,859)
<i>M</i>	<i>Y^d</i>	<i>TT</i>	<i>U</i>	<i>β₀</i>
1,0000	-3,1223 (0,223)	1,0495 (0,326)	13,609 (0,244)	15,618 (2,628)

Standart hatalar parantez içinde verilmiştir,

İthalat talep fonksiyonu yurt içi gelir seviyesindeki %1 oranındaki bir yükselmenin ithalatı yaklaşık %3 oranında artırdığını göstermektedir. Dış ticaret haddi ile ithalat arasında negatif ilişki görölmektedir. Bu bağlamda ithal mallarının fiyatlarının nispi olarak ucuzlamasına karşın ithalatın düşmesinin

nedeni olarak incelenen dönem itibariyle kamusal tercihler gösterilebilir. öte yandan reel döviz kuru belirsizliği ile ithalat doğru yönlü hareket etmektedirler. Reel döviz kuru belirsizliğindeki %1'lik bir yükselme ithalat üzerine 14 birim (14 milyon dolar) azaltıcı etki yapmaktadır. Buna göre Türkiye'de döviz kuru dalgalanmaları hem ihracat hem de ithalat seviyesini olumsuz etkilemektedir. Fakat ihracat üzerindeki olumsuz etkisi ithalat üzerindeki olumsuz etkiden daha yüksek seviyededir. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'de tarımsal dış ticarete geleneksel teoremin geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Döviz kuru dalgalanmaları karşısında ihracatın tepkisinin daha büyük olmasında Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatına yönelik yurt dışı talep esnekliğinin yüksek düzeyde bulunmasının önemli düzeyde etki yaptığını söyleyebiliriz.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi söz konusu olduğunda, bu değişkenlerin kısa dönemdeki hareketleri hata düzeltme modeli yardımıyla araştırılmaktadır, Hata düzeltme modeli değişkenler arasında uzun dönem denge durumu ile kısa dönem dinamikleri arasındaki ayrışımı sağlamak ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Hata düzeltme teriminin katsayısı bağımlı değişkendeki kısa dönemde dengeden sapmaların ne oranda bir sonraki dönem içerisinde azaldığını göstermektedir. Buna göre ihracat ve ithalat talep fonksiyonuna ait hata düzeltme modeli aşağıda sunulmuştur(Gujarati, 2003: 822-824):

$$\Delta X = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta X_{t-n} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} \Delta Y_{t-n}^f + \sum_{i=1}^n \beta_{3i} \Delta FF_{t-n} + \sum_{i=1}^n \beta_{4i} \Delta U_{t-n} + \delta_1 ect_{i-t}$$

$$\Delta M = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} \Delta M_{t-n} + \sum_{i=1}^n \beta_{21} \Delta Y_{t-n} + n \sum_{i=1}^n \beta_{31} \Delta FF_{t-n} + \sum_{i=1}^n \beta_{41} \Delta U_{t-n} + \delta_1 ect$$

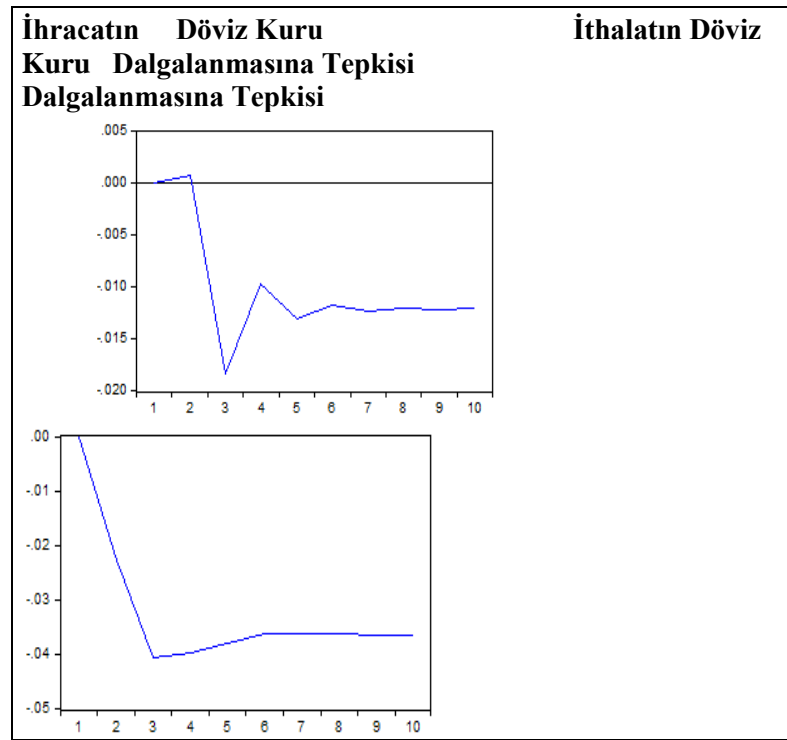
Tablo 5: VECM Denge Hatası Katsayıları

Hata Giderme	D(X)	D(Y ^f)	D(TT)	D(U)
Denge hatası (X)	-0,062984 (0,08692) [-0,72463]	7,73E-05 (0,00075) [0,10326]	-0,001786 (0,01682) [-0,10621]	-0,033715 (0,00502) [-6,71512]
Denge hatası (M)	D(M)	D(Y ^d)	D(TT)	D(U)
	-0,099237 (0,06690) [-1,48325]	0,018144 (0,00830) [2,18558]	-0,003076 (0,02862) [-0,10749]	-0,047345 (0,00898) [-5,26987]

standart hatalar parantez içinde, t istatistikleri ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir

Vektör hata giderme modeli ihracat ve ithalat miktarları ile onun belirleyicileri arasındaki kısa dönemli ilişkilerini göstermektedir. Kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem arasındaki ilişkiler hata düzeltme mekanizması ile dengelenmektedir. İhracat ve ithalat fonksiyonlarına ait ayarlama hızı parametreleri tablo:5'te sunulmuştur. buna göre, ihracatta kısa vadede meydana gelen dengesizliklerin yaklaşık %6'sı ilk dönemde (üç ayda), ithalatta ortaya çıkan kısa dönem dengesizliklerin ise %10'u birinci dönemde giderilmektedir,

Grafik-2 İhracat ve İthalatın Döviz Kuru Belirsizliğine Tepkisi

Öte yandan Grafik-2'den görüldüğü üzere VEC modeline bağlı olarak oluşturulan etki tepki grafiklerine göre döviz kuru değişkenliğine karşı ihracat ve ithalatın tepkileri bir dönem gecikme ile ortaya çıkmaktadır. İhracat seviyesinde bir dönemlik düşük düzeyde pozitif tepkinin ardından döviz kuru değişkenliğine karşı negatif tepki yapmaktadır. Bunun yanında ithalat ise bir dönemlik gecikme sonrasında negatif yönlü tepki vermektedir.

6. Sonuç

Son çeyrek asırlık süreçte özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanan liberal iktisat politikaları sonrasında finansal işlemlerin çeşitliği ve hacminde önemli artışlar yaşanmıştır, Buna bağlı olarak büyüme enflasyon, reel döviz kuru ve diğer makro ekonomik büyüklüklerde yüksek oranlı belirsizlikler meydana gelmiştir. Bu belirsizlikler ülkelerin makro ekonomik performansları üzerinde çeşitli şekillerde etki yapabilmektedirler.

Döviz kuru dalgalanmaları ile birlikte risklerin yükselmesinden dolayı dış ticaret seviyelerinin olumsuz etkilendiği ampirik çalışmaların çoğunluğunda kabul görmektedir. Bunun yanında döviz kuru dalgalanmalarının dış ticareti pozitif etkilediği yönünde sonuçlara da ulaşılmaktadır. Bu sonuçların elde edilmesinde özellikle son çeyrek asır içerisinde risklere karşı finansal koruma araçlarının gelişmesinin dış ticaret yapan firmaları döviz kuru risklerine karşı koruması etkili olmaktadır.

Bunun yanında sektörlerin uluslararası piyasalara açılmışlık durumunun değişkenlik arz etmesi, yoğunlaşmanın farklı endüstrilerde olması ve anlaşma sürelerinin çeşitliliğinden dolayı döviz kuru dalgalanmaları her sektörde farklı düzeylerde etki yapabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de döviz kuru dalgalanmalarının tarım sektöründe dış ticaret performansına etkileri 1989:01–2012:02 yılları arası üçer aylık veriler kullanılarak reel döviz kuru belirsizliklerinin tarımsal dış ticaret miktarları üzerindeki etkileri araştırılmıştır, Reel döviz kuru belirsizliğinin tespitinde AR-EGARCH (1,1) yöntemi kullanılmıştır, ADF birim kök testiyle serilerin durağanlık analizi yapılmıştır. Reel döviz kuru belirsizliklerinin etkileri Johansen eş bütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre döviz kuru belirsizliğindeki bir birimlik artış ihracatı 30 (30 milyon \$) birim azaltırken, ithalatı ise 14 (14 milyon \$) birim artırmaktadır. Buna göre tarımsal ihracat, tarımsal ithalattan daha fazla seviyede reel döviz kuru dalgalanmalarından etkisinde kalmaktadır. Tarımsal ürün ihracatının yurt dışı talep esnekliğinin yüksek düzeyde bulunmasına paralel olarak döviz kuru belirsizliği karşısında ihracatın etkilenme düzeyini artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Vektör hata giderme modeline göre, kısa dönemde ihracatta meydana gelen bir birimlik sapmanın %6’sı ilk üç ayda, ithalatta meydana gelen dengesizliklerin ise %10’u ilk dönemde giderilmektedir. Buna ilave olarak etki-tepki grafiklerine göre reel döviz kuru değişkenliklerine karşı ihracat zayıf düzeyde de olsa bir dönemlik pozitif tepkinin ardından negatif yönlü tepki göstermektedir. Bunun yanında ithalatın göstermiş olduğu tepki negatif yönlü olmaktadır. Buradan hareketle Türkiye’de tarımsal dış ticaretin sığ kalmasından dolayı firmaların döviz kuru değişkenliğinden doğan risklere karşı korunma hususunda yeterli olmadıklarını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Bailey, M. J., George S. T. and Michael U. (1986), “Exchange Rate Variability and Trade Performance; Evidence For The Big Seven Industrial Countries”, *Review of World Economics*, V. 122, N.3, pp.466-477.
- Chit, M. Moe, M. Rizov, Willenbockel D. (2008), “Exchange Rate Volatility and Exports: New Empirical Evidence From The Emerging East Asian Economies”, *Middlesex University Economics and Statistics Discussion Paper No.127*, April, <http://www.ssrn.com>, (23.07.2009).
- Clark, P., Tamirisa N., Wei, S.-J., Sadikov, A. and Zeng, L. (2004), “Exchange Rate Volatility and Trade Flows - Some New Evidence” *IMF Working Paper*, May 2004.

- Côté, A. (1994), “Exchange Rate Volatility and Trade: A Survey”, Bank Of Canada Working Paper No 94-5, <http://www.bankofcanada.ca/en/res/wp/1994/wp94-5.pdf>, (19.04.2009)
- Crawford, A., Kasumovich, M.; (1996), “Does Inflation Uncertainty Vary With The Level of Inflation?” Bank of Canada Working Paper, <http://www.bankofcanada.ca/en/res/wp/1996/wp96-9.pdf>, (18.12.2007)
- De Grauwe, P. (1987), “Exchange Rate Variability and The Slowdown in Growth Ofinternational Trade”, *IMF Working Paper No. 87/38*, pp.1–25
- Dell'Ariccia, G.(1999), “Exchange Rate Fluctuations and Trade Flows: Evidence From The European Union” *IMF Staff Papers*, Vol. 46, N. 3, pp.315–334.
- Engle, R. F. (1982), “Autoregressive Conditional Heteroscedasticity With Estimates of The Variance of United Kingdom Inflation” *Econometrica*, V. 50, N. 4, pp.377-403.
- Fogarasi, J. (2008), “The Effect of Exchange Rate Volatility upon Foreign Trade of Romanian Agricultural Products”, Cerge-Ei Working Paper, http://iweb.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCVIII_39_paper_01.pdf (12.09.2011)
- Grier, K., Smallwood, A.D.(2007), “Uncertainty and export performance: Evidence from 18 Countries”. *Journal of Money, Credit and Banking* 39, 965-979.
- Gujarati, D. N. (2003), *Basic Econometrics*, Mc Graw-Hill Com.
- Ho, K. Y. And Tsui A.K.C. (2004), “Analysis of Real GDP Growth Rates of Greater China: an Asymmetric Conditional Volatility Approach”, *China Economic Review*, 15, pp. 424-442, <http://www.sciencedirect.com>, (02.01.2008).
- Kafle, K. R. (2011), “Exchange Rate Volatility And Bilateral Agricultural Trade Flows: The Case Of The United States and Oecd Countries”, Tribhuvan University Master Thesis, http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-11072011-175708/unrestricted/Kafle_thesis.pdf, (12.11.2011)
- Kandilov T, I. (2008), “The Effects of Exchange Rate Volatility on Agricultural Trade”, *American Journal of Agricultural Economics*, 90, 4, pp. 1028-1043.
- Kasman, A. (2003), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru Oynaklığı Ve Bunun İhracat Üzerine Etkisi: Sektörel Bir Analiz”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 2, ss.169–186.
- Klein, M,W. (1990), Sectoral effects of exchange rate volatility on United States exports, *Journal of International Money and Finance* 9, ,pp. 299-308.
- Koray, F. and Lastrapes, W. D. (1989), “Real Exchange Rate Volatility and U.S. Bilateral Trade: A VAR Approach”, *Review of Economics and Statistics*, N. 71, pp. 708–712.
- Lee, J. (1999), “The Effect of Exchange Rate Volatility on Trade in Durables” *Review of International Economics*, .V.7, N.2, pp.189–201.
- Mckenzie M. D. and Brooks R. D. (1997), “The Impact of Exchange Rate Volatility on German-Us Trade Flows”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, N.4, pp.73–87.
- OECD, Statistics, <http://www.oecd.org>, (20.11.2012).

- Özbay, P. (1999), “The Effect of Exchange Rate Uncertainty on Exports A Case Study For Turkey”, The Central Bank of The Republic of Turkey Discussion Paper, March, <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/dpaper36.pdf>.(15.12.2008).
- Pickard, J. C. (2003), “Exchange Rate Volatility And Bilateral Trade Flows: an Analysis of U.S. Demand For Certain Steel Products From Canada and Mexico”, Master’s Thesis, <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-06232003-095319/unrestricted/etd.pdf>, (17.02.2009)
- Qian, Y. and Varangis P. (1992), “Does Exchange Rate Volatility Hinder Export Growth? Additional Evidence” The World Bank Policy Research Working Paper Series No. 911, <http://www.worldbank.org>, (21.05.2009)
- TCMB; Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://www.tcmb.gov.tr/>, (23.07.2009)
- Tenreyro, S. (2003), “On The Trade Impact of Nominal Exchange Rate Volatility”, Federal Reserve Bank of Boston Working Papers, April, <http://www.bos.frb.org/economic/wp/wp2003/wp032.pdf>, (12.03.2009)
- TÜİK; İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr>, (22.07.2009)
- Vergil, H. (2002), “Exchange Rate Volatility in Turkey and its Effect on Trade Flows”, Journal of Economic and Social Research, 4, 1, pp. 83-99, <http://Jesr.Journal.Fatih.Edu.Tr/Exchangeratevolatilityinturkeyanditseffectontrade.Pdf>, (15.12.2008).
- Wang, K, L, and Baret C, B. (2007), Estimating the Effects of Exchange Rate Volatility on Export Volumes, Journal of Agricultural and Resource Economics, 32, 2, pp, 225-255.

TÜRKİYE VE BAZI ÜLKELERDEKİ VERGİ REFORMLARINA BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF THE TAX REFORMS IN TURKEY AND SOME OTHER COUNTRIES

Öğr. Gör. Önder ALCALI
Giresun Üniversitesi Alucra Turan Bulutcu M.Y.O.

Özet

Vergi, devletlerin otoriter güçlerine bağılı olarak, kamu harcamalarını karşılamak üzere vatandaşlarından aldığı en önemli finansal kaynaktır. Bu finansal kaynağın türü, oranı, yüklendiğı kişi ve kurumlar zaman içinde değışebilir. Bu değışiklik, nihai olarak vergi sistemlerinin değışmesi gibi çeşitli seviyelerde olabilir. Söz konusu değışim ve dönüşümler, boyutlarının derinliğine, göre vergi reformu olarak adlandırılabilir.

Vergileme konusundaki bu değişim, bazen devleti yöneten siyasi iradenin tercihleri doğrultusunda olabileceği gibi, bazen de uluslararası ekonomik ilişkilerin ve küreselleşmenin etkileriyle, kısmen veya tamamen irade dışı olabilmektedir. Bu bağlamda, geçen yüzyılda ve yakın tarihte Türkiye ve birçok ülkede vergileme alanında reform sayılabilecek birçok değişiklik yaşanmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kuruluşundan beri yaşamış olduğu belli başlı vergi reformları, dönemler itibarıyla, ele alınmıştır. Ayrıca, vergileme konusunda Dünya'da yaşanan değişim ve dönüşümler, belli başlı örgütler yanında, çeşitli ülke örnekleriyle birlikte analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Reformları, Türkiye ve Dünya'da Vergi Reformları

Abstract

Tax, depending on the authoritarian forces of states, is the most important financial resource for public expenditures. Types, rates and institutions of this financial resource, and people who are charged with tax change over time. This change may occur on various levels, such as changes in tax systems ultimately. These changes and transformations, according to the depth dimensions, referred to as tax reform. This change can sometimes occur according to the preferences of political will on the governing state, and sometimes the effects of globalization and international economic relations may be partially or completely involuntary. In this context, the past century or more recently, Turkey and many other countries have experienced many changes in taxation which can be considered as a reform. In this study, major tax reforms that have lived in Turkey since the foundation, as of periods, are discussed. In addition, changes and transformations about taxation in the world, with examples from various countries were analyzed, beside the major organizations.

Key Words: Tax, Tax Reforms, Tax Reforms in Turkey and the World

1. Giriş

Vergi, topluma sunulan hizmetlerin finansmanında kullanılmak üzere, devletin bireylerden kamu kudretinin sahibi olarak zorla topladığı parasal değerler olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan vergiler, devlet için gelir ve finansman kaynağı; mükellefler için ise önemli bir maliyet kalemi ve yükür. Vergiler bu özelliği ile vergi idaresi ve mükelleflerin, kararlarında ve ekonomik davranışlarında önemli etkiye sahiptir. Bu nedenle vergi sistemleri ekonomik, mali, sosyal, hukuki ve siyasal etkiler taşırlar (Nadaroğlu, 1990:388).

Piyasa ekonomilerinde verginin ve maliye politikalarının rolü, devletin ekonomik faaliyetleri organize etmekteki rolü ile bağlantılıdır. Devlete aktif rol yükleyen görüşlerin geçerliliğini yitirmesiyle, devletin rolünü esas olarak piyasa güçlerinin gelişmesinin ve etkin çalışmasının temini ile sınırlı hale getiren görüş ön plana çıkmıştır. Bu bakış açısından, verginin tarafsızlığı esastır. Ancak, kamu mallarının varlığı, dışsallıklar, doğal tekeller ve asimetric bilgi nedeniyle ortaya çıkan piyasa aksaklıklarında, kamu müdahalesi kabul görmektedir. Bu durumlarda da kamudan mal ve hizmet üretmesi değil, bozulan şartları piyasa yapısı içinde düzeltilmesi beklenmektedir (Ganghof, 2003:2)

Vergilemenin hâkim motivasyonu kamu yönetimini finanse etmek ve ekonomik ve sosyal hizmetlerin kamu koşulunu yerine getirmektir. İkincil motivasyonlar ise, gelirlerin yeniden dağıtımı ve piyasanın ortaya çıkaracağı yan etkilerin düzeltilmesidir. Bu temel amaçların başarılması açısından vergileme son derece önemli ve belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (WB, 1991:1).

Tarihi süreçte, devlet fonksiyonlarındaki artış ve azalmalara bağlı olarak vergi sistemlerinin işlevleri değişmiş, vergilemenin politika aracı olarak daha da önemli hale gelmesiyle vergi sistemlerinin ekonomik ve sosyal etkileri hem artış göstermiş, hem de daha da derinleşmiştir. Gelişmiş ekonomilerin yanında, gelişmekte olan ekonomilerde de sosyal, siyasal ve ekonomik hayattaki dönüşümün hızlı olması nedeniyle vergi reform çabaları da hız kazanmıştır. Özellikle bilimsel gelişim ve küreselleşme ile bu dönüşüm daha da hızlanmıştır. Devletler de vergi sistemlerini iyileştirme ve değişime uydurma konusunda arayış içine girerek vergi sistemlerini reforma tabi tutmaktadırlar. Bu nedenle günümüz vergi sistemleri, geçmişe nazaran daha önemli ve dinamik bir yapıya sahiptir.

Bu çalışmada, kavramsal olarak vergi reformu ile birlikte Türkiye’de, çeşitli ülkelerde ve OECD ülkelerinde vergisel alanda yapılan reform çalışmalarının neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında vergi reformu kavramı açıklanmaya çalışılmış ve vergi reformuyla genel olarak ulaşılmak istenen hedeflerin neler olduğuna değinilmiştir. Daha sonra, tarihsel olarak Türkiye’de vergi alanında yapılan reform çalışmaları sıralanmıştır. Ardından, çeşitli ülke örnekleri ile birlikte uluslar arası alanda yapılan vergi reformları çalışmaları ve bu alanda yaşanan değişimler ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Reform Ve Vergi Reformu Kavramları

Fransızca kökenli bir kavram olan “reform” kelimesi Türkçe’de; devrim yapmak, düzeltmek, iyileştirmek, geliştirmek, ıslah etmek kelimeleri ile eşanlamlı olup; “yeniden biçimlendirmek”, “iyileştirme yönünde değişiklikler yapmak” ya da “bir sistemi yeniden düzenlemek” anlamında kullanılmaktadır. “Vergi Reformu”, maliye ilmi açısından daha özel bir kavram olmakla birlikte, maliye bilim insanlarının yaptığı tanımlar reformların mali olarak farklı noktalarına temas etmektedir. Bu durum toplumsal farklılıklar yanında, zaman içinde vergilerin işlevlerinde ortaya çıkan farklılıklarla da açıklanabilir (Demirli, 2011:6).

Vergi reformu; genel olarak, vergi yükümlülükleri, tahsilat yolları ve idaresinde yapılan değişiklikler olarak tanımlanırken (Turhan, 1993:364), “vergi yükünün yurttaşlar arasındaki paylaşımının önemli ölçüde düzeltilmesi ve iyileştirilmesi çabaları” (Bulutoğlu, 1981:132) şeklinde de tanımlanabilir. Vergi reformunu, vergi yükünde (GSYİH içindeki vergi oranı) ya da vergi sisteminin yapısında veya her iki konuda yapılması öngörülen değişiklikler olarak ta tanımlamak mümkündür. Nadaroğlu (1981)’ na göre; Bir ülkedeki vergiler / GSMH oranında, vergi bileşiminde, vergi hukuk ve yasalarında köklü değişikliklerin olması reform olarak nitelendirilebilir.

Geniş bir perspektifle bakıldığında vergi reformu; vergi sisteminin eksikliklerinin, hata ve kusurlarının düzeltilmesi, zamanın gerisinde kalmış yetersizliklerinin telafi edilmesi, sistemin piyasa mekanizmasının işleyişiyle

uyumlaştırılması, vergi yükünün toplumsal dağılıminın değiştirilmesi ve kamu gelirlerinin yeniden düzenlenmesi amaçlarıyla vergi sisteminin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Vergi reformu tanımını, vergilemenin işlevlerinde zamanla ortaya çıkan değişikliklere göre yapmak da mümkündür. Günümüz vergiciliğinde, devlet fonksiyonlarındaki klmelere paralel olarak verginin bölüşüm ve planlama işlevlerinin terk edildiği ya da geri planda kaldığı; kamu hizmetlerinin finansmanı ve piyasa ekonomisiyle uyumun sağlanması olmak üzere birbiriyle bağlantılı olan iki temel işlevin ön plana çıktığı (Akalin, 2000:310-311) grlmektedir. Vergi reformları da bu işlevler doğrultusunda şekillenmekte, günümüz vergi reformlarında temel vergileme işlevi olan finansman amacı yanında, piyasa ekonomi ile uyumlu etkin, basit, adil ve yönetilebilir bir vergi sisteminin kurulması amacı taşımaktadır.

2.1. Vergi Reformları Yaklaşımları ve Amaçları

Vergi reformları konusundaki yaklaşımlar ve reformların amaçları; ülkelerin gelişmişlik durumlarına, içinde buldukları mali konjonktüre, genel ekonomik ihtiyaçlara ve vergilemenin temel amaçlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Reform amacı ve yaklaşımlarındaki değişikliklere bağlı olarak, uygulanacak politikalar da farklılaşmaktadır. Vergi reformları, farklı amaçlarla ortaya konulsa da, genel amaçları bakımından basitlik, etkinlik ve adalet olmak üzere üç temel ilkeyle uyumludurlar. Yani, reformların temel prensipleri; adaletin yükseltilmesi, etkinliğin artırılması, yönetim maliyetlerinin düşürülmesi ve vergi gelirlerinin artırılması konuları üzerine yoğunlaşmaktadır (Stiglitz, 2000:694). Bu prensiplerin gerçekleştirilebilmesi için yapılması gerekenler ise reformun boyutuna ve kapsadığı vergi çeşidine göre farklılaşmaktadır.

Tablo 1: Alternatif Vergileme Yaklaşımları ve özellikleri

<i>Reform Yaklaşımları</i>	<i>Yaklaşımların Kilit Noktaları</i>	<i>Yaklaşımlar İçin Tipik Politika nerileri</i>
Kamu Ekonomik Yaklaşımı	Mikro ekonomik etkinlik; Adalet; Optimal vergileme;	Vergi yapısı tarafsız olmalı; ara malları üzerindeki vergi oranı sıfır olmalı; kar vergileri ve taşınmaz vergi tabanı yerel yönetimlere tahsis edilmeli; taşınır vergi tabanları da merkezi hkmete tahsis edilmeli.
Makro Ekonomik Yaklaşım	Kısa dönemde istikrar; Uzun dönemde sermaye birikimi	Toplam vergiler kamu borçlarının istikrarını sağlamalı; vergi yapısı konjonktürel dalgalanmalardan ziyade istikrarlı gelir akışını sağlamalı; vergi yapısı uzun dönem büyümeyi destekleyecek sermaye birikimini sağlamalı.
Yönetsel Yaklaşım	Etkili ve etkin bir yönetim;	Vergi yapısı, vergi idaresi ve mükellefler için kolay uygulanabilir olmalı; vergi idaresi iyi işleyen bir yapıya sahip olmalı.

Politik Yaklaşım	Toplumsal meşruiyet; Yönetim kapasitesi; Politik gelişme;	Vergi reformları çeşitli sosyal aktörlere uygun olmalı; vergileme açıkça harcama ile bağlantılı olmalı ve adaleti artırmalı; vergi politikası ve yönetimi görülebilir ve hesaplanabilir olmalı.
-------------------------	---	---

Kapsamlı vergi reformları tabloda sıralanan dört temel yaklaşımla ele alınmakta olup, bu yaklaşımlar vergileme / reform ilkelerine dayandırılabilir. Kamu ekonomik yaklaşımı; etkinlik ve adalet ilkesi arasındaki dengenin korunması ve tarafsızlık (optimal vergileme), makro ekonomik yaklaşım; iktisadi büyüme ve etkinlik, yönetsel yaklaşım; etkin ve verimli bir sistemin kurgulanmasında ele alınması istenen basitlik, politik yaklaşım ise; saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerini kapsamaktadır.

Vergi sisteminde yapılan değişikliklerle çeşitli amaçlar hedeflenir. Vergilemeyle optimal hasılayı sağlamak, adil gelir dağılımının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak, istikrarın sağlanmasında ve optimum kaynak dağılımında vergiden yararlanmak, vergi hukukunda köklü değişiklikler yapmak, sermaye birikimine yardımcı olmak, yatırımları yönlendirmek, vergi tabanını yaymaya çalışmak, vergi güvenliğini arttırıcı önlemler almak, vergi yönetimini ve vergi idaresini etkin kılmak vb. nitelikler yapılması öngörülen bir vergi reformundan beklenen amaçlardır (Sönmez, 1981:132). Bu amaçlar arasında çoğu kez çatışmalar söz konusu olabilir. Vergi reformlarında öngörülen amaçların mevcut iktisat politikası ve sosyal politikalara ters düşmemesi gerekmektedir. Bunların dışında vergi reformu öncelikle mevcut vergi sisteminin tarihsel gelişimi ile uygulama sonuçlarını içeren bir araştırmaya dayanmalıdır. Ortaya konan sonuçların ekonomik ve sosyal hayata olan etkileri ölçülmelidir.

Mevcut sistemin gerek yasal gerekse uygulama yönünden hukuki sonuçları, vergi idaresinin etkinliği, vergi ihtilaflarının sayısı ve türü tespit edilmelidir. Gelişmesinde fayda görülen sektörler, değişmesi planlanan iktisadi ve sosyal faktörler dikkate alınarak vergi sisteminde yapılacak değişiklikler planlanmalıdır (Seviğ, 1998:146).

Bir vergi reformunun amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Kamu gelirlerini artırmak,
- Vergi adaletini sağlamak,
- Vergi tabanını genişletmek,
- Kayıt dışı ekonomiyi önlemek,
- Vergi mevzuatını basit, anlaşılır ve uygulanabilir hale getirmek,
- Verginin, gelir dağılımındaki adaleti sağlama fonksiyonunu en etkin biçimde kullanmak (Kıvanç:2007).

Vergi reformuyla yeni bir düzen kurulur ve bu yeni düzenlemeyle istenilen hedeflere ulaşılmak istenir. Emil ve Yılmaz' a göre; bütünlüğü sağlanmış bir vergi düzeni; geniş tabanlı, olabildiğince tek oranlı ve istisnası çok az bir Katma Değer Vergisine; içki, sigara, akaryakıt ve bazı lüks ürünler üzerine konan tüketim vergisine; gelir amaçlı olmaktan çok, koruma amacı güden bir ithalat vergisine; idari açıdan uygulanması kolay, makul oranlı, stopaj ağırlıklı, az istisnalı bir gelir ve kurumlar vergisine ve vergi affi beklentisi yaratmayan bir vergi politikasına sahip olmalıdır (Emil ve Yılmaz, 2003:11).

Yapısal dzenleme ve ayarlanmanın bir parçası olarak vergi reformundaki ilk amaç, kaynak dağılımındaki eşitsizliklerden ve etkinsizliklerden kaynaklanan ekonomik inisiyatiflerdeki şiddetli sapmaları azaltmaktır. Ekonomiyi stabilize etme çabalarının bir parçası olarak, adaletli ve sürdürülebilir manada kamu geliri yaratmak, vergi reformuyla ulaşılmak istenen bir diğer amaç olabilir (WB, 1991:1).

Özellikle 1980’lerden sonra, vergi reformlarıyla vergilerden kamusal faaliyetlerin finansmanı dışında sosyal ve ekonomik amaçlarla faydalanılmasına son vermeye çalışılmıştır. Çok yönlü vergi reformu, temelde teknik ve siyasi olmak üzere iki yönü ile sınırlandırılabilir (Nadaroğlu, 1990:22):

1. Çok yönlü vergi reformunun teknik yönü, vergi sisteminin ülkenin ekonomik, siyasi, sosyal yapısındaki ve uluslararası plandaki gelişmeleri izleyecek duruma getirilebilmesi için teknik düzeyde yapılan çalışmaları içermektedir.

2. Çok yönlü vergi reformunun siyasi yönü ise, siyasal süreç ile ilgilidir. Çünkü, teknik düzeyde yapılan çalışmalar başarı ile sonuçlansa da, vergi reformunun gerçekleştirilebilmesi için bu yeterli değildir. Bunların yürürlüğe girebilmesi için siyasal süreç içinde öngörülen usullere uygun olarak bir dizi kararların alınması gereklidir. Ayrıca, vergi politikasına ilişkin kararları almaya yetkili organlar büyük lde sendikaların, basının, mesleki örgütlerin, seçmenlerin vb. baskısı altında bulunmaktadır. Bu nedenle, teknik yönü ile çok başarılı olan çalışmalar, baskı gruplarının etkisi ile siyasal süreçte değişikliğe uğrayabilmektedir.

3. Türkiye’de Vergi Reformunun Gelişimi

3.1. 1925–1950 Dönemi

Türkiye’de vergi reformunun başlangıcı Açar’ın kaldırılması (1925) ile gerçekleştirilmiştir. Açar, bir arazi ürünü vergisi idi. Btcenin yaklaşık üçte birini oluşturan bu vergi, özellikle tahsil usulü nedeniyle, halkın dayanamayacağı bir Őekle gelmiş ve ziraatın gelişimini de yavaşlatmıştır (Varcan, 1987:43). Aşarın kaldırılmasından sonra, vergi gelirleri bileşiminde gelir üzerinden alınan vergilerin payı önemli lde düşmüş, buna karşılık özellikle harcamalar üzerinden alınan vergilerle, servet üzerinden alınan vergilerin payının yükseltilmesi ile aşarın kaldırılmasından doğan açık kapatılmıştır (Nadaroğlu, 1976:413).

Yine o dönemde yapılan ikinci önemli değişiklik, sanayi ve ticaret alanında “Temettü Vergisi” nin kaldırılarak yerine “Kazanç Vergisi”nin kabul edililişidir. 1926 yılında kabul edilen kazanç vergisi, o tarihte batı ülkelerinde yürürlükte olan vergilerden esinlenerek uygulanmasına başlanılan en önemli vergilerden biridir (Varcan, 1987:43). Kazanç Vergisi, temettü vergisine nazaran daha geniş kapsamlı ve gerçek geliri kavramaya yönelik bir vergi olup günümüz gelir vergisine daha yakın bir yapı göstermektedir.

Aşarın kaldırılması ile meydana gelen boşluk özellikle harcamalar üzerinden alınan vergilerle doldurulmak istenmiştir. İşte bu nedenle 1926 yılında “Umumi İstihlak Vergisi” uygulamaya konulmuştur. Konumuz açısından bu verginin önemi, vergi yükünün köyden Őehir ekonomisine kayması ve katma değer vergisinin Türkiye’deki ilk Őekli olarak kabul edilmesidir. Ancak Türkiye

ekonomisinin o günkü yapısının bu verginin başarılı bir biçimde uygulanmasına elverişli olmadığından 1927 yılında bu vergi kaldırılarak yerine “Muamele Vergisi” getirilmiştir (Yaşa, 1980:601).

“Varlık Vergisi Kanunu”, özellikle gayrimüslim ticaret erbabını hedefleyen bir vergi olarak 1941’de çıkarılmıştır. Bu vergi, II Dünya savaşı yıllarında Türkiye’de enflasyonun artması, karaborsacılığın yaygınlaşması ve bu sayede aşırı kazanç sağlayan bir zümrenin ortaya çıkması ile gelişen süreçte, bu kazançların vergilendirilmesi amacıyla devlet tarafından konan bir servet vergisidir. Uygulama 1,5 yıl sürmüştür. Vergiyi deyemeyenler Anadolu’da çalışma kamplarına gönderilmiş, yol inşaatlarında ve taş ocaklarında çalıştırılmışlardır. 1942 yılında uygulamaya konulan bu verginin amacı harp zamanındaki karaborsa ve spekülasyon kazançlarını bir defaya mahsus olmak üzere vergilendirmektir. Ancak verginin matrahı ve nispetinin knunla tespit edilmemiş olması, idarenin keyfi takdirine yol açmış ve mükelleflerinin arasında adaletsiz bir yük dağılımına yol açmıştır (Dikmen, 1969:208).

1925-1950 döneminde, çeşitli muamele ve tüketim vergileri gibi dolaylı vergiler alanında da bir çok yeni hüküm getirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanmış olan “Gümrük ıkış Vergisi” ve “ Toprak Mahslleri Vergisi” bu tür uygulamaların somut örnekleridir. şunu belirtmek gerekir ki, bütün bu vergiler ilmi ve rasyonel esaslardan yoksun olup sadece mali zorunluluklar sebebiyle ortaya ıkılmışlardır (Nadaroğlu, 1976: 399).

Bu dönem içinde genellikle mali amaçlı bir vergi politikası izlenmiştir. Uygulanacak sistemin etkin ve verimli işlemesi, kamu düzeninin oluşmasına katkı ve destek sağlaması açısından öncelikle vergi incelemesine ve gerekli araştırmaların yapılmasına yönelik olarak; “Hesap Uzmanları Kurulu” nun oluşumu gündeme gelmiş ve 29 Mayıs 1945 tarihinde yasalaştırılmıştır (Seviğ, 2003:1-3).

3.2. 1950–1980 Dönemi

1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte vergi politikası da bu değişimden nasibini almıştır. Bu dönemin vergi sistemine genel olarak baktığımızda (Kıvanç, 2007:8).

- Devlet giderleri sürekli artan bir seyir izlemektedir. Ancak uygulanan kazanç vergisinin esnekliğinin yüksek olmayışı önemli bir eksikliktir. Vergi hsılatı, milli gelirdeki artışları takip edememiş, yapılan zamlara rağmen milli gelire oranları azalmıştır. Bu nedenle, artan devlet harcamalarını karşılamak için, vergi sisteminin, gelir karşısında esnek olabilen, verim gücü yüksek olan vergilere kavuşturulması zorunluluğu hasıl olmuştur.

- Vergi politikasında, gelir ve servet vergilerine sadece devlete gelir sağlayan mali araçlar olarak bakılmayacağı anlaşılmıştır. Uygulanan kazanç vergisi modern bir vergide olması gereken, vergi karşısında eşitlik, ayırma prensibi, en az geçim indirimi ve artan oranlılık gibi ilkeleri bulundurmadığından, modern bir gelir vergisine ihtiyaç duyulmuştur.

• Son olarak, kazanç vergisinde genellik prensibine uyulmuyordu. Bu verginin uygulamasında aynı sınıfa dâhil tüccarlar bile beyannameli ya da beyannamesiz bulunmalarına veya teşebbüslerini sermaye şirketi haline getirmiş olmalarına göre birbirinden farklı muamele görmüşlerdir. Bu nedenle kazanç vergisinin ekonominin gelişimi üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve sanayinin gelişimine engel olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu olumsuz yapı karşısında, vergi sisteminde köklü bir değişiklik yapılması gereği kendini iyice göstermiştir. Cumhuriyet döneminin en büyük vergi reformu yasama organınca 1949 yılında kabul olunup, 1950 yılında yürürlüğe konulan Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Vergi Usul Kanunları ile gerçekleştirilmiştir. Aynı tarihte Esnaf Vergisi Kanunu da yürürlüğe girmiş fakat beklenen sonuç alınamayınca 1955 yılında kaldırılmıştır. Getirilen yeni kanunlar ile; düzenli bir sisteme geçilmesi, vergi adaletinin sağlanması ve vergi gelirlerinin artırılması gibi bir çok amaç hedeflenmiştir (Karakaş, 2010:81).

1950 reformu Alman Vergi Kanunları paralelinde gerçekleştirilince, Türk Vergi Sistemi dolaysız vergilerle vergi hukuku alanında birden bazı sanayileşmiş batı ülkelerinden de ileri bir düzeye kavuşmuştur. Kanunların hazırlanmasında yapılan bu ileri hamleye rağmen, gelir vergisi sisteminin ilk on yıllık uygulaması bir bütün olarak başarısız kalmıştır. Türkiye gibi esas itibarıyla tarıma dayanan az gelişmiş bir ülkede, sanayileşmiş toplumların vergisi olan gelir vergisi sistemini uygulamak son derece güç olmuştur. Bir yandan vergi kaçakçılığı artan bir eğilim göstermiş, bir yandan da siyasal etkilerle vergi matrahında yeni aşınmalar meydana gelmiştir (Kıvanç, 2007:9).

Kurumlar vergisi de başarısız sonuçlar vermiştir. Vergi Usul Kanunu ise uygulama sonuçları açısından başarılı olmuştur. Bu kanun ile defter, fatura, bilanço, değerleme vb. müesseseler yerleşmiştir. 1950’de başlatılan vergi reformu hareketinin ilk ve büyük turu 1957’de Gider Vergileri Reformu ile tamamlanmıştır. Gider vergileri reformunda esas itibarıyla “İstihsal Vergisi” adı altında toplu muamele vergisi tipi benimsenmiştir. 1950–1960 döneminde yapılan bir diğer önemli değişiklik de, devlet alacaklarının tahsili ile ilgili olarak, Tahsili Emval Kanunu’nun yerine 1959 yılında “Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun” un yürürlüğe girmesidir (Yaşa, 1980:615).

Genel olarak bakıldığında, 1950 yılında yapılan vergi reformunu izleyen yıllarda uygulamalar sonucunda doğal olarak aksayan yanlar ortaya çıkmıştır. Vergi yükünün adil olarak dağıtılamaması vergiden beklenen optimal hasılanın sağlanmaması ve vergi sisteminin iktisadi kalkınmaya yardımcı olacak şekilde düzenlenmemesi, vergi sisteminde 1960’lı yıllara gelindiğinde yeniden değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır (Varcan, 1987:89).

1960 yılı sonunda Milli Birlik Hükümeti tarafından önemli vergi değişiklikleri yapılmıştır. Milli Birlik Hükümetince yapılan en önemli değişiklik, temel vergi olan gelir vergisinde olmuştur. Gelir Vergisine ait ilk kanun kaldırılarak, “vergi kanunu yeniden yazılıyormuşçasına” yeni baştan kaleme alınmıştır. 31 Aralık 1960 tarih ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile getirilen en büyük yenilik, tarım kazançlarının vergilendirilmesidir. Ayrıca esnaf muaflığının da sınırları daraltılmıştır. Getirilen en önemli müesseselerden biri de,

vergi kaçakçılığını önlemek amacıyla dşnlmş “servet beyanı”dır (Varcan, 1987:90).

1960’dan sonraki dönemde Vergi Reform Komisyonu’nun da katkısıyla gerçekleştirilen reform hareketleri sonucunda vergi sistemine; yatırım indirimi, yeniden değerleme, azalan bakiyeler usul amortisman, zarar mahsubu, servet beyanı, zirai kazançların vergilendirilmesi, vergi uzlaşması gibi müesseseler kazandırılmıştır.

3.3. 1980–1990 Dönemi

Vergi sisteminin düzeltilmesine ve yenilenmesine ilişkin kanunlar 12 Eylül 1980 harekat ile işbaşına gelen yeni yönetim tarafından gerçekleştirilmiştir. Vergi sisteminde önemli değeriklikler yapılmıştır. Türk Vergi Sistemi’nde yer alan vergiler tek tek gözden geçirilmeye ve günün şartlarına uygun hale getirilmeye başlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak, gelir vergisinde yıllardır enflasyon nedeniyle anlamını yitiren istisna ve muaflık hadleri, vergi tarifesi gibi hususlarda düzenlemeler yapılmış, peşin vergi uygulamasına geçilmiştir. Bu arada, asgari zirai vergi ve hayat standard gibi yeni vergi kontrol müesseseleri getirilmiştir. Peşin vergi uygulaması getirilişindeki aksaklıklar sonucu bir yıl sonra kaldırılmıştır (Varcan, 1987:127)

Gelir Vergisi sistemimize 1960’lı yıllarda dahil edilen “servet beyanı” müessesesi, bazı kk değeriklikler dışında 20 yılı aşkın bir süre kadar yürürlükte kalmış, ancak 18/04/1984 yılında karılan 2995 Sayılı Kanunla sistemden karılmıştır. 2995 Sayılı Kanun’da, vergi yükümlülerinin servet beyanı vermeyecekleri ve geçmiş yıllara ait servet beyanlarının da herhangi bir şekilde inceleme konusu yapılmayacağı hükme bağlanmıştır (141 Seri No’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği).

12 Eylül 1980 sonrasında vergi politikasına ilişkin düzenlemelerden iki tanesini reform niteliğinde sayabiliriz. Birincisi, 1982 yılında vergi yargısında itiraz komisyonları ve Temyiz Komisyonu’nun kaldırılarak, Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin kurulmasıdır. İkinisi ve en önemlisi ise “Katma Değer Vergisi” (KDV) nin kabulüdür (Kıvanç, 2007:9).

Katma Değer Vergisine geçilmeden önceki dönemlerde dolaylı vergiler sistemimiz, özellikle istihsal vergisinin yapısından ileri gelen pek çok olumsuzluklara sahip olmuştur. Katma değer vergisine geçişi zorunlu kılan nedenlerin başında bu olumsuzlukları gidermek gelmektedir. Ancak bunun yanında KDV’nin sağlayacağı faydalar da bu vergiye geçişte etkili olmuştur (Varcan, 1987:137)

1984 yılında kabul edilip, 1 Ocak 1985 tarihinde yürürlüğe giren KDV Kanunu ile ağdaş bir düzenleme gerçekleştirilmiş ve harcamalar üzerinden alınan vergiler konusunda beklenen reform yapılmıştır. Yürürlüğe giren KDV Kanunu ile daha önce uygulanmakta olan şitli vergiler kaldırılmıřtır³. KDV

³ Kaldırılan vergiler şunlardır: 6802 Sayılı Gider Vergileri (Banka ve Sigorta Muameleleri Vergileri hariç), İşletme Vergisi, Spor - Toto Vergisi, şeker İstihlak Vergisi yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanunu ile vergilendirilmesi öngörülen alan, daha önce uygulanmakta olan aynı mahiyetteki vergilerin kapsamaları toplamından daha geniştir (<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr.>).

3.4. 1990 Sonrası Dönem

5 Nisan 1994'te yaşanan ekonomik krizden sonra yürürlüğe konan 3986 sayılı "Ekonomik Denge İçin Yeni Vergiler İhdası Hakkında Kanun" çıkartılarak yürürlüğe konmuştur. Ancak bu kanunun reform niteliğinde bir değişiklik yaptığı söylenemez. 1990'lı yılların sonuna doğru; vergi gelirlerinin ihtiyaçları karşılayacak seviyede olmaması, kayıt dışı ekonominin giderek artması, yüksek gelire sahip gerçek ve tüzel kişilerin vergilendirme aşamasında gelirlerinin tam olarak kavranamaması, dolaylı vergilerin ağırlığının gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri gibi bazı sorunlar yaşanmıştır. Söz konusu sorunlara çözüm olması ve yeni bir yapılanma amacı ile 4369 sayılı Kanun "Vergi Reformu" adı altında 29 Temmuz 1998 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Güngör, 2002:3).

4369 sayılı Kanun ile reform niteliğinde yapılan en önemli değişiklik, gelirin tanımında yapılan düzenlemedir. Bu kanunla gelirin tanımında "Kaynak Teorisi"nden ayrılmış ve "Safi Artış" (Net Artış) teorisine geçilmiştir (Demirli, 2011:278). Net artış teorisine geçiş için, kişilerin servet artışlarının bir baz dönem alınarak tespit edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle gerekli olan başlangıç dönemi için 4369 sayılı Kanun ile "Mali Milat" kavramı getirilmiştir. Mali Milat kavramı ile kişilerin servetlerinde meydana gelen artışların saptanması suretiyle vergilendirilebilecek gelirlerinin kavranabilmesi amacıyla bir tarih saptanmış (30 Eylül 1998) ve bu tarihe kadar elde etmiş olduğu servet ve gelirini söz konusu tarih itibari ile asgari bir gün süreyle Türkiye'de kurulu mevduat kabulüne yetkili bankaların şubelerine yatırmaları istenmiştir. Böylelikle kişilerin o tarihte sahip oldukları servetlerinin tespiti sağlanmak istenilmiştir (Kıvanç, 2007:11).

4369 sayılı Kanun ile yapılan önemli bir değişiklik de, ticari kazançlarda "götürü usul" ün kaldırılıp bu uygulamanın yerine; kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması, belge düzeninin yerleşmesi ve vergilemede gerçek kazancın esas alınması gibi yararlar getireceği düşünölen "basit usul" ün getirilmesidir. Bunların dışında; vergi cezalarına ilişkin hükümler tamamen değiştirilmiş, aile reisi beyanı, asgari zirai vergi, asgari zirai kazanç esası ve hayat standardı esası kaldırılmıştır. 4369 Sayılı Kanunla yapılan değişikliklerin temel ilkeleri; vergi tabanının genişletilmesi, kayıt dışı ekonominin kayda alınması, sistemin basit ve açık hale getirilmesi ve halen vergisini düzenli olarak ödeyen bireylerin vergi yükünü arttırmadan vergi gelirlerinin arttırılması olarak belirlenmiştir (Demirli, 2011:279).

Ancak, gelirin tanımının genişletilmesine imkân veren bu düzenlemeler, 14 Ağustos 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4444 Sayılı Kanunla 2002 yılı sonuna kadar ertelenmiş, 7 Ocak 2003 tarih ve 4783 Sayılı Kanun ile de tamamen ortadan kaldırılmıştır. Gelirin vergilendirilmesi açısından reform niteliğinde olan 4369 sayılı Kanun getirdiği bütün olumlu düzenlemeler ve yenilikler, 4783 Sayılı Kanunla yok edilmiştir. Esasen 4444 ve bundan yaklaşık bir yıl sonra çıkarılan 4783 Sayılı Kanunlar, güçlü menfaat gruplarının vergi sistemi üzerindeki olumsuz etkilerini göstermesi bakımından çok önemlidir (Yaraşlı, 2005:100).

Dolaylı vergi sistemimizde 1984'te uygulamaya başlanan KDV'den sonra, en önemli ve olumlu değişiklik 4760 sayılı Yasa ile kabul edilen, Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) Kanunu'nun Ağustos 2002'de yürürlüğe girmesidir. Yapılan bu değişiklikle vergi sistemimizde yer alan 16 değişik düzenlemenin kaldırılarak⁴, yerine ÖTV'nin getirilmesi ile sistemin basitleştirilmesi ve etkinleştirilmesi, ithalat işlemlerindeki bürokrasinin azaltılması, ithalattan alınan vergi hasılatının artırılması ve dolaylı vergi sistemimizin AB'ye uyumunun sağlanması açılarından büyük önem taşımaktadır.

Bu dönemde, önemli bir dolaysız vergi olan Kurumlar Vergisi Kanunu (5520 sayılı Kanun) yeniden hazırlanmış ve 01.01.2006 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere uygulamaya konulmuştur. Yeni kanunla birlikte Kurumlar vergisi oranı % 30'dan % 20'ye indirilmiştir. Bu verginin oranında indirimde gidilmesinin temel nedenleri; arz yanlı iktisadi politika düşüncesi ve uluslararası doğrudan yatırımları Türkiye'ye çekme kaygısıdır.

Vergi sistemi için önem arz eden bir başka gelişme de, 'Vergi Konseyi' nin statüsü ve fonksiyonu konusunda olmuştur. 1992 yılında kurulan ancak kesintili ve kısa dönemli çalışan Vergi Konseyi 2003'te işler hale getirilerek, 2004 yılında 178 sayılı HKH ile yasal statüye kavuşturulmuştur. Konseyin düşünce kuruluşu ve öneri merci sıfatıyla yürüttüğü reform çalışmalarının bir kısmı tamamlanmış olmakla birlikte, gelir vergisi, vergi usul kanunu, tüketim vergileri, vergi cezaları, vergi yargısı, yerel yönetimlerce alınan vergiler konularında çalışmaları devam etmektedir (Demirli, 2011:277).

4. Dünya'da Vergi Reformları Ve Çeşitli Ülke Örnekleri

Dünyada 1868 Meiji restorasyonundan⁵ bu yana, çok sayıda temel vergi reformu gerçekleştirilmiştir. Verginin sadece kamuya gelir sağlama aracı olmaktan başka amaçlara da, örneğin istikrara, hizmet ettiğini savunan Keynesçi görüşe karşı, piyasanın üstünlüğünü ve devletin yalnızca düzenleyici rolünün olması gerektiğini savunan Klasik iktisadi görüşler çatışmıştır. Sonuç olarak, 1960 ve 1970'li yılların devlet politikaları ve mali araçları, 1970'li yıllardan sonra uygun görülmemiştir (Durmuş, 2003:274). Daha iyi bir vergi sistemi için arayışa girilmesinin nedeni, bütçe açıklarının genişlemesi ve bunun, yerli kaynaklardan elde edilecek kaynaklarla karşılanması gerekliliğidir. Ayrıca devletin değişen rolü ile ilgili düşüncelerin ağırlık kazanması, özellikle de özel sektöre daha büyük rol verilmesi yönündeki artan talep ile klasik ekonomik politikalara olan ilginin canlanması da vergi reformlarının diğer bir sebebi olmuştur.

Günümüze kadar yapılan belli başlı vergi reformlarına örnek olarak; 1956'da Hindistan'da, 1956-82 arasında Güney Kore'deki vergi reformları, 1974'teki Kolombiya ve Sili'de, 1983 Jamaika, 1984 Endonezya ve Meksika'daki vergi reformları, 1985 Fas, 1950, 1985 ve 2002 Türkiye ve 1981,

⁴ Kaldırılan bu düzenlemeler şunlardır: 1. Akaryakıt Tüketim Vergisi, 2. Akaryakıt Fiyat İstikrar Payı, 3. Taşıt Alım Vergisi, 4. Ek Taşıt Alım Vergisi, 5. Çevre Kirliliği Önleme Fonu 6. Trafik Tescil Harçları, 7. Eğitime Katkı Payı, 8. Özel İşlem Vergisi, 9. Mera Payı, 10. Federasyonlar Payı, 11. Savunma Sanayii Destekleme Fonu, 12. Ek Vergi, 13. Eğitim Gençlik Spor Sağlık Hizmetleri Vergisi, 14. Malul Şehit Dul ve Yetimleri Payı, 15. Tütün Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme ve Denetleme Payı, 16. Toplu Konut Payı.

⁵ Meiji restorasyonu; Japonya'nın siyasî ve toplumsal yapısında büyük değişikliklere yol veren bir olaydır. 19. yüzyılın ikinci yarısında yer alarak Edo döneminin sonunu ve Meiji döneminin başlangıcını kapsar. Japonya, çok hızlı bir şekilde gelişmeye başlamış ve özellikle sanayisi çabucak gelişmiştir.

1986, 1993, ve 1997’de ABD’de yapılan vergi reformları gösterilebilir. Peru, Gana ve Bolivya gibi kimi az gelişmiş ülkelerde yapılan reformlar ise başarısız olan vergi reformlarıdır. Sadece 1980’den sonra 35’ten fazla temel vergi reformu yapılmıştır (Durmuş, 2003:275).

Vergi reformlarının kısa tarihçesinin üzerinden hızla geçilirse, 1974 Kolombiya’daki reform az gelişmiş ülkelerde uygulanan en başarılı reform örneklerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Uygulanan reform paketiyle başarılı bir şekilde vergi tabanı genişletilmiş ve vergilendirilebilir tüm kaynaklar vergileme kapsamına alınmıştır. Ayrıca, uygulanmaya konulan vergi politikası, maliye politikasının dört temel amacı olarak nitelendirilen kalkınma ve büyümenin finansmanı, iktisadi etkinlik ve etkin kaynak tahsisi, iktisadi istikrar ve gelir dağılımında adalet ilkelerine hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Kaldor’un 1956 yılında Hindistan ve Sri Lanka için hazırladığı vergi reformu paketleri de vergi reformları tarihine geçmiştir. Ancak, bu paketlerden sadece Hindistan için hazırlanan paket uygulamaya konulmuştur. Kaldor ayrıca, Meksika, İnan, Venezüella ve Türkiye için de vergi reform paketleri hazırlamış, ancak bu paketler geniş siyasi ve sosyal direnişlerle karşılaşmıştır. 1980’lerden sonra az gelişmiş ülkelerde uygulanan vergi reformları, genellikle, arz yönlü vergi politikalarını temel almış ve bunların iki temel ilkesi olan etkinlik ve sadelik ilkelerinin benimsendiği gözlenmiştir (Durmuş, 2003:275).

Reform gerçekleştiren ülkelerde reform öncesi tipik bir durum; artan borç yükü, yüksek enflasyon ve mali açıklardır. Genellikle reform gerçekleştiren ülkelerde, sayılan nedenlerden dolayı makroekonomik istikrar sorunu yaşanmaktadır (Thirsk, 1997:13)

Aşağıda bazı lkeler (Meksika, Brezilya, ABD) de yapılan vergi reformları ve sonuçları incelenmeye çalışılmıştır.

4.1. Meksika

Orta Amerika’da yer alan ve NAFTA yesi tek Latin lkesi olan Meksika, 1990’lı yıllarda derin ekonomik krizler yaşamış gelişmekte olan bir OECD lkesidir. Latin Amerika’nın Brezilya’dan sonra ikinci büyük ülkesi olan, jeopolitik olarak stratejik bir konumda yer alan Meksika federal yapıda bir devlettir. Federal devlet; 31 eyalet ve 2,426 adet şehir yönetiminden oluşmaktadır. Eyalet ve şehir yönetimlerinin vergileme alanındaki yetkileri federal hükümetin yetkilerine göre sınırlıdır. Bu nedenle merkezi hükümetin mali olarak gcl yetkilere sahip olduğu söylenebilir (Demirli, 2011:214)

Meksika son 20 yıllık süreçte ekonomik krizler yaşamış, krizlerin ortaya çıkardığı hasarların telafisi konusunda NAFTA, OECD ve IMF gibi uluslararası ekonomik ve mali kurumlardan yardımlar almıştır. 1999 yılında OECD’nin tavsiyeleri doğrultusunda sosyal harcamaların ve kamu yatırımlarının artırılması amacıyla devletin mali durumunun gclendirilmesi için başlatılan vergi reform çabaları 2000’li yıllar boyunca devam etmiştir (OECD, 2004:87). Bu çabaların bir sonucu olarak 2001 yılında bir sonraki yıl yürürlüğe girecek mali ve finansal sektör alanlarında kapsamlı bir reform yapılmıştır. Sonraki yıllarda da devam eden reform çabalarının sonucusu ise 2008 vergi reformudur.

Yürürlüğü 2002 yılında başlayan reform kapsamında 2002 – 2005 yılları arasında Gelir Vergisinin en st dilimine uygulanan oran ile Kurumlar Vergisi

oranı kademeli olarak dūřür÷lmüştür. 2006, 2007 ve 2008 yıllarında yapılan reformlarda da gelir ve kurumlar vergisi oranlarında indirimler yapılmıştır.

Tablo 2: Meksika’da Yıllara Göre Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranları (%)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Kişisel Gelir Vergisi Oranı (En Yüksek Marjinal Oran)	40	35	34	33	32	29	28
Kurumlar Vergisi Oranı	35	35	34	33	32	29	28

Kaynak: OECD: 2004, s.89 – 90

Tablo 2’ye baktığımızda, Gelir Vergisi ile Kurumlar Vergisi oranlarının 2002 yılından itibaren giderek azaldığı gör÷lmektedir. Meksika’nın 2002 tarihli vergi reformu ile gelir vergilemesi alanında oranlar kademeli olarak dūřür÷lürken, tarife basamak sayısı da beře indirilmiş, sermaye kazançlarının vergilemesinde değişiklikler yapılmıştır. 2003 yılında uzun vadeli kamu ve özel sektör enstrümanlarından elde edilen faiz gelirleri istisnasına son verilmiş, küçük mükelleflerin vergileme rejimi değiştirilmiştir. Kendi adına çalışan ve mikro düzeydeki işletmeler için vergi kuralları ve yüküml÷lüklerinin kolaylaştırılmasına gidilmiştir. 2001 vergi reformuyla KDV alanında da, istisna ya da sıfır vergiye tabi mal ve hizmetlerin vergi kapsamı içine alınması vergi oranının %15 olarak uygulanması konularında düzenlemeler yapılmıştır (OECD, 2004:88-90).

Son dönemde yapılan en kapsamlı reform önerisi ise; ticari işletmelerin gelirleri üzerinden 2008 yılında %16,5 oranında vergi alınmasını öngören düz oranlı vergi sistemine geçişi düzenleyen 2007 teklifidir. Hükümet geçiş süreci içinde 2008’de %16,5, 2009’ da %17, 2010 ve daha sonraki yıllarda %17,5 olmak üzere aşamalı olarak yükselterek yasalaşmasını sağlamıştır (Demirli, 2011:218)

1 Ekim 2007 tarihinde yasalaşan, 2008 takvim yılı başında yürürlüğe giren mali reformun genel amacı “kamu maliyesinin güçlenmesi ve kamu gelirlerinde istikrarın sağlanması amaçlarına dönüktür ve reformun dört ana bileşeni vardır (OECD, 2007:1-2):

1. Düz oranlı işletme gelirleri vergisinin yürürlüğe girmesi: Reformla birlikte kaldırılan mal varlıkları vergisi yerine getirilmiş ve oranı %17,5’tir.
 2. 2.500 USD’ nin üzerindeki banka mevduatları üzerinden %2 nakit mevduat vergisinin yürürlüğe girmesi
 3. Devlete ait petrol tekeli olan ticari işletmelerin mali rejiminin değişmesi: Bu değişlikle birlikte devam eden yıllarda 5 milyar USD civarında ekstra kaynak sağlanması planlanmıştır.
 4. Advarolem esaslı yeni bir petrol ve akaryakıt vergisi konulması: Advarolem esaslı bu verginin tutarı 18 ay içinde aşamalı artırılarak yürürlüğe girecek ve buradan elde edilecek gelir tamamen eyalet yönetimine bırakılacaktır
- Reform öncesi ve sonrası vergi sistemindeki değişim Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Vergi Reformu Öncesi ve Sonrasında Meksika Vergi Sisteminin Yapısı

	<i>Reform Öncesi</i>	<i>Reform Sonrası</i>
Dolaysız Vergiler	Kişisel Gelir Vergisi	Kişisel Gelir Vergisi

	Kurumlar Vergisi Malvarlığı Vergisi	Düz Oranlı İşletme Vergisi
Dolaylı Vergiler	Katma Değer Vergisi Üretim ve Hizmet Vergisi Gümrük Vergisi Harçlar	Katma Değer Vergisi Üretim ve Hizmet Vergisi Nakit Mevduat Vergisi Gümrük Vergisi Harçlar
Servet Vergileri	Motorlu Taşıtlar Vergisi	Motorlu Taşıtlar Vergisi
Eyalet Vergileri	Ücret Vergisi Gayrimenkul Kazanç Vergisi Emlak Vergisi	Ücret Vergisi Gayrimenkul Kazanç Vergisi Emlak Vergisi Petrol ve Akaryakıt Vergisi

Kaynak: Demirli, 2011:219

Meksika hükümetinin 2008 reformu ile son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle artan vergi rekabeti karşısında sistemin “rekabet gücünü” artırmak amacıyla gelir ve kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi yanında yatırım yapan, istihdam sağlayan işletmelere vergi indirimleri sağlanması, gayrimenkul sektörünün gelişiminin sağlanması amacıyla bir dizi yenilik yapılması gibi reformun hedeflerine yönelik uygulamalar başlatılmıştır.

4.2. Brezilya

Başkanlık sistemi ile yönetilen ülke, 26 eyalet, 5,572 kendi yönetimi olan belediye ve bir federal devletten oluşmaktadır. Ülke, sivil demokrasi sürecinin başlamasından önce, 1964 – 1985 yılları arasında uzun bir askeri yönetim süreci yaşamıştır. Askeri yönetim döneminde yetkiler mümkün olduğunca federal hükümette toplanmış, yani merkezileştirilmiştir. Brezilya’da federal yapı içinde 1988 Anayasası ile eyaletlerin; sağlık, eğitim, ekonomik gelişme ve altyapı alanlarındaki sorumlulukları federal düzeyde paylaşılırken, emniyet politikalarının ve ceza yargılaması sisteminin kontrolü de dahil olmak üzere yerel yönetimlere tam yetkiler verilmiştir. Alt yönetimlere bu sorumluluklar yüklenmiş, karşılığında da vergilendirme yetkisi vermiştir. Alt yönetimler, merkezi hükümetin vergi gelirlerinden de pay almaktadırlar (Burton and Stevens, 2005).

Brezilya vergi sistemi; belediyelerin, eyaletlerin ve federal hükümetin ayrı vergileme yetkileri nedeniyle üç aşamalı bir sistem olarak ifade edilebilir. Belediye düzeyinde hizmet payları (harçlar) ve mülkiyet vergileri; eyalet düzeyinde KDV, Motorlu Taşıtlar ve Veraset Vergisi; federal hükümet düzeyinde ise Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, KDV ve sosyal güvenlik vergileri uygulanmaktadır. Eyalet yönetimlerinin en önemli geliri, eyaletlerin Anayasal sınırlara göre kendi içinde üretim şekline göre uyguladığı KDV’dir. KDV hasılatları eyaletler arasında değişmekte olup, üretimin yoğunlaştığı bazı eyaletler vergi gelirlerinin neredeyse tamamını KDV’den elde ederken, kırsal kesimdeki fakir eyaletler ise federal transferlere önemli ölçüde bağımlıdır. Brezilya’da eyalet hükümetlerinin yerinden yönetim yetkisinin güçlü olması, eyaletlerin ekonomi ve vergi sistemi üzerindeki etkilerini artırmaktadır. Bu nedenle vergi sistemi, önemli ölçüde yerel idareleri de kapsayan bir sistemdir (Celentano, 2007). Günümüzde Brezilya’da yürürlükte olan vergiler aşağdaki tabloda özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 4: Yönetim Birimlerine Göre Brezilya Vergi Sistemi

<i>Vergi Sistemi</i>	<i>Yönetim Birimlerinin Topladığı Vergiler</i>		
	Federal Devlet	Eyalet	Belediye
Gelir Vergileri	- Kurumlar Vergisi - Bireysel Gelir Vergisi - Kar Üzerinden Alınan Sosyal Güvenlik Vergisi		
Mal ve Hizmet Vergileri	Sosyal Sigorta Finansman Vergisi - Nihai Sanayi Ürünleri Üzerindeki -KDV - Sosyal Entegrasyon Programı Ödeneği - Gümrük Vergisi - Akaryakıt Vergisi - Banka Muameleleri Vergisi - Finansal İşlem Vergisi	- Katma Değer Vergisi	-Kamu Harçları
Servet Vergileri	- Emlak Vergisi	-Motorlu Taşıtlar Vergisi -Veraset ve İntikal Vergisi	-Emlak Vergisi - Gayrimenkul -Transfer Vergisi

Kaynak: Demirli, 2011, s:211

Brezilya, GSYİH’ nin % 38,94’üne varan vergi yükü ile gelişmiş ülkeler kadar yüke sahiptir. Ancak vergi gelirleri, gelişmiş ülkelerin aksine, çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi dolaylı vergiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Brezilya’da 1997, 1998, 2002 ve 2003 yıllarında vergi ve sosyal güvenlik konularında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar federal ve eyalet hükümetlerince toplanan dolaylı vergilerle ilgilidir (Varsano, 2003).

1988 Anayasa değişikliği sonrasında ise; yerinden yönetim birimlerinin mali olarak özerklikleri artırılmış, yeni vergilerin konulması ve ekonomik olumsuzluklara bağlı olarak 1988’de % 22 civarında olan vergi yükü, günümüzde % 39’lara kadar çıkmıştır. Anayasa değişikliği ile ayrıca yerel idarelerin mali özerklikleri artırılmıştır. Bu kapsamda eyaletler kendi Katma Değer Vergisi oranlarını belirlemede yetkilendirilmiş; federal hükümetin eyalet ve belediyelerce uygulanan vergilerin muafiyetlerini onaylama gücü kaldırılmış, ayrıca eyalet vergi tabanına, yeni bazı mal ve hizmetlerin de (akaryakıt, elektrik, madenler, taşımacılık ve telekomünikasyon) dahil edilmesiyle yerinden yönetimlerin gelir düzeyi artırılmıştır.

“Kandır Law” olarak da bilinen 1997 reformu ile birlikte; İhracata KDV istisnası getirilmiş, sermaye malları üzerindeki KDV oranları düşürülerek yatırım teşvik edilmiş ve bazı yasal belirsizlikler ortadan kaldırılmıştır. Bu düzenlemelerin dışında, 1996 yılında küçük işletmelerin vergisel yükümlülüklerinin “Simples” adı verilen düzenleme ile hafifletilmesi ve basitleştirilmesi 1993, 1995, 1997, 1999 ve 2003 yıllarında ise Gelir Vergisinde yüksek enflasyonun etkisi ile tarife yapısı ve vergi oranları konularında değişiklikler yapılmıştır. Örneğin; 1995-96 yıllarında Gelir Vergisinin en yüksek oranı % 35 olarak belirlenmiş ve dilim sayısı üçe çıkartılmış, 1997’de oran % 25’e tarife dilim sayısı da ikiye indirilmiş, 2003 yılında ise oran % 27,5’e çıkartılmıştır. İki oranlı tarife yapısı günümüzde de devam etmektedir.

Brezilya, kişisel gelirin vergilendirilmesi konusunda, dolaysız vergilerin tabanından olması gerektiği gibi yararlanamamış, yapılan değişiklikler daha çok dolaylı vergileme alanında olmuştur.

4.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Dünyada gerçekleştirilen son dönem vergi reformları açısından ABD’nde gerçekleştirilen 1980 sonrası vergi reformları ve yeniden düzenlemeleri önemli etkiler doğurmuştur. 1980 yılında dönemin başkanı R. Reagan tarafından uygulamada öne çıkarılan arz yönlü iktisat politikaları, bu dönemi izleyen yıllarda ABD’de gerçekleştirilen vergi reformlarını da şekillendirmiştir (Yaraşlı, 2005:120).

ABD’de gerçekleştirilen ve son dönem vergi reformları açısından önemli yere sahip olan ilk reform, 1981’de gerçekleştirilmiştir. 1981 reformuyla, her vergi diliminde marjinal Gelir Vergisi oranları ortalama % 23 azaltılmıştır. En üst vergi dilimindeki oranlar % 70’ten % 50’ye çekilmiştir. Sermaye artısı kazançlarının % 40’ı vergiden istisna edilmiştir

ABD’de gerçekleştirilen ikinci önemli vergi reformu 1986 reformudur. bu reformun en önemli özelliği vergi dilimlerinin sayısının ve dilimlere uygulanan marjinal vergi oranlarının düşürülmesidir. Ayrıca bu reformun önemli vurguları arasında, vergi tabanının genişletilmesi ve özel vergi istisna ve indirimlerinin kaldırılması vardır. Gelir Vergisindeki mevcut olan 14 dilimin yerine 4 dilim uygulanmaya başlanmış, 1981 reformunda çalışmayan eşler için getirilen % 10’luk indirim kaldırılmıştır. Ayrıca Kurumlar Vergisi tarifesinde vergi dilimlerinin sayısı besten üçe inerken, en yüksek oran da % 46’dan % 34’e düşürülmüştür (Yaraşlı, 2005:120).

1993 yılında gerçekleştirilen vergi reformu ile de önceki reformdan çıkarılan dersler doğrultusunda düzenlemeler yapılmış, vergi kayıp ve kaçaklarını önleyici yeni tedbirler uygulamaya sokulmuştur. 1993 reformunun en önemli özelliği marjinal vergi oranlarının yeniden yükseltilmiş olmasıdır. En yüksek oran % 39,6’ya çıkarılmıştır (Durmuş, 2003:278).

Aşağıdaki tabloda, ABD’de 1980 sonrası uygulanan Gelir Vergisi oranlarının gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 5: ABD’de 1980 Sonrası Uygulanan Gelir Vergisi Oranlarının Gelişimi

	1982	1988	1991	1994	1997	2003
Oranlar (%)	12	15	15	15	15	10
	14	28	28	28	28	15
	16	33	31	31	31	25
	19	38	-	36	36	28
	22	-	-	39,6	39,6	33
	25	-	-	-	-	35
	29	-	-	-	-	-
	33	-	-	-	-	-

	39	-	-	-	-	-
	44	-	-	-	-	-
	49	-	-	-	-	-
	50	-	-	-	-	-

Kaynak: Moore, 2003, s:31

Tablo 5'e göre, 1982 den 1988'e gelindiğinde, gelir vergisi dilim sayısının ve en yüksek oranın düşürülmüştür. Daha sonraki yıllarda dilim sayısında kısmi bir artış olsa da, en yüksek marjinal dilimin yükselmediği grlmektedir. 1986 vergi reformu, marjinal gelir vergisi oranlarını herkes için azaltmıştır. 1986 öncesi mükelleflerin % 42'si % 15 vergi dilimi ve altındayken, 1986 sonrası mükelleflerin % 75'inden fazlası aynı kategoride yer almıştır.. Mükelleflerin % 5'inden azı, % 28'den daha yüksek oranlara tabi olmuştur. 1986 öncesi ve sonrası hesaplanan gini katsayılarında da bozulma 4 puanlık artışla ortaya konulmaktadır. 1983 yılında ABD'de gelir dağılımı için gini katsayısı 0,48 iken bu oran 1989'da 0,52 olmuştur (More, 2003:32).

ABD'nin son dönem vergi reformlarına esin kaynağı olan ve belirleyici nitelikteki 1986 vergi reformu, gelir ve servet dağılımında ciddi bozulmalara neden olurken, birincil amacı; şirketler kesiminde canlanma ve krlılığın sağlanması, bunun sonucunda da özel sektör kaynaklı büyümenin gerçekleştirilmesidir. Ancak bu uygulamanın gelir dağılımında kısmi bir bozulmaya yol açtığı grlmektedir.

4.4. OECD ve Avrupa Birliği (AB) lkelerinde Vergi Alanında Yaşanan Dönüşümler

4.4.1. OECD ve AB' deki Genel Eğilim

OECD lkelerinde, 1975 sonrasında vergi gelirlerinin GSYH' ye oranında istikrarlı bir artış gözlenmektedir. Özellikle Avrupa Birliği'nin 15 yesinde (EU15) bu oran diğer OECD lkelerinin de üzerinde gerçekleşerek % 40'lar civarında seyretmektedir.

OECD'de son dönem gerçekleştirilen vergi reformları, vergi gelirlerinin yapısının üç ana kaynağa dayandırıldığını göstermektedir. Her ülkenin kendi şartlarına göre ağırlıklandırığı bu üç ana vergi gelir kalemleri; gelir vergileri, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler ve sosyal güvenlik katkı paylarıdır. ABD dışında tüm ülkelerde görülen en belirgin eğilim Katma Değer Vergisinin ağırlılığının artmasıdır. OECD lkelerinde ortaya çıkan bir diğer belirgin eğilim ise sosyal güvenlik katkı paylarındaki artışlardır. Çoğu ülkede sosyal güvenlik katkılarından elde edilen gelirler kişisel gelir vergisi gelirleri düzeyindedir.

OECD lkelerinde son dönem gerçekleşen vergisel dönüşümlerde görülen bir diğer eğilim de, vergi tabanı artırılırken vergi oranlarının düşürülmesidir. Buna rnek olarak 2000–2003 arasında OECD ve AB ortalamalarında yüksek gelir gurubundan alınan marjinal Gelir Vergisi oranının % 2 oranında düşürülmesi gösterilebilir. Aynı şekilde Kurumlar Vergisi oranlarının da aynı dönemde OECD'de % 3 AB'de ortalama % 3,4 düştüğü grlmektedir.

Tablo 6: OECD Genelinde Vergi Yapısının Yıllara Göre Değişimi

	1965	1975	1985	1995	2000	2008
Kişisel Gelir Vergisi	26	30	30	37	25	25
Kurumlar Vergisi	9	8	8	8	10	10
Sosyal Güvenlik Katkı Payları	18	22	22	25	24	25
(İşçi Payı)	(6)	(7)	(7)	(9)	(9)	(9)
(İşveren Payı)	(10)	(14)	(13)	(14)	(14)	(14)
Bordro Vergisi	1	1	1	1	1	1
Servet Vergileri	8	6	5	6	6	5
Genel Tüketim Vergileri	12	13	16	19	19	20
Özel Tüketim Vergileri	24	18	16	13	12	10
Diğer Vergiler	2	2	2	3	3	3
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: OECD (2010), Revenue Statistics 1965-2009, s:23

Vergi sistemlerini değiştiren ya da revize eden OECD ülkelerindeki önemli bir eğilim gelir üzerindeki vergi oranlarının düşürülmesidir. Uygulanan reformlar yoluyla işçi gelirleri üzerindeki yük azaltılmış, istihdam teşvik edilmiş dolayısıyla sosyal güvenlik katkısı genişletilmiştir. Bir diğer belirgin eğilim de uygulanmakta olan Kurumlar Vergisi oranlarına yapılan indirimdir. Kurumlar Vergisinde oran indirimini öngören vergi reformu yapan İngiltere, Belçika, Fransa ve Avustralya'da kurumlar vergisindeki indirimlerin vergi tabanındaki genişlemeden dolayı, kurumlar vergisinden elde edilen geliri azaltmayacağı beklenmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, 1965'ten 2010'a kadar geçen sürede, gelir ve Kurumlar Vergisi seviyelerinin toplam vergi hasılatı içindeki paylarının, bazı yıllar kısmi bir iniş çıkış gösterse de, pek değişmediği görülmektedir. Sosyal güvenlik katkı payları, % 18 seviyelerinden % 25 seviyelerine yükselmiştir. Servet üzerinden alınan vergiler ise, % 8 seviyelerinden %5 seviyelerine inmiştir. Diğer taraftan genel tüketim vergilerinin oranları % 12 seviyelerinden % 20 seviyelerine yükselmiştir. Bu verilerden, OECD'nin genelinde vergi yükünün doğrudan vergilerden, dolaylı vergilere doğru kaydığını söyleyebiliriz.

Aşağıdaki tabloda, vergi türleri bakımından Avrupa Birliği'nde Toplam vergilerin GSMH' ye oranları gösterilmiştir.

Tablo 7: Avrupa Birliği'nde Toplam Vergiler / GSMH (2000-2009)

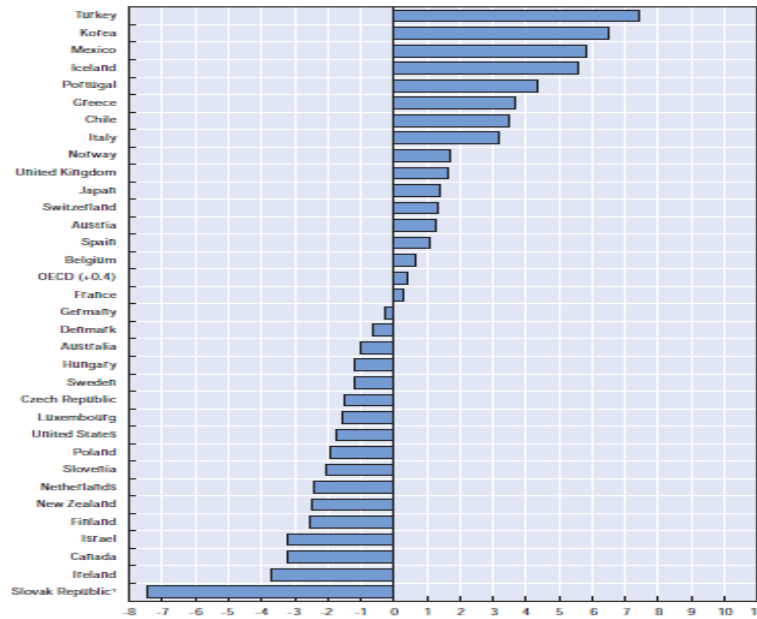
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dolaylı Vergiler	14,0	13,6	13,6	13,6	13,6	13,7	13,8	13,8	13,4	13,1
KDV	7,0	6,8	6,8	6,8	6,8	6,9	7,0	7,1	6,9	6,6
ÖTV	3,0	2,9	3,0	3,0	2,9	2,8	2,7	2,6	2,5	2,6
Gümrük Vergileri	1,7	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8	1,6	1,5
Diğer Üretim Vergil.	2,3	2,3	2,3	2,2	2,2	2,3	2,4	2,3	2,3	2,4
Dolaysız Vergiler	13,9	13,5	13,0	12,8	12,7	13,0	13,5	13,7	13,6	12,6
Gelir Vergisi	10	9,8	9,5	9,3	9,1	9,2	9,3	9,5	9,5	9,5

Kurumlar Vergisi	2,8	2,6	2,4	2,2	2,4	2,6	3,0	3,0	2,7	1,9
Diğer	1,1	1,1	1,1	1,3	1,2	1,2	1,1	1,2	1,3	1,2
Sosyal Güvn. Prim.	12,7	12,6	12,5	12,7	12,5	12,5	12,4	12,2	12,5	12,8
İşveren payı	7,2	7,2	7,2	7,3	7,2	7,2	7,1	7,1	7,2	7,4
İşçi payı	4,1	4,0	3,9	3,9	3,9	3,8	3,8	3,7	3,8	3,8
Serbest alışan payı	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,6
Toplam Vergi / GSMH	40,5	39,6	39,0	39,0	38,8	39,1	39,6	39,6	39,3	38,4

Kaynak: Taxation Papers Tax Reform in EU Member States, *European Commission, Working Paper*, No:28 (2011), s:132

Tablo 7’de, AB’de toplam vergi yükünün (toplam vergi gelirleri / GSMH) 2000 yılından 2009 yılına kadar, az da olsa, düştüğü görülmektedir. Dolaylı vergi ve dolaysız vergi tahsilat oranlarının genel olarak kısmi bir düşüş sergilemelerine karşılık, Sosyal güvenlik katkı payı oranlarının kayda değer bir değişim göstermediği görülmektedir. Ancak, alt vergi türleri oranlarının kompozisyonunda dikkate değer değişiklikler gözlenebilmektedir. Örneğin, Kurumlar Vergisi tahsilat oranlarının, % 2,8 seviyelerinden %1,9 seviyelerine düşmüştür. Özel tüketim vergisi tahsilat oranları % 3 seviyelerinden, % 2,6 seviyelerine düşmüştür. KDV oranlarında da benzer seviyede bir düşüş olduğu görülmektedir. Son yaşanan, yüksek kamu borçları ağırlıklı, küresel ekonomik krizin etkisiyle, AB geneli dahil, bir çok ülkede vergi gelirleri / GSMH oranlarının önümüzdeki yıllarda artış gösterebileceği söylenebilir.

şekil 1: OECD Ülkelerinde Toplam Vergilerin GSMH’ye Oranlarının Yıllar İtibariyle Değişimi (1965 - 2008)

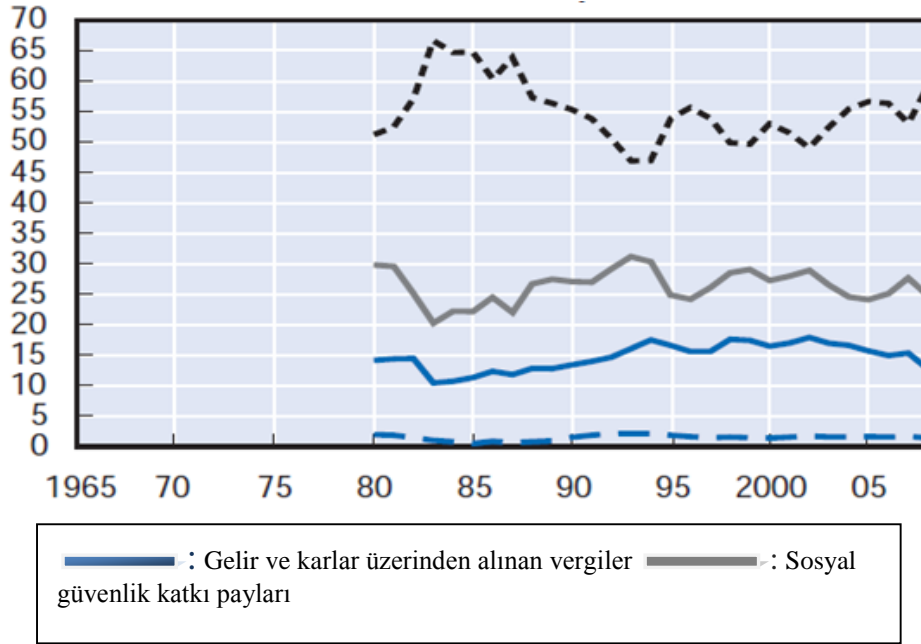
Kaynak: OECD(2010) Revenue Statistics 1965-2009, s:36

Yukarıdaki Şekil 1’de, OECD üyesi Őlkelerde vergi gelirleri / GSMH oranlarının 1995- 2008 dönemindeki değişimleri gösterilmiştir. Őekli incelediğimizde, üye Őlkelerin yaklaşık yarısında vergi gelirleri / GSMH oranları artarken, yarısında da söz konusu oran düşmüştür. Türkiye, en yüksek artış sağlayan Őlke iken, Slovakya ise bu konuda en fazla düşüş yaşayan Őlke görünümdedir.

4.4.2. OECD Üyesi Bazı Őlkelerde Vergi Oranlarının Yıllara Göre Seyri (1965-2008)

Çalışmanın bu kısmında, OECD üyesi bazı Őlkelerde (Meksika, Kore, ABD ve Türkiye) vergi türlerinin, oran olarak, sahip oldukları rakamların yıllar itibariyle seyirleri ve yine vergi türlerinin GSMH’ye oranları incelenecektir. Bu Őlkelerin seçilme nedeni; hemen her gelişmişlik seviyesinden Őlke örneğine yer verilmesinin istenmesidir.

Şekil 2: Meksika’da Türlerine Göre Vergi Oranlarının Yıllara Göre Seyri

Kaynak: OECD(2010) Revenue Statistics, 1965 - 2009, s: 107

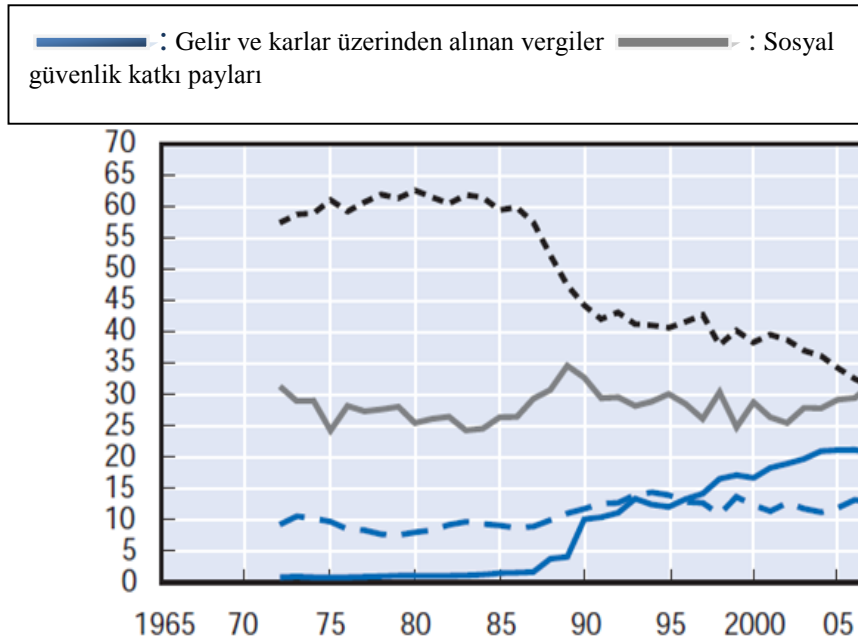
Yukarıdaki Şekil 2’ye baktığımızda; 1980 öncesi verilerin olmadığı Meksika’da, vergi türlerinde yıllar itibariyle inişler ve çıkışlar olsa da, dört vergi türünde de önemli seviye de değişim eğiliminin olmadığı görölmektedir. Meksika’da mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler oldukça yüksek seviyede iken, servet üzerinden alınan vergiler ise oldukça düşük düzeydedir. Aşağıda, Meksika’da vergi türlerinin yıllar itibariyle GSMH’ ye oranları verilmiştir.

Tablo 8: Meksika’daki Vergi Türlerinin Yıllara Göre GSMH’ ye Oranları (%)

	1965	1975	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler	-	-	3,4	4,3	3,8	4,6	4,4	4,6	5,0	5,2
Mal ve hizmetler üzerinden alın. Vergiler	-	-	10	8,7	8,2	8,9	10,2	10,3	9,5	12,4
Sosyal güvenlik katkı payları	-	-	1,7	2,1	2,5	2,8	2,8	2,7	2,7	2,7
Servet üzerinden alınan vergiler	-	-	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3

Kaynak: OECD (2010) *Revenue Statistics, 1965-2009*, s:78–91’den derlenerek hazırlanmıştır.

şekil 3: Kore’de Türlerine Göre Vergi Oranlarının Yıllara Göre Seyri

Kaynak: OECD(2010) Revenue Statistics, 1965 - 2009, s: 107

Kore’de, 1985 sonrasında mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde hızlı bir düşüş gözlenirken, bu durumun aksine sosyal güvenlik katkı paylarında hızlı bir artış söz konusudur. Gelir ve karlar üzerinden alınan vergi seviyelerinde önemli bir değişiklik olmazken, servet üzerinden alınan vergi seviyelerinde, kısmi de olsa, bir artış grlmektedir. Aşağıdaki grafikte Kore’deki vergi türlerinin yıllar itibariyle GSMH’ ye oranları verilmiştir.

Tablo 9: Kore’deki Vergi Türlerinin Yıllara Göre GSMH’ ye Oranları (%)

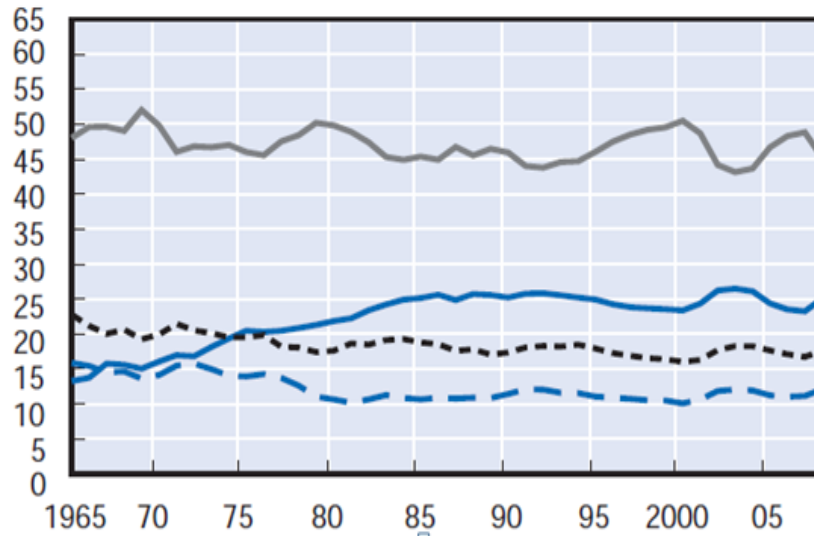
Yıl	1965	1975	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008

Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler	-	3,6	4,2	6,4	6,0	6,5	7,0	7,4	8,4	8,2
Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler	-	9,1	9,6	8,6	8,2	8,7	8,2	8,1	8,3	8,4
Sosyal güvenlik katkı payları	-	0,1	0,2	2,0	2,4	3,8	5,1	5,3	5,5	5,8
Servet üzerinden alınan vergiler	-	1,4	1,5	2,3	2,8	2,8	2,9	3,3	3,4	3,2

Kaynak: OECD (2010) *Revenue Statistics, 1965-2009*, s:78–91’den derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 9’a göre Kore’de, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler dışındaki vergi türlerinin hepsinin GSMH’ ye oranları yıllar itibariyle artış göstermiştir. En yüksek artış ise gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler ile sosyal güvenlik katkı paylarında gerçekleşmiştir. Oysa yukarıdaki grafikte, gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler türünün toplam vergi hasılatı içerisindeki payı pek artmamış görünmektedir. Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin ise toplam vergi hasılatı içerisindeki payı ise önemli seviyede düşüş göstermiştir. Sağlıklı bir yargıya varabilmek için, her iki veriden de yararlanmak gerektiği sonucuna varılabilir.

şekil 4: ABD’de Türlerine Göre Vergi Oranlarının Yıllara Göre Seyri

— : Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler — : Sosyal güvenlik katkı payları

Kaynak: OECD(2010) *Revenue Statistics, 1965 - 2009*, s:109

ABD’de, sosyal güvenlik katkı paylarının yıllar içerisinde giderek artması dışında, vergi türleri seviyelerinde önemli derecede değişiklik olmadığı söylenebilir. ABD’nin vergi yapısında dikkat çeken bir husus; gelir ve karlar üzerinden alınan vergi seviyeleri oldukça yüksek iken, bu seviyenin, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergi seviyelerinin iki katından fazla olduğu grlmektedir. Ayrıca 1980 sonrası, servet üzerinden alınan vergilerde kısmi bir

düşüş olduğu da söylenebilir. Aşağıdaki grafikte ABD’deki vergi türlerinin yıllar itibariyle GSMH’ ye oranları verilmiştir.

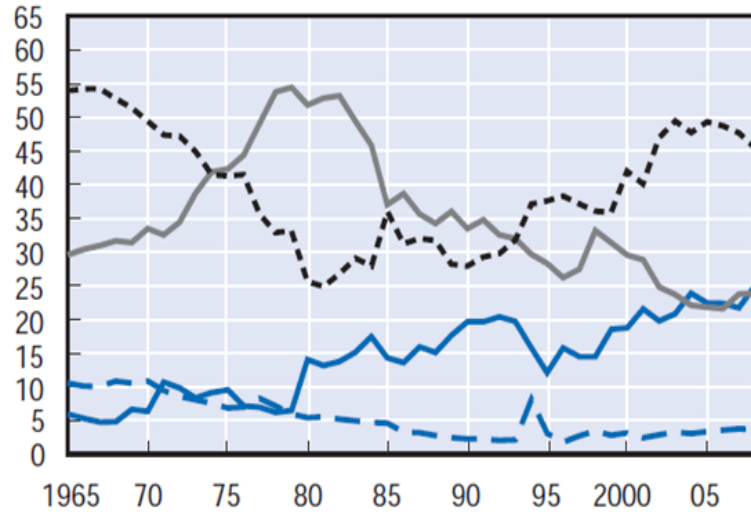
Tablo 10’a göre, her bir vergi türünün GSMH’ ye oranlarında yıllar içinde önemli değişikliklerin olmadığı görülmektedir. Sosyal güvenlik katkı payları 1965 – 1990 arasında artış eğilimi göstermiş sonra pek değişmemiştir. Servet üzerinden alınan vergiler de 1965 -1985 arasında bir düşüş eğilimi olmuş sonraki yıllarda yine pek değişim olmamıştır.

Tablo 10: ABD’deki Vergi Türlerinin Yıllara Göre GSMH’ ye Oranları (%)

	1965	1975	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler	11,9	11,8	11,6	12,6	12,8	14,9	12,7	13,5	13,6	11,8
Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler	5,6	5,0	4,8	4,8	5,0	4,7	4,8	4,8	4,7	4,6
Sosyal güvenlik katkı payları	3,3	5,2	6,4	6,9	6,9	6,9	6,6	6,6	6,5	6,5
Servet üzerinden alınan vergiler	3,9	3,6	2,7	3,1	3,1	3,0	3,0	3,1	3,1	3,2

Kaynak: OECD (2010) *Revenue Statistics, 1965-2009*, s:78–91’den derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 5: Türkiye’de Türlerine Göre Vergi Oranlarının Yıllara Göre Seyri

— : Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler — : Sosyal güvenlik katkı payları

Kaynak: OECD(2010) Revenue Statistics, 1965 - 2009, s:109

Türkiye’de her bir vergi türünün yıllar içerisinde oldukça yüksek seviyelerde değişime uğradığı grlmektedir. En önemli değişim, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler (dolaylı vergiler) ile, gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler (dolaysız vergiler) de olmuştur. Dolaylı vergiler artarken, dolaysız vergiler azalmıştır (servet vergileri dahil). Bu durumun, 1980 öncesi ve sonrası hakim olan ekonomi anlayışının bir yansıması olduğu söylenebilir. Ayrıca, sosyal güvenlik katkı paylarının da giderek arttığı grlmektedir. Aşağıdaki grafikte Türkiye’deki vergi trlerinin yıllar itibariyle GSMH’ ye oranları verilmiştir.

Tablo 11: Türkiye’deki Vergi Trlerinin Yıllara Göre GSMH’ ye Oranları (%)

	1965	1975	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Gelir ve karlar üzerinden alınan vergiler	3,1	5,0	4,3	5,0	4,8	7,1	5,3	5,3	5,7	5,8
Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler	5,7	4,9	4,1	4,2	6,3	10,1	12,0	11,9	11,5	11,0
Sosyal güvenlik katkı payları	0,6	1,1	1,6	2,9	2,0	4,5	5,4	5,5	5,2	6,1
Servet üzerinden alınan vergiler	1,1	0,8	0,5	0,3	0,5	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9

Kaynak: OECD (2010) Revenue Statistics, 1965-2009, s:78–91’den derlenerek hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 11'de, bir önceki grafiğe kısmen paralel olarak, hemen her vergi türünün GSMH' ye oranları yıllar itibariyle dalgalanma göstermiştir. Servet üzerinden alınan vergiler dışında, diğer vergi türlerinin hepsinin GSMH' ye oranları 1965 – 2008 arasında artış göstermiştir. En yüksek artışın, sosyal güvenlik katkı paylarında olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Günümüzde globalleşen Dünya ve eklemleşen uluslararası piyasalara paralel olarak, vergi sistemlerinin yeniden gözden geçirilmesine olan ihtiyaç artmıştır. Vergi sisteminin etkinliğini artıracak, gerekiyorsa vergi tabanını yaygınlaştıracak, vergi kaçakçılığını önleyip kayıt dışı ekonomiyi mümkün olduğunca azaltacak bir dizi yeni düzenlemeler ülkelerin bir çoğu tarafından uygulanmaya konulmuştur. Bu tür düzenlemeler genel olarak vergi reformunu ifade etmektedir. Vergi reformu ihtiyacı, uluslar arası etkiler yanında, belki de daha çok, kamu bütçe açıkları ve buna bağlı olarak oluşun yüksek borç stoku sorunlarını çözmek için ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de, Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne, vergileme alanında reform sayılabilecek bir çok yenilik ve değişiklik yapılmıştır. 1950 yılındaki gelir üzerinden alınan vergiler alanındaki önemli yenilikler, Türk vergi sistemindeki ilk köklü dönüşüm olarak kabul edilebilir. 1984'te KDV ve 2002'de ÖTV Kanunlarının getirdikleriyle, Türk Vergi sistemi giderek artan oranda doğrudan vergilerden dolaylı vergilere kaymıştır. Bu dönüşümün yaşanmasında, 1980'li yıllardan sonra uluslararası boyutta hakim olan arz yönlü iktisadi yaklaşımın Türkiye'de de iktidarda olması etkili olmuştur. Küreselleşmenin hız kazanması sonucu artan sermaye hareketliliğine bağlı olarak, söz konusu mobil haldeki sermayeleri çekmeye yönelik vergisel teşvikler içeren, ülkeler arasında rekabet artmıştır. Bu bağlamda, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve gelir vergilerinde ciddi indirimler yapılmış, harcamalar üzerindeki vergiler artırılmıştır.

1998 yılında 4369 Sayılı Kanun ile, gelir üzerinden alınan vergilerde kayıt dışılığı önlemek ve bu alandaki vergi tahsilatını artırmak hedeflenmiştir. Vergi adaletini sağlamaya yönelik bu önemli vergi reformunun hayata geçmesi yeni bir kanunla ertelenmiş, daha sonrada bu kanun uygulanmaya geçmeden kaldırılmıştır. Bu gelişme, uluslararası liberal ekonomik konjonktürün Türkiye'deki yansımaları ve ülkedeki sermayenin siyaset üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir gelişmedir.

Türk Vergi Sistemi halen istenilen verim ve etkinlikte değildir. Yakın dönemde bir çok vergi kanunu çıkarılmış, mevcut olanlardan bazıları değiştirilerek yenilenmiştir. Gelir Vergisi Kanunu başta olmak üzere, halen bazı kanunların yenilenmesi çalışmaları devam etmektedir.

Uluslararası boyutlu olarak; OECD genelinde, son yıllarda vergi gelirleri / GSMH oranında az da olsa düşüşler yaşanmıştır. Gelir ve kurumlar vergilerinin oranlarındaki indirimlerden daha fazla tahsilat miktarlarında kayda değer düşüşler görülmüştür. OECD genelinde dolaylı vergilerden KDV oranları artmış, ÖTV oranları ise düşmüştür. Son yıllarda görülen belirgin bir eğilim ise, sosyal güvenlik katkı paylarındaki artışlardır. AB genelinde de OECD'ye benzer şekilde vergi gelirleri / GSMH oranında bir miktar düşüş yaşanırken KDV, ÖTV ve

sosyal güvenlik katkı paylarında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak kurumlar vergisi oran ve tahsilatında, uluslararası vergi rekabetine bağlı olduğunu düşündüğümüz, kayda değer düşüşler yaşanmıştır.

Çalışmada rnek olarak ele alınan ülkelerden Meksika’da, son yıllarda gelir ve kurumlar üzerinden alınan vergi oranlarında indirimle gidilmiştir. Menkul kıymet işlemleri üzerinden vergi almaya başlanmış, bu sayede sıcak para hareketlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca vergi yükü giderek dşmştir.

Brezilya’da son yıllarda vergisel alanda yapılan reform niteliğindeki düzenlemelerle vergi yükü % 22’lerden % 38’lere kadar kmıştır. Brezilya bu oranla bir çok gelişmiş ülkenin sahip olduğu vergi yükü seviyelerine kmıştır. Yapılan Anayasa değişikliğiyle, eyaletlerin ve diğer yerel birimlerin vergilendirme yetkileri artırılmıştır.

ABD’de, 1980 sonrasında uygulamaya konulan arz yönlü ekonomi politikalarının bir sonucu olarak, 1981 ve 1986 yılların yapılan vergi reformlarıyla, gelir ve kurumlar vergilerinin hem dilim sayılarında hem de oranlarında önemli indirimlere gidilmiştir. Yapılan değişikliklerin birkaç yıl sonrasında Gini katsayısı bir miktar yükselmiş, dolayısıyla da gelir dağılımı dengesizliği artış göstermiştir.

Çalışmanın son kısmında, vergi yapılarındaki değişimi grafik ve tablolar yardımıyla incelemeye çalıştığımız ülkelerden Kore’de, son yıllarda sosyal güvenlik katkı payları, Dünya’daki genel eğilime paralel olarak, önemli artışlar göstermişken, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin oranlarında ise, genel eğilimden farklı olarak ciddi düşüşler yaşanmıştır.

Genel bağlamda son olarak; vergisel alanda yapılan her değişikliğe reform demek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Yapılacak yeni bir düzenlemenin reform niteliğinde olması; söz konusu ülkedeki vergileme yapısı ya da anlayışında önemli dönüşümlere yol aması veya bu yönde bir adım niteliği taşımına bağlıdır diyebiliriz.

Kaynakça

- Akalın, G. (2004), Türk Vergi Sisteminin Yeniden Yapılandırılması, Asomedy, <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ekim2004/dosyaekim2004.html>, erişim: 11 Mart 2012.
- Alvarez, D. (2007) “Mexico”, Tax System and Tax Reform in Latin America, *Country Studies*, <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/5223/> erişim: 22 Kasım 2011.
- Bulutoğlu, K. (1970) Türk Vergi Sistemi, Fakülteler Matbaası, İstanbul
- Bulutoğlu, K. (1981) The Reform in The Political Process, *Vergi Reformları* (Vergi Reformu Kongresi Tebliğ ve Yorumları), İstanbul.
- Burton, G. & A. Stevens. (2005), Brazil’s Latest Constitution Guarantees Local Government Significant Autonomy, http://www.citymayors.com/government/brazil_government.html, erişim: 17 Mart 2012.
- Celentano, A. B. (2007), Consumption Taxes in Brasil: Objectives, Constraints, Challenges, <http://www.receita.fazenda.gov.br/publico>, erişim: 07 Nisan 2012.

- Demirli, Y. (2011), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformları ve Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Açısından Değerlendirme*, Maliye Bakanlığı S.G.B., Yayın No:2011:412.
- Dikmen, M. O. (1969), *Maliye Dersleri*, 3.Baskı, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- Durmuş, M. (2003), *Maliye Politikaları Teori Ve Uygulamaları*, Ankara, Yaklaşım Yayınları.
- Emil F. ve Yılmaz H. H. (2003) Kamu Borçlanması, İstikrar Programları ve Uygulanan Maliye Politikalarının Kalitesi: Genel Sorunlar ve Türkiye Üzerine Gözlemler, *ERC Working Papers in Economics* September,
- Güngör, K. (2002), 4369 Sayılı Yasa İle Getirilen Temel Değişikliklerin 2003 Mali Yılına Girmeden Hatırlanması ve İrdelenmesi, *Mevzuat Dergisi*, Sayı 56.
- Ganghof, S. (2003), Globalization, Tax Reform Ideals and Social Policy Financing, www.ideas.repec.org, erişim Tarihi: 10 Nisan 2012
- Karakaş, İ. E. (2010), Zararlı Vergi Rekabetine Karşı Vergi Reformları ve Türk Vergi Sistemindeki alışmalar *Osmangazi Üniversitesi S.B.E., Maliye A.B.D., Yüksek Lisans Tezi*.
- Kıvanç, H. H. (2007), Vergi Reformunun erçevesi ve Türkiye’deki Gelişimi, *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 177.
- Lledo, V., A. Schneider & M. Moore (2004), Governance, Taxes and Tax Reform in Latin America, *IDS (Institute of Development Studies) Working Paper*, No: 221 .
- Moore, K. (2003), The Effects of the 1986 and 1993 Tax Reforms on Self Employment, December 22, Washington
- Nadaroğlu, H. (1976), *Kamu Maliyesi Teorisi*, 2. Baskı, İstanbul, Sermet Matbaası.
- Nadaroğlu, H. (1981), Türkiye’de Vergi Reformlarının Genel Bir Değerlendirilmesi, *Vergi Reformu Kongresi Tebliğ ve Yorumları, Vergi Reformları*, Sayı:131, İstanbul
- Nadaroğlu, H. (1990), *Gelişmiş Ülkelerdeki Gelir Ve Kurumlar Vergilemesinde Yeni Yaklaşımlar*, İ.Ü. Yayın No:3659
- OECD (2004), Recent Tax Policy Trends and Reforms in OECD Countries, *OECD Tax Policy Studies*, No:9
OECD “*Economic Survey: Mexico 2007, Addendum*”,
www.oecd.org/dataoecd/17/8/39431351.pdf, erişim: 28 Mart 2012
- OECD (2010), *Revenue Statistics 1965-2009*
- Öz, E. (2002), Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformu, *Vergi Dünyası Dergisi*, Nisan, Sayı:248
- Özsoylu, A. F. (2006), *Çin: Bir Devlin Uyanışı*, Nobel Kitabevi: Adana.
- Seviğ, V. (1998), Vergi Reform Tasarısı Üzerinde Düşünceler, *Ekonomide Durum*, Bahar, s.146.
- Seviğ, V. (2003), Maliye Hesap Uzmanları Kurulu, *Dünya Gazetesi*, Perşembe, 29.05.2003, Mali Makaleler Arşivi, <http://www.vergiturk.com>, erişim: 3 Nisan 2012
- Sönmez, N. (1981), Vergi Reformları, *Vergi Reformu Kongresi Tebliği ve Yorumları; Vergi Reformları*, Ocak, s.132.
- Stiglitz, J. E. (1994), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, (Çev. Ömer Faruk Batirel), İstanbul, Marmara Üniversitesi İİBF, Yayın No: 396
- Turhan, S. (1993), *Vergi Teorisi ve Politikası*, İstanbul, Filiz Kitabevi

- The World Bank [WB] (1991), The Lessons Of Tax Reform, First Publication 1991, A *World Bank Publication*, Washington
- Thirsk, W. (1997) Overview: The Substance and Process of Tax Reform in Eight Developing Countries, *Tax Reform In Developing Countries*, içinde, Wayne Thirsk (Ed.), Washington, World Bank Regional And Sectoral Studies, s. 11-15
- Uysal, M. (2004), Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikaları”, *Türkiye’de Vergi Politikaları Arama Konferansı*, İstanbul, 4-5 Eylül 2004
- Varcan, N. (1987), *Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Yayınları, No:43
- Varsano, R. (2003) Tax Reform in Brazil: The Long Process in Progress, Rio de Janeiro: IPEA
http://www.fiscalreform.net/library/pdfs/u_Tax%20Reform%20in%20Brazil.pdf
erişim: 5 Nisan 2012
- Vazquez, M. & McNab R. (1997), Geçiş Ekonomilerinde Vergi Reformu: Tecrübeler ve Dersler, (ev: Hasan Yılmaz İzlimek) (2005), Adana.
- Yaraşlı, G. O. (2005) Türkiye’de Vergi Reformu, Ankara, *Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı*, Yayın No:2005/367.
- Yaşa M. (1980) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını
<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.5.4369&source=XmlSearch> erişim: 14 Mart 2012
141 Seri No’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği
http://www.alomaliye.com/gvk_tebbligleri/gvk_141.htm, erişim: 03 Nisan 2012
- Katma Değer Vergisi (KDV) Kanunu
<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/688.html>, erişim: 09 Kasım 2012

TURİZM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

THE IMPORTANCE AND PLACE OF TOURISM IN ECONOMY

Öğr. Gör. Aliye AKIN
Gaziantep Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yaşar ŐİMŐEK
Gaziantep Üniversitesi

Öğr. Gör. Adnan AKIN
Gaziantep Üniversitesi

Özet

Turizm, ülkelerin ekonomik sıkıntılar yasadığı dönemlerde büyük bir döviz girdisi sağlayarak, cari açıklarının ve işsizliğin azaltılmasında önemli rol oynamakla birlikte ülkelerin ekonomik kalkınmasına da destek olmaktadır. Aynı zamanda turizm sektörünün emek-yoğun bir özelliğe sahip olması ülkelerde işsizliğin azaltılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’nin dünya turizmi içindeki payını

incelemek, turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemini ortaya koymaktır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm Sektörü, Ekonomik Büyüme, Türkiye’de Turizm Sektörü*

Abstract

Tourism which plays an important role to reduce current account deficit and unemployment and also help country’s economic development, supports by providing foreign country inflow to its country while the country is having economic troubles. At the same time that the tourism sector’s having a feature ‘labor-intensive’ helps to reduce unemployment. The main purpose of this study is to analyze the place of Turkey’s share in world tourism and to present the place and importance of tourism sector in Turkey’s economy. In this study, literature search method was used.

Key words: *Tourism Sector, Economic Growth, Tourism Sector In Turkey*

1. Giriş

Turizm, boş zaman ve tasarrufun nasıl kullanılacağına dair ekonomik bir kararlarla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, ihracat ve kamu gelirleri gibi ekonomik boyutları bulunan bir faaliyettir (Toprak, 2008:83). Turizm, gelir yaratıcı etkisi, sağladığı döviz girdisi ve istihdam arttırıcı özelliği ile dünya ekonomilerinin en önemli sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme ile birlikte ekonomik önemi ön plana çıkan turizm sektörü, 21. yüzyıl dünya ekonomisinde en hızlı gelişen sektör olup; gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede ekonomik büyümenin ve gelişmenin anahtarı olarak görülmektedir (Bahar, 2006:137-138).

Dünya Turizm Örgütü’ne (UNWTO) göre, uluslararası turist sayısı 2009 yılında 882 milyon kişiye, uluslararası turizm gelirleri ise 851 milyar dolara ulaşmıştır (UNWTO, www.unwto.org.tr 20.09.2011). 1990 yılında dünya turist sayısının 435 milyon olduğu bilindiğine göre; yirmi yılda dünya turizm hareketlerinin yaklaşık iki kat arttığı görülmektedir ki, bu büyük bir gelişmenin göstergesidir. Ayrıca, Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi’ne (WTTC) göre, 2010 yılında dünya genelinde toplam işgücünün %8,6’sına denk gelen 251 milyondan fazla insan turizm sektöründe istihdam edilmektedir (Ünlüöner ve Şahin, 2011:6). Bu nedenle turizm; başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, turizm potansiyeline sahip birçok ülkede; istihdama, gelir düzeyine, dış ve iç borç

yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine ve sonuçta ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Bahar, 2006:138).

Türkiye’de turizm sektörü özellikle 1980’lerden itibaren önemli bir gelişme göstermeye başlamış ve ülke ekonomisine ciddi boyutlarda katkı sağlayan gelir kaynaklarından biri durumuna gelmiştir. Ayrıca dünyadaki çok sayıda turist için de Türkiye popüler bir turist çekim merkezi haline almıştır. Özellikle 1983–1989 yılları arasında turist sayıları ve turizm gelirleri bakımından Türk Dış Turizminin, diğer geleneksel turizm gelirlerine göre artış oranı bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında %127 ile rekor düzeye çıkmıştır. Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1980 yılında %0,6’dan, 2001 yılında % 6,9’a; bununla beraber turizm gelirlerinin toplam ihracat içindeki payı da aynı dönemlerde %11,2’den %28,8’e yükselmiştir (<http://www.turizm.gov.tr.15.02.2011>). Turizm, Türkiye için önemli bir döviz kaynağı oluşturarak, yeni istihdam olanaklarının meydana getirilmesinde dolayısıyla da işsizliğin azaltılmasında ve ödemeler dengesi problemlerinin giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de, turizm sektörü, Türkiye’nin ekonomik büyüme stratejisinde kilit sektör olarak kabul edilebilecek bir konuma ulaşmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle, turizm sektörünün dünya ekonomisindeki yeri ve önemi hakkında istatistiki bilgiler verilmiş olup, daha sonra Türkiye’de turizm sektörünün milli gelir, ödemeler dengesi, istihdam ve yatırımlar üzerinde yarattığı ekonomik etkiler incelenmiştir.

2. Turizm Sektörünün Dünya Ekonomisindeki Yeri

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turizm, küreselleşmenin de etkisiyle dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve değişen sektörlerden biri haline gelmiştir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği, iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, ulaşım araçlarındaki hız, konfor, kapasite ve fiyat faktörlerindeki gelişmeler, küresel seyahatin demokratikleşmesi, yatırımlar, hisse devirleri, sermaye akışkanlığı, finans ve banka sektörlerinin turizm endüstrisiyle bağlarının güçlenmesi, uluslararası turizmin gelişmesine büyük bir önem kazandırmıştır (Çeken, Dalgın ve Karadağ, 2008:72, Yarcan, 1998:74).

Ayrıca; ülkeler arasındaki coğrafi sınırların kalkması, farklı kültürlerle sahip milletlerin birbirlerini tanıması, kaynaşması, dünya genelinde ortak dillerin kullanılması ve kültür alışverişinde bulunmaları turizm sektörünün gelişmesini sağlayan etkenler arasındadır (Çeken ve Ateşoğlu, 2008:139).

Turizm endüstrisi hem gelişmekte olan hem gelişmiş ülkeler açısından oldukça önemlidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, turizmi ekonomik gelişme için itici bir güç olarak görürken, gelişmiş ülkeler, ekonomik dengelerini koruyabilmek amacıyla turizmi dengeleyici bir faktör olarak değerlendirirler. Dünya genelinde turizmin yukarıda ifade edilen önemini anlayan ülkeler, bu sektöre önemli yatırımlar yapmakta ve sektörün gelişimi için önemli plan ve politikalar belirlemektedir (Çeken ve diğer, 2008:74). Plan ve politikalar belirlenirken, uluslararası turizm pazarından en yüksek payı almak için, turist çeken ülkeler arasındaki rekabet de giderek artmaktadır.

Genel anlamda uluslararası turizm hareketlerinin gelişimi değerlendirildiğinde 1950’de 25,3 milyon kişi, 1965 yılında 100 milyon kişi uluslararası turizm hareketlerine katılmış, bu sayı 1995’de 567 milyon ve 2006

yılında 846 milyon kişiye ulaşmıştır. Ayrıca; 1980–2006 yıllarını kapsayan dönemde turist sayısı dünyada %332 artarken, aynı dönemde turizmden sağlanan gelirdede büyük artışlar gerçekleşmiştir (eken ve diğer, 2008:77).

Tablo 1.Bölgelere Göre Uluslararası Turist Hareketleri

	Uluslararası Turist Varışları (Milyon)							Pazar Payı %	Değişim %		Yıllık Büyüme Ort. %
	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010		09/08	10/09	
Dünya	435	528	675	798	917	882	940	100	-3.8	6.6	3.4
Avrupa	621.5	304.1	385.6	439.4	485.2	461.5	476.6	50.7	-4.9	3.3	2.1
Kuz. Avrupa	28.6	35.8	43.7	57.3	60.8	57.7	58.1	6.2	-5.1	0.8	2.9
Batı Avrupa	108.6	112.2	139.7	141.7	153.2	148.6	153.7	16.3	-3.0	3.4	1.0
Merkez/ Doğu Av.	33.9	58.1	69.3	8.5	100.0	90.2	95.1	10.1	-9.9	5.4	3.2
Akdeniz/ Güney A	90.3	98.0	133.0	153.0	171.2	165.1	169.7	18.1	-3.6	2.8	2.5
Asya Pasifik	55.8	82.0	110.1	153.6	184.1	180.9	203.8	21.7	-1.7	12.7	6.3
Kuzey-Doğu Asya	26.4	41.3	58.3	85.9	100.9	98.0	111.6	11.9	-2.9	13.8	6.7
Güney-Doğu Asya	21.2	28.4	36.1	48.5	61.8	62.1	69.6	7.4	0.5	12.1	6.8
Oknyasya	5.2	8.1	9.6	11.0	11.1	10.9	11.6	1.2	-1.7	6.1	1.9
Güney Asya	3.2	4.2	6.1	8.1	10.3	9.9	11.1	1.2	-3.6	11.9	6.2
Amerika	92.8	109.0	128.2	133.3	147.8	140.6	149.8	15.9	-4.9	6.4	1.6
Kuzey Amerika	71.7	80.7	91.5	89.9	97.7	92.2	98.2	10.5	-5.7	6.6	0.7
Karaipler	11.4	14.0	17.1	18.8	20.1	19.5	20.1	2.1	-2.8	3.0	1.6
Merkez Amerika	1.9	2.6	4.3	6.3	8.2	7.6	7.9	0.8	-7.4	3.8	6.2
Güney Amerika	7.7	11.7	15.3	18.3	21.8	21.3	23.5	2.5	-2.3	9.7	4.4
Afrika	14.8	18.9	26.5	35.4	44.4	46.0	49.4	5.2	3.7	7.3	6.4
Kuzey Afrika	8.4	7.3	10.2	13.9	17.1	17.6	18.7	2.0	2.5	6.2	6.2
Sahra Altı Afrika	6.4	11.6	16.2	21.5	27.2	28.4	30.7	3.3	4.4	8.0	6.6
Orta Doğu	9.6	13.7	24.1	36.3	55.2	52.9	60.3	6.4	-4.3	14.1	9.6

Kaynak: UNWTO, http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr_1.pdf Erişim: 20.09.2011

Dünya turizmi, 2008 sonu 2009 yılı başlarında yaşanan küresel mali kriz ve ekonomik durgunluktan etkilenmiş olup; 2010 yılında beklenen performansı göstererek büyümeye kaldığı yerden devam etmiştir. Dünya çapında, uluslararası turizm faaliyetine katılanların sayısı, bir önceki yıla göre %6,6 değişim göstererek, 2010 yılında 940 milyona ulaşmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2000–2010 yılları arasında turizm sektöründe dünya genelinde yıllık ortalama büyüme oranı %3,4 olarak gerçekleşmiş, Asya Pasifik (%6,3), Afrika (%6,4), ve Ortadoğu (%9,6) bölgelerinde turizm sektörü dünya ortalamasının üzerinde büyümüştür. Avrupa Bölgesi, uluslararası turizm hareketleri açısından bir gerileme yaşamasına rağmen, 2010 yılı verilerine göre %50,7’lik pazar payı ile en çok turist alan bölge özelliğini korumaktadır. Amerika Bölgesi 2009 yılındaki düşüşe göre, %6,4’lük bir toparlanma gösterse de 2010 yılında beklenen turizm hareketliliğini sağlayamamıştır.

Dünya Turizm Örgütü tarafından hazırlanan “Turizm 2020 Yılı Vizyonu” çalışmasına göre; 2020 yılında dünyadaki turist sayısının 1,5 milyar kişi, toplam turizm gelirlerinin ise 2 trilyon ABD doları olacağı ifade edilmektedir. Yapılan tahminlere göre, 2020 yılında Avrupa’yı ziyaret edecek turist sayısının 717 milyon kişi olacağı ve bu sayı ile Avrupa’nın en çok turist kabul eden bölge olmayı sürdüreceği ancak büyüme ortalamasının %3,1 olarak, dünya ortalamasının altında kalacağı öngörülmektedir. Ayrıca, 2020 yılına ait uluslararası toplam turizm pazarının %49,2’si Almanya, Japonya, ABD, Çin, İngiltere, Fransa, Hollanda, Kanada, Rusya Federasyonu ve İtalya oluşturulacaktır. Çin’in de yer aldığı Doğu Asya/Pasifik Bölgesi yıllık %6,5 büyüme ile pazar payını %25,4’e yükseltecek ve %18’de kalan Amerika’nın da önünde yer alacaktır (<http://unwto.org/facts/eng/vision.htm> 20.09.2011).

Tablo 2. Bölgelere Göre Dünya Turizm Gelirleri

	Uluslararası Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)		Pay %
	2009	2010	2010
Dünya	851	919	100
Avrupa	410.9	406.2	44.2
Kuzey Avrupa	58.6	59.2	6.4
Batı Avrupa	143.8	142.0	15.5
Merkez/Doğu Avrupa	47.4	47.7	5.2
Akdeniz/ Güney Avrupa	161.3	157.4	17.1
Asya Pasifik	203.1	248.7	27.1
Kuzey-Doğu Asya	101.2	122.4	13.3
Güney-Doğu Asya	53.5	68.0	7.4
Oknayusya	33.5	39.4	4.3
Güney Asya	14.9	18.9	2.1
Amerika	166.2	182.2	19.8
Kuzey Amerika	119.2	131.2	14.3
Karaipler	22.6	23.6	2.6
Merkez Amerika	6.1	6.8	8.50
Güney Amerika	18.3	20.6	2.2
Afrika	28.8	31.6	3.4
Kuzey Afrika	9.9	10.0	1.1
Sahra Altı Afrika	18.9	21.6	2.4
Orta Doğu	42.0	50.3	5.5

Kaynak: UNWTO,

http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr_1.pdf

Erişim: 20.09.2011

Uluslararası turizm gelirlerinin gösterildiği Tablo 2 incelendiğinde, dünya genelinde tüm bölgelerde turizm gelirlerinde bir artış yaşandığı görülmektedir. 2009 yılında 851 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam dünya turizm gelirleri 2010 yılında bir önceki yıla göre 68 milyar dolar artış göstererek 919 milyar dolara ulaşmıştır. Uluslararası turizm gelirleri, uluslararası turist varışlarında olduğu gibi yine üç bölgede (Avrupa, Amerika, Doğu Asya ve Pasifik) yoğunlaşmaktadır. 2010 yılı verilerine göre turizm gelirlerinden en çok payı 406,2 milyar dolar ve %44,2'lik oran ile Avrupa'nın aldığı görülmektedir. Daha sonra Asya-Pasifik bölgesi 248,7 milyar dolarla ikinci ve Amerika 182,2 milyar dolarla dünya turizm gelirleri açısından üçüncü bölge durumundadır.

Tablo 3.'teki, dünyada en çok turist çeken ilk 10 ülke incelendiğinde, bu 10 ülkeye 2010 yılı itibariyle gelen toplam turist sayısının 417,5 milyon olduğu ve bu sayının dünya genelindeki toplam turist sayısının yaklaşık %45'ine karşılık geldiği görülmektedir.

2010 yılı dünya turist varışlarında ilk 10 ülke arasındaki en önemli değişiklik, İspanya'nın 2. sıradan 4. sıraya gerilemesi ve Çin'in üçüncü sıraya yükselişi olmuştur. İlk on ülkeden biri olan Fransa, yaklaşık 77 milyon turist ile dünyada en çok turist çeken ülke olarak liderliğini sürdürmekte olup, turizm gelirleri açısından bir önceki yıla göre %6,2 düşüş göstermiş ve 46,3 milyar dolar ile üçüncü sırada yer almıştır. ABD dünya turizm gelirleri açısından 103,5 milyar dolar ile en çok kazanan ülke olmuştur. İspanya ise geçen yıla göre %1,2 oranında düşme göstererek 52,5 milyar dolarla 2. en çok kazanan ülke olmuş ve dünyada en çok turist alan ülke sıralamasında 4. sırada yer almıştır. İtalya ise; hem dünya turizm hareketleri hem de dünya turizm gelirleri bakımından 5. sırada yerini almıştır.

2010 yılı itibariyle dünyada en çok turist alan ülkeler sıralamasında Türkiye 27 milyon turist ile 7. sırada, en çok turizm geliri elde eden ülke sıralamasında ise 20,8 milyar dolarlık geliri ile 10. sırada yer almıştır. Bu durum; dünyanın en hızlı gelişen ve büyüyen sektörü olan turizmin, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de son yıllarda, büyük bir ilerleme kaydettiğini ve hızla geliştiğini göstermektedir.

Tablo 3. Uluslararası Turist Sayılarında Ve Turizm Gelirlerinde İlk On Ülke

	Ülkeler	Uluslararası Turist Varışları				Ülkeler	Uluslararası Turizm Gelirleri		
		Milyon	Değişim %	10/09			Milyar Dolar	Değişim %	10/09
1	Fransa	76.8	76.8	0.0	1	ABD	94.2	103.5	9.9
2	ABD	55.0	59.7	8.7	2	İspanya	53.2	52.5	-1.2
3	Çin	50.9	55.7	9.4	3	Fransa	49.4	46.3	-6.2
4	İspanya	52.2	52.7	1.0	4	Çin	39.7	45.8	15.5
5	İtalya	43.2	43.6	0.9	5	İtalya	40.2	38.8	-3.6
6	İngiltere	28.2	28.1	-0.2	6	Almanya	34.6	34.7	0.1
7	Türkiye	25.5	27.0	5.9	7	İngiltere	30.1	30.4	0.8
8	Almanya	24.2	26.9	10.9	8	Avustralya	25.4	30.1	18.6
9	Malezya	23.6	24.6	3.9	9	Hong Kong (Çin)	16.4	23.0	39.5
10	Meksika	21.5	22.4	4.4	10	Türkiye	21.3	20.8	-2.1
TOPLAM		401.1	417.5		TOPLAM		404.5	425.9	

20.09.2011 http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr_1.
Kaynak: UNWTO, pdf Erişim:

İfade edilen bu verilere göre; turizm sektörünün sürekli gelişme eğiliminde olduğu, uluslararası turist hareketlerinin ve buna bağlı olarak turizm gelirlerinin giderek arttığı, ülkelerin büyüyen bu pazardan daha fazla pay almak için çabaladığı ve önümüzdeki 10 yıl içinde de turizm sektöründeki bu gelişmenin devam edeceği ortaya çıkmaktadır.

3. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve sosyal iletişimi sağlayıcı etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Türk ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare arayan hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur (Çımat ve Bahar, 2003:2).

Türkiye’de ekonomi politikalarının derinlemesine tartışılmaya başlandığı 1960’lı yıllar, turizmin öneminin de kavranmaya başlandığı yıllar olarak ifade edilmektedir. Ancak hedefler ve gerçekleşme sonuçlarına göre turizm yatırımlarına ayrılan pay 1980’li yıllara kadar toplam sabit sermaye yatırımlarının %0,7’sini geçememiştir (Demirtaş, 2000:2-4). Turizmin, bugünkü düzeyine ulaşmasında, 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu ile sektöre sağlanan yatırım teşviklerinin ve mali desteğin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye’nin GSMH’si içindeki turizmin payı, 1980 yılında %0,6 dan 2003 yılında %5,5’e; turizmin ihracat geliri içindeki payı aynı yıllar için

%11,2'den %28'e; dış ticaret açığını kapama payı ise %6,5 den %79,2 ye çıkmıştır. Ayrıca bugün, turizm sektörü Türkiye genelinde çalışan nüfusun %5,5 ine denk gelen 1 milyonu aşkın bir istihdam yaratmış bulunmaktadır (Hepaktan ve ınar, 2010:136).

Tablo 4.Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancıların Milliyetlerine Göre Dağılımı
(2000–2010)

lkeler	2000	Milliyet Payı %	2005	Milliyet Payı %	2010	Milliyet Payı %
Almanya	2.277.502	21,84	4.121.424	20,8	4.385.263	15,32
Rusya	676.958	6,49	1.878.179	9,15	3.107.043	10,85
İngiltere	915.285	8,78	1.763.174	8,59	2.673.605	9,34
İran	380.877	3,65	678.621	3,31	1.885.097	6,58
Bulgaristan	381.697	3,66	1.622.764	7,91	1.433.970	5,01
Gürcistan	179.651	1,72	357.405	1,74	1.112.193	3,88
Hollanda	440.290	4,22	1.251.736	6,10	1.073.064	3,75
Fransa	449.545	4,31	679.143	3,31	928.376	3,24
Suriye	122.376	1,17	37.771	1,32	899.494	3,14
İtalya	218.785	2,10	386.553	1,88	671.060	2,34
Yunanistan	218.670	2,10	566.276	2,76	670.297	2,34
ABD	515.090	4,94	439.238	2,14	642.768	2,24
Ukrayna	174.034	1,67	380.858	1,86	568.227	1,98
Avusturya	320.582	3,07	484.200	2,36	500.321	1,75
Azerbaycan	179.788	1,72	400.703	1,95	486.381	1,70
Romanya	265.175	2,54	198.590	0,97	355.144	1,24
İsrail	312.304	2,99	388.476	1,89	109.559	0,38

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/belge/1-90750/turizm-istatistikleri.html> Erişim:25.09.2011

Bu bağlamda turizm sektörü; ülkelerin demeler dengesine, yatırımlarına, GSMH'lerine ve istihdamına olumlu etkiler yaratmaktadır. Turizmin Türkiye ekonomisinde de yarattığı bu etkileri incelemeden önce; ülkemizi ziyaret eden ve ülkemizin ekonomik anlamda kalkınmasını sağlayan turist profili hakkında bilgi vermek faydalı olabilir. Ülkemize yabancı turist gönderen ülkelerin belirlenmesi potansiyel turist profili hakkında bilgi verebilir. 2010 yılında ülkemize en çok ziyaretçi gönderen ülkeler sıralamasında Almanya %15,32 (4.385.263) ile birinci, Rusya Federasyonu %10,85 (3.107.043) ile ikinci, İngiltere %9,34 (2.673.605) ile nc sıradadır. İngiltere'yi İran, Bulgaristan, Gürcistan, Hollanda, Fransa, Suriye ve İtalya izlemektedir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere 2000–2010 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönemde ülkemizi ziyaret eden yabancıların oransal gelişimine bakıldığında; yıllardır ilk sırada bulunan Almanların oranı, 2000'de %21,84 olarak gerçekleşmiştir. Alman turistlerin oranı 2005 yılında %20,8 düzeyine gerilemiş, 2010 yılında daha da gerileme devam ederek %15,32 oranına düşmüştür. 2000 yılında İngilizlerin gerisinde yer alan Rusların oranı her yıl artarak 2010 yılında %10,85'e yükselmiştir. Bu süreçte Rus turist sayısı 4 kattan fazla artmıştır. İngiliz turistler ise, 2000'de %8,78 oranında iken, 2005 yılında %8,59'e kadar gerilemiş, daha sonra yükselişe geçerek 2010 yılında 3 milyonu aşıp %9,34'lk bir pay elde etmişlerdir. 2000 yılında 380.877 ziyaretçi sayısına sahip İranlı turistler 2010 yılında 1.885.097 kişi ile 4. sırada yer almıştır. 2000 yılında %4,31'lik payla daha st sıralarda yer alan Fransız turistler, sonraki yıllarda oransal bakımdan giderek azalmaya başlamış, 2010'da ise %3,36 ile 8. sırada yer almıştır. Gürcistan'dan

Ülkemizi ziyaret edenlerin oranı özellikle son yıllarda artmış, 2010 yılında 1 milyonu aşkın Gürcü turist ülkemizi ziyaret etmiştir. Ülkemizi tercih eden yabancı turist profilini ortaya koyarken, önemli hususlardan biri de ziyaretçilerin geliş amaçlarıdır. 2000–2010 yılları arasında, geliş amaçlarına göre çıkış yapan yabancı ziyaretçilerin sayıları Tablo 5’de grlmektedir.

Tablo 5. Geliş Amaçlarına Göre ıkış Yapan Yabancılar (2001–2010)

Geliş Nedenleri	2001	2005	2009	2010
Gezi, eğence, sportif, kültürel faaliyetler	6.276.298	11.464.563	15.680.337	16.726.847
Akraba ve arkadaş ziyareti	794.651	1.480.442	2.825.952	2.761.520
Eğitim	-	88.356	196.409	159.959
Sağlık	96.860	164.598	132.677	115.223
Din (Hac)	30.962	106.710	124.408	106.690
Alışveriş	829.207	1.085.802	1.142.515	1.039.331
Transit	308.428	404.940	636.604	769.815
İş (konferans, toplantı, görev)	1.243.405	1.883.429	1.397.262	1.539.647
Diğer	427.704	624.989	955.733	997.202
Berberinde giden	1.269.016	3.218.792	4.222.309	4.294.618
TOPLAM	11.276.531	20.522.621	27.314.205	28.510.852*

Kaynak: TİİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=51&ust_id=14Erişim:26.09.2011

*2010 yılı Ocak-Aralık döneminde ülkemizi ziyaret eden 28.510.852 yabancı ziyaretçinin 1.632.395’i (%5,70) gnbirliktir.

Tablo 5’e göre, son 10 yılda gezi-eğence, sportif ve kültürel etkinlikler için ülkemize gelen yabancıların sayısı yaklaşık olarak 6 milyondan 16 milyona yükselmiştir. 2.sırada bulunan yakınları ve arkadaşları ziyaret amacı, 2001 yılından itibaren artış göstermiş ve bu amaçla ülkemize 2010’da yaklaşık olarak 2,5 milyon turist gelmiştir. 2001 yılından itibaren dini amaçlı yapılan seyahatlerin sayısında da artış gözlenmiştir.

Bir ülkenin belli bir zaman dilimindeki yabancı ziyaretçi profili, o ülkenin turistik arzının zenginliği ve özellikleri, hizmet kalitesi, pazarlara yakınlığı ve turistik yapısı ve turizmin ülke ekonomisine katkısını belirlemesi gibi konularda önemli bir göstergedir. Ayrıca, mevcut turist profilinin tespiti, ülkenin turistik potansiyelinin hangi alanlarda ve ne oranda değerlendirilebildiğini görmeye de yardımcı olduğu gibi; ülke turizmini daha da geliştirmek için neler yapılması gerektiği konusunda, yetkililere rehberlik etmektedir (Gülbahar, 2009:107).

3.1.Turizm Sektörünün Milli Gelir zerindeki Etkisi

Milli gelir, bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı ile parasal tutarıdır. Gayri Safi Milli Hasıla, bir ülke ekonomisinde belirli bir sürede (bu süre genelde bir yıl olarak kabul edilir) retilen nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir. Gayri Safi Milli Hsıla’dan dolaylı vergiler (gümrük ve tekel vergileri, harçlar, bazı tkretim vergileri vb.) düşüldükten sonra kalan net gelire ise Milli Gelir olarak tanımlanabilir (Zengin, 2010:119).

Turizmin ulusal gelire etkisi önemli olmakla birlikte bu etkiyi şu şekilde ifade etmek mümkündür. Turistlerin seyahat amacıyla gittikleri ülkede; konaklama, gezi eğence, yeme içme, ulaşım, alışveriş, hediyelik eşya vb. gibi gereksinimleri karşılamak amacıyla yaptıkları harcamalar söz konusu ülkenin ekonomik olarak gelirinin doğrudan artmasına neden olacaktır. Ancak, gelir etkisi bununla sınırlı değildir. Turizm sektörünün, daha öncede belirtildiği gibi,

irili ufaklı birçok sektörle ilişkili olması, elde edilen turizm gelirlerinin bu sektördeki birçok mal ve hizmetin üretim, tkretim, ihracat ya da ithalatına yol açacaktır. Elde edilen turizm gelirleri diğer sektörlerdeki üretim faktörleri sahipleri tarafından harcanarak ve ekonomi içerisinde çeşitli şekillerde el değiştirerek diğer faktör sahiplerine de gelir oluşturacaktır (Bahar ve Kozak, 2008:161-162). Türkiye'ye gelen turist sayıları, harcamaları ve turizm gelirler ve giderleri Tablo 6'da verilmiştir.

1980 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 1.288.060 kişi iken bu sayı 1996 yılında yaklaşık 6 kat artarak 7.970.722 kişiye ulaşmıştır. 2000 yılında da bir önceki yıla göre yaklaşık 3 milyon daha fazla turist ülkemizi ziyaret etmiş olup, toplam 9.990.841 kişi olmuştur. 2001 yılından bu yana ülkemizi ziyaret eden turist sayılarında hiç düşme yaşanmamış aksine sürekli ve hızlı bir artış yaşanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde ülkemizi ziyaret eden turistlerin sayısı 33.027.943 kişi olmuştur.

Tablo 6. 1980–2011 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Toplam Turist Sayısı, Turizm Geliri-Gideri Ve Turist Başına Ortalama Harcama

Yıllar	Gelir (1.000 \$)	**ıkan Ziyaretçi Sayısı	Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (\$)	Gider (1.000 \$)
1980	326.654	1.288.060	253,6	114.738
1981	381.268	1.405.311	271,3	103.313
1982	370.320	1.391.717	266,1	108.919
1983	411.088	1.625.099	253,0	127.337
1984	840.000	2.117.094	396,8	276.806
1985	1.482.000	2.614.924	566,7	323.600
1986	1.215.000	2.391.085	508,1	313.570
1987	1.721.117	3.058.676	562,7	447.739
1988	2.355.295	4.150.300	567,5	357.966
1989	2.556.529	4.482.779	570,3	565.000
1990	3.225.000	5.190.729	621,3	520.000
1991	2.654.000	5.106.792	519,7	592.000
1992	3.639.000	6.827.392	533,0	776.000
1993	3.959.000	5.925.760	668,1	934.000
1994	4.321.000	6.410.979	674,0	866.000
1995	4.957.000	7.247.076	684,0	912.000
1996	5.962.100	7.970.722	748,0	1.265.000
1997	8.088.549	9.233.503	876,0	1.716.000
1998	7.808.940	8.878.840	879,5	1.753.900
1999	5.203.000	7.069.293	736,0	1.471.000
2000	7.636.000	9.990.841	764,3	1.711.000
2001	10.066.500	13.450.121	748,0	1.738.000
2002	11.900.900	15.214.516	782,0	1.880.000
2003	13.203.100	16.302.050	810,0	2.113.300
2004	15.887.700	20.262.640	784,0	2.524.000
2005	18.153.500	24.124.501	752,0	2.870.400
2006	16.850.800	23.148.669	728,0	2.742.300
2007	18.487.008	27.214.988	679,0	3.259.625
2008	21.950.807	30.979.979	709,0	3.506.888
2009	21.249.337	32.006.149	664,0	4.145.740
2010	20.806.708	33.027.943	630,0	4.825.214

2011*	8.472.459	13.736.311	617,0	2.522.400
-------	-----------	------------	-------	-----------

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-38683/turizm-istatistikleri.html> Erişim: 29.09.2011* 2011 verileri ilk altı aya aittir.** ıkan Ziyaretçi Sayısına yurt dışında ikamet edip ülkemizi ziyaret eden Türk vatandaşların sayısı da eklenmiştir.

1980 yılında elde edilen turizm geliri 326.654 bin dolar iken 1997 yılında yaklaşık 22 kat artarak 8.088.549 bin dolar olmuş, 1998 yılında %3,5 azalarak 7.808.940 bin dolara gerilemiş ve 2000 yılında da bir önceki yıla göre %46,7 artarak 7.636.000 bin dolara yükselmiştir. Aynı Şekilde, 1980 yılında 253,6 dolar olan turist başına harcama, 1991 yılına kadar artış eğiliminde olmuş ve 519,7 dolara ulaşmıştır. Turist başına harcama tutarı 1995 yılından sonra inişli çıkışlı bir grafik çizmiş ve 2010’da 630 dolara ulaşmıştır. 1980–2010 yılları arasında turizm giderlerine bakıldığında, ülkeyi ziyaret eden turist sayılarına bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Ülkeyi ziyaret eden turist sayıları arttıkça turizm giderlerinde de yıllar itibariyle artış yaşandığı gözlenmiştir.

Aşağıda Tablo 7’de Turizm gelirlerinin yıllar itibariyle GSMH içerisindeki payı grlmektedir.

Tablo 7. Turizm Gelirlerinin GSMH İçerisindeki Payı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla)

Yıllar	GSMH Milyon \$	Turizm Geliri Milyon \$	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı %
1980	57.198,3	326,7	0,6
1981	46.087,2	381,3	0,8
1982	52.853,0	370,3	0,7
1983	50.153,5	411,1	0,8
1984	48.986,5	840,0	1,7
1985	52.597,6	1.482,0	2,8
1986	75.173,0	1.215,0	1,6
1987	85.979,0	1.721,1	2,0
1988	90.460,0	2.355,3	2,6
1989	107.544,0	2.556,5	2,4
1990	150.758,0	3.225,0	2,1
1991	150.168,0	2.654,0	1,8
1992	158.122,0	3.639,0	2,3
1993	178.715,0	3.959,0	2,2
1994	132.302,0	4.321,0	3,3
1995	170.081,0	4.957,0	2,9
1996	183.601,0	5.962,1	3,2
1997	192.383,0	8.088,5	4,2
1998	206.552,0	7.808,9	3,8
1999	185.267,0	5.203,0	2,8
2000	200.002,0	7.636,0	3,8
2001	145.693,0	10.066,5	6,9
2002	180.892,0	11.900,9	6,6
2003	239.235,0	13.203,1	5,5
2004	300.578,0	15.887,7	5,3
2005	360.876,0	18.153,5	5,0
2006	399.673,0	16.850,8	4,2
2007	648.754	18.487,0	2,8
2008	741.792	21.919,9	2,9
2009	617.611	21.249,3	3,4

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-38683/turizm-istatistikleri.html> Erişim: 29.09.2011

Turizm ve milli gelir etkileşiminde üzerinde durulması gereken ve turizmin ekonomideki rolünü, önemini ortaya çıkaran bir diğer nokta da, turizm gelirlerinin gayri safı milli hâsıla (GSMH) ile olan ilişkisinin ölçülmesidir. Turizmin GSMH'ye katkısı, çoğunlukla yabancı ziyaretçi harcamalarını cari fiyatlarla tahmin ederek ve bundan turizm sektörü tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin maliyetini çıkarak hesaplanır. Diğer bir ifadeyle; yabancı ziyaretçi harcamaları ile yaratılan GSMH miktarı, turistler tarafından yapılan harcamaların döviz geliri olarak kaydedilmesi ve bu gelirden söz konusu turistlere yapılan hizmetin maliyetinin çıkarılmasıyla bulunabilir (Toprak, 2008:112-113). Bu tür bir hesaplama, iç turizm hareketlerinin yeterince önem taşımadığı ve uluslararası turizmden ekonomik anlamda önemli katkıların beklendiği az gelişmiş ülkelerde anlamlıdır. Ancak, turizm gelirlerini yalnızca "dış aktif turizm" gelirleriyle sınırlamak doğru değildir. Yerli turistlerin yapmış olduğu turistik tüketim harcamalarının da turizm ürünleri satıcılarının gelirini oluşturduğunu ve ilgili sektörlerde harcama-gelir akımını hızlandırdığını ve ekonomi genelinde canlılık yarattığını belirtmek gerekebilir (Barutçugil, 1989:52). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, iç turizm harcamaları; toplam turizm gelirlerinin çok önemli bir kısmını oluşturduğundan, hesaplamaların iç ve dış turizm için birlikte yapılması daha anlamlı olacaktır. Çünkü bu yolla kamunun sağlamış olduğu vergi gelirleri de o oranda artış göstermektedir. Normal olarak uluslararası turizm gelirlerinin GSMH'ye oranının üç katı kadar bir gelirin, iç turizm hareketlerinden sağlandığı tahmin edilmektedir (Toprak, 2008:113-114).

Türkiye'de GSMH, dış turizm gelirleri ve dış turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı Tablo 7'de gösterilmektedir. Tablo 7'den de izlenebileceği gibi; turizm sektörünün GSMH içindeki payı, oldukça düşüktür. Ancak; iç turizm harcamaları ve turizm yatırımları da dikkate alındığı takdirde, turizmin Türkiye ekonomisinde önemsenmesi gereken bir sektör olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda; iç turizm gelirlerinin GSMH'ye oranının, dış turizm gelirlerinin GSMH'ye oranının yaklaşık üç katı olduğu kabul edilmektedir. Öyleyse; 2009 yılında Türkiye'de turizm sektörünün GSMH içindeki payı %3,4 olduğuna göre, turizm gelirlerinin GSMH içerisindeki payının tüm sektörü kapsayacak şekilde yaklaşık toplam olarak %10 seviyesinde gerçekleştiği söylenebilir (Barutçugil, 1989:52-53).

Tablo 7 'de yine Türkiye'nin 1980–2009 yılları arasında dış turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı da görölmektedir. Tablodan da izleneceği gibi; bu oranlar sürekli artış durumundadır. Dış turizm gelirlerinin GSMH'de ki oranı 1984 yılına kadar %1 barajını aşamamıştır. Bu nedenle, turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki gelir yaratma etkisi de sınırlı kalmıştır. 1984 yılından sonra bazı dalgalanmalar hariç bu oran, sürekli bir artış göstererek, 1996 yılında %3 seviyesine ulaşmıştır. 2001 yılında da %6,9 ile en yüksek seviyesine çıkmıştır. 2005 ve 2006 yıllarında ise biraz gerileyerek sırasıyla %5,0 ve %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde de turizm gelirlerinin GSMH'ye oranı; ülkemizde yaklaşık %5'ler seviyesindedir.

Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payının, %5 veya daha yüksek oranlarda olması, o ülkenin bir "turizm ülkesi" olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir (Ongan, 1995:54). Bu görüş doğrultusunda; Türkiye'nin bir turizm ülkesi olduğu ve ekonomisinin kısmen turizm sektörüne bağlı olduğunu söylemek mümkün olabilir. Buradan hareketle Türkiye turizm

potansiyelini harekete geçirmek için gerekli tedbir alınması ülke ekonomisi açısından yararlı olacaktır. Özellikle Türkiye ekonomisinin en problemlili yönü olan dış ticaret aıĝının saĝlıklı bir yapıya kavuşmasında bu sektör pozitif katkı saĝlayabilir.

3.2. Turizm Sektörünün demeler Dengesine Etkisi

demeler dengesi veya bilnosu, bir ülkedeki yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca yabancı lkelerdeki yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik ilişkilerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıttır. Kısacası bu kayıt; ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler aracılıĝıyla dış dünyadan saĝladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını göstermektedir. Aktif ve pasif olmak üzere iki kısım ve dört bölümden (cari işlemler, sermaye hesabı, resmi rezerv, net hata ve noksan) oluşan bu bilanço içerisinde turizm hareketleri, cari işlemler dengesi bařlıĝı altında hizmetler dengesi kalemi içerisinde yer almaktadır(<http://www.tcmb.gov.tr> 30.09.2011).

demeler dengesinin açık ya da fazla vermesi, ülke ekonomileri açısından çok önemlidir. nk demeler dengesi ülkedeki geliri, istihdam düzeyini, ekonomik büyüme ve kalkınma hızını, döviz kurlarını, dış borçlar gibi pek çok alanı etkilemektedir (Bahar ve Kozak, 2008:17). Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını artırıcı bir rol oynadıĝından, ülkelerin dış demeler dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu zelliĝi ile turizm gelirleri, döviz sıkıntısı çeken ve demeler dengesi açık veren ülkeler için oldukça önemli bir döviz kaynaĝıdır (Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004:89).

Türkiye’de uluslararası turizm hareketleri nedeniyle elde edilen dövizler daha çok döviz arzu ve talebi üzerinde etkili olmaktadır. Bu etki, dış pasif turizme katılanların görünmeyen ithalat, aktif dış turizme katılanların görünmeyen ihracat şeklinde oluşmaktadır. Bunun sonucunda turizm gelirleri ile turizm giderleri Türkiye’nin dış turizm bilnosunu oluşurmaktadır. Yabancı turistlerin yaptıkları her türlü turistik harcamalar, demeler bilançosunun aktifinde, yurt dışına çıkan vatandaşların yaptıkları harcamalar ise bilançonun pasifinde yer almaktadır (Kostak, 2007:79).

Aktif dış turizm bilnosu; bir yıl boyunca uluslararası turistik hareketler sonucunda ülkeye giren döviz miktarını, pasif dış turizm bilnosu ise; bir yıl içerisinde uluslararası turistik hareketler sonucunda ülkeden çıkan döviz miktarını göstermektedir. Giren döviz miktarının ülkeden çıkan döviz miktarından fazla olması durumunda, dış turizm bilnosunda ülke lehine bir fazlalık oluşmaktadır. Dış turizm bilnosundaki bu fazlalık demeler dengesi açıklarının büyük bir kısmının kapatılmasında kullanılmaktadır. Ařaĝıda yer alan Tablo 8’de (1980-2010) turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payları grlmektedir.

Tablo 8. Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (DTA) Milyon\$	Turizm Geliri Milyon\$	Turizm Gelirlerinin DTA’yı Kapama Payı (%)
1980	4.999	326,7	6,5
1985	2.975	1.482	49,81
1986	3.648	1.215	33,30
1987	3.968	1.721,1	43,37
1988	2.673	2.355,3	88,11

1989	4.167	2.556,5	61,35
1990	9.555	3.225,0	33,75
1991	7.326	2.654,0	33,52
1992	8.191	3.639,0	45,12
1993	14.160	3.959,0	27,95
1994	4.216	4.321,0	102,49
1995	13.212	4.957,0	37,51
1996	19.424	5.962,1	30,69
1997	21.315	8.088,5	37,94
1998	12.925	7.808,9	60,41
1999	9.443	5.203,0	55,09
2000	22.375	7.636,0	34,12
2001	4.606	10.066,5	218,55
2002	8.590	11.900,9	138,54
2003	16.230	9.676	56,6
2004	32.372	15.887,7	49,0
2005	43.297	18.153,5	42,0
2006	54.041	16.850,8	31,1
2007	62.790	18.487,0	29,4
2008	69.800	21.950,8	31,3
2009	38.785	21.249,3	54,7
2010	71.661	20.806,7	29,0

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı ve Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Turizm sektörü ülkemizin dış ticaret açıklarının kapatılmasında da önemli bir yere sahiptir. Devlet Planlama Teşkilatı, Kültür ve Turizm Bakanlığının yapmış olduğu araştırmalara göre, turizm gelirleri ülkemiz dış ticaret açıklarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Ülkemizin dış ticaret açıkları her geçen yıl artmaya devam etmiştir. 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1985'te 2,9 milyar dolara düşerken; 1995'te 13,2 milyar dolar ve 2000 yılında da 22,3 milyar dolara yükselmiştir. 2010 yılında ise, 71 milyar dolar civarında dış ticaret açığımızın olduğu bilinmektedir.

Turizm sektörünün elde ettiği gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı; 1980 yılından 2010 yılına kadar dalgalı bir grafik izlese de artış göstermiştir. 1980 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını karşılama oranı %6,5 iken 1985'te %49,81'e kadar yükselmiş, 1995 yılında %37,51, 2000 yılında %34,12 ve 2010 yılında da %29,0 oranına ulaşmıştır.

3.3.Turizm Sektörünün İstihdama Etkisi

İstihdam farklı şekillerde ifade edilebildiği gibi, genel anlamıyla, “alışmak ve gelir sağlamak istek ve iradesinde olan kişilerin, mal veya hizmet üretiminde çalıştırılmaları” olarak tanımlanabilir (nlonen ve şahin, 2011:2).

Bir sektörünün ekonomi üzerindeki en belirgin etkilerinden biri yarattığı istihdam olanaklarıdır. Günümüzde ekonomik anlamda en etkin sektörü olan hizmetler sektörü cerisinde yer alan turizm sektörü, emek-yoğun üretim özelliği nedeniyle diğer sektrlerden farklı bir yapıya sahiptir. Turizm sektörünün genelinde makineleşme ve otomasyon olanaklarının bazı bilgisayar sistemlerinin kullanımı dışında sınırlı düzeyde kalması; mal hizmet üretiminde sektörünün emek yoğunluğunu korumasına etki etmekte ve yüksek oranda doğrudan istihdam etkisi oluşturmaktadır (Mill ve Morrison, 1992:294; nlonen ve şahin, 2011:3).

Emek-yoğun yapısal özelliğe sahip turizm sektöründe üç farklı istihdam türünden söz edilmektedir (Baytok ,Gl, Mankan, Bilgiçli, Caber, Kızanlıkı, ve

şahin, 2008:169; Ünlüönen, Tayfun ve Kılıçlar, 2007:165-166; Kozak, Kozak ve Kozak, 2001:85).

- **Doğrudan istihdam:** Turizm sektörünün kendisinden kaynaklanan ve ona bağımlı olan işlerdir. Konaklama, yeme-içme işletmeleri, hediyelik eşya satan mağazalar, bar ve gece kulüpleri, seyahat acenteleri, ulaştırma işletmeleri ve turizm örgütlerinde yaratılan işler doğrudan istihdam sınıfına girmektedir.
- **Dolaylı istihdam:** Turizm işletmelerine ihtiyaç duyduğu girdileri sağlayan sektörde ve turizm işletmelerinin yapmış oldukları harcamalar sayesinde birtakım gelirler elde eden diğer bazı sektörlerde oluşan istihdamı içermektedir. Örneğin, herhangi bir restoranın kapasite arttırmak için yapmış olduğu inşaatta çalışan işçiler ya da bir otel işletmesinin satışa sunduğu hediyelik eşyaları üreten imalat sanayi işletmesinde çalışanlar dolaylı istihdamı oluştururlar.
- **Uyarılmış istihdam:** Turizm sektöründen elde edilen gelirin tekrar harcanması sonucu meydana gelen ek istihdam artışıdır. Başka bir ifadeyle; turizm çoğaltanın etkileri sonucu ortaya çıkan istihdam da denilebilir. Market, kuyumcu gibi işyerlerinde meydana gelen istihdam artışı bu kapsamda ele alınabilir.

Tablo 9’da Dünya Turizm ve Seyahat Konseyine göre; Türkiye’de 1990’dan 2010 yılına kadar turizm sektörü istihdamında gerçekleşen ve 2021 yılı tahmini veriler yer almaktadır.

Tablo 9. Türkiye’de Turizm Sektörü İstihdam Verileri

Yıllar	Doğrudan İstihdam		Toplam İstihdam	
	(000 kişi)	(%) Pay	(000 kişi)	(%) Pay
1990	293,8	1,5	1287,9	6,6
1991	265,5	1,3	1356,4	6,8
1992	349,6	1,7	1323,3	6,6
1993	396,5	2,0	1369,3	6,9
1994	455,2	2,2	1500,4	7,3
1995	481,6	2,2	1573,7	7,4
1996	532,2	2,4	1729,3	8,0
1997	603,6	2,9	1634,2	8,0
1998	564,3	2,7	1680,4	8,0
1999	527,8	2,4	1375,9	6,4
2000	543,3	2,5	1565,6	7,2
2001	538,8	2,5	1793,9	8,3
2002	535,2	2,4	1758,6	8,1
2003	568,0	2,6	1852,8	8,7
2004	521,5	2,4	1853,7	8,5
2005	474,0	2,1	1794,2	8,1
2006	495,4	2,2	1747,3	7,9
2007	441,4	2,1	1710,3	8,2
2008	461,1	2,1	1756,0	8,2
2009	459,1	2,1	1773,5	8,3
2010	477,3	2,1	1833,9	8,1
2021**	658,0	2,5	2216,0	8,3

Kaynak: World Travel&TourismCouncil,
http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Tourism_Economic_Research Erişim: 12.10.2011

Turizm sektörü, Türkiye’de 2010 yılında tüm ekonomi içerisinde 1.833.900 kişiye doğrudan ve dolaylı olarak istihdam sağlarken, sektörün toplam istihdam içerisindeki payı %8,1 olarak hesaplanmıştır. Bu rakam, bir önceki yıla göre %3,40’lık bir artış anlamına gelmektedir. Turizmin doğrudan istihdam sağladığı kişi sayısı 477.300; toplam istihdam içerisindeki payı bir önceki yıla göre artış göstererek %2,1 olarak gerçekleşmiştir. 1990- 2010 yılları arasında Türkiye’de turizm sektöründe toplam istihdam oranında ufak çaplı düşüşler yaşanmıştır. Ancak, bu düşüşler turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısındaki artışı engellememiş, bu artış, inişler ve çıkışlara rağmen devam ettiği eldeki verilerden anlaşılmaktadır. Yapılan tahminlerde, doğrudan istihdamın 2021’de 658.000 kişi olacağı, toplam istihdam içerisindeki payının da %2,5 olacağı öngörülmektedir. Aynı dönemde, ekonomik yapı içerisinde 2.216.000 kişiye doğrudan ve dolaylı istihdam sağlayarak, toplam istihdam içerisindeki payının %8,3 olacağı öngörülmektedir.

Turizmin sağladığı istihdam etkisi genellikle gizlidir. Turizm, yoğun sezon döneminde diğer sektörlerden işgücü transfer etmektedir. Ancak, bu transfer edilen kişiler istihdam hesaplamalarına dahil edilmemektedirler. Bu durum da, turizmin istihdam üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer yandan sektörde istihdam edilenlerin çoğunluğunun sigortasız çalıştırılması, bu kişilerin çalıştıkları halde kayıtlarda işsiz olarak görülmelerine neden olmaktadır.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda; turizm sektörünün bir ülkenin demeler dengesinin düzenlenmesinde, gelir yaratılmasında dolayısıyla ülke döviz gelirinin arttırılmasında, bağlantılı olduğu diğer birçok sektörün hareketlenmesinin sağlanmasında (inşaat, yeme-içme, eğence, taşımacılık vb.) olduğu gibi, istihdam olanakları yaratarak işsizlik probleminin azaltılmasında da önemli etkilere sahip olduğu söylenebilir (Yıldız, 2011:69).

3.4. Turizm Sektörünün Yatırımlara Etkisi

Yatırım, gelecekte sağlanabilecek bir dizi faydanın beklentisi ile sahip olunan kaynakların mevcut kaynaklara aktarılmasıdır. Turizmde yatırım, turizm işletmesinin amacı olan faaliyetlerin tatmin edici koşullar içerisinde yapılabilmesi, geliştirilebilmesi, rekabet gücünün korunabilmesi için, bir yıldan uzun süre kullanılabilir sermaye mallarının temin edilmesi ve gerekli döner sermaye varlıklarının satın alınmasıdır (Çımat ve Bahar, 2003:12). Diğer bir ifadeyle; turizm yatırımları, turistlerin konaklama, yeme-içme, eğlenme ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayan tesis, arazi ve araç-gereçlerin tümüdür.

Turizm alanında gerçekleştirilen yatırımları üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar, altyapı yatırımları, konaklama tesisleri yatırımları ve diğer hizmet tesisleri yatırımlarıdır (Kozak ve diğer, 2001:125).

- **Altyapı yatırımları:** Merkezi veya yerel yönetimlerce doğrudan turizm sektörüne dönük olmayan yatırımlardır. Yol, liman, havaalanı gibi yatırımlar bu grupta değerlendirilmektedir. Yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen elektrik, su, havagazı, telekomünikasyon gibi yatırımlarda bu kapsama girmektedir.

- **Konaklama tesisleri yatırımları:** Turizm faaliyetine katılan kişilerin, başta konaklama olmak üzere, yeme-içme, eğlence vb. hizmetlerini üreten işletmelere yapılan yatırımlardır. Otel, motel, tatil köyü, oberj gibi yatırımlar bu kapsamda değerlendirilmekte ve turizmin üst yapı yatırımlarını oluşturmaktadır.
- **Diğer hizmet tesisleri yatırımları:** Alt yapı ve konaklama tesisleri dışında kalan ve her biri kendi alanında ayrı hizmetler sunan, turistlerin yeme-içme, eğlenme, spor yapma, alışveriş gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan lokanta, gazino, kafeterya, çay bahçesi, yüzme havuzu, spor tesisleri, plajlar vb. yatırımlardır.

Turizm önemli bir ekonomik faaliyet olmasına rağmen, bu alanda planlanan yatırımlar, 1980’li yıllara kadar yetersiz bir düzeyde kalmıştır. 1980–1983 yılları arasında yaşanmakta olan duraklama devam etmiş ve turizm yatırımlarında, bu sektöre yapılan yatırımları özendirmek için, 1983 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu’nun etkisini göstermeye başlaması ve özellikle sektörün 1985 yılında, kalkınmada özel önem taşıyan sektör kapsamına alınması ile birlikte artış gözlenmiştir (Boz, 2006:97). 1998–2010 yılları arasında turizm yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 10. Turizm Yatırımlarının Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

Yıllar	Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (kamu+özel) Cari Fiyatlarla Bin TL	Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının İçinde Turizmin Payı (%)
1998	16.229.649	3,0
1999	20.207.815	4,2
2000	34.712.629	3,6
2001	39.355.232	4,5
2002	60.040.982	4,9
2003	79.171.321	6,1
2004	115.775.939	6,0
2005	138.815.259	6,2
2006	171.520.371	5,7
2007	183.415.534	4,2
2008	192.093.177	4,7
2009	163.942.705	4,0

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp> Erişim: 15.10.2011

Tablo 10’da görüldüğü üzere, turizm yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1998 yılında %3,0 iken, bu oran 1999 yılından 2005 yılına kadar kademeli olarak büyüyerek %6,2 seviyesine ulaşmıştır. 2006 yılından sonra turizm yatırımlarındaki azalmaya paralel olarak 2009 yılına kadar %4,0 seviyesine gerilemiştir. Bunun sebebi, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin turizm yatırımlarını da olumsuz etkilemesidir. Ayrıca, Türkiye’de yatırımlarda karşılaşılan kaynak sıkıntısının olması turizm yatırımlarının da yeterli pay alamamasına neden olmaktadır.

4.Sonuç

Günümüzde turizm sektörü, yüksek dış ticaret açığına sahip gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemlidir. Çünkü bu sektör; döviz girdisini sağlayan, milli geliri arttırıcı etkisi olan, bölgelerarası gelir dengesizliklerini gideren ve yarattığı istihdam olanakları ile işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunan önemli ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır.

2010 yılı itibariyle dünyada en çok turist alan ülkeler sıralamasında Türkiye 27 milyon turist ile yedinci sırada, en çok turizm geliri elde eden ülke sıralamasında ise 20,8 milyar dolarlık geliri ile onuncu sırada yer almıştır. Bu durum; dünyanın en hızlı gelişen ve büyüyen sektörü olan turizmin, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de son yıllarda, büyük bir ilerleme kaydettiğini ve hızla geliştiğini göstermektedir.

Bir hizmet sektörü olan turizmin, Türkiye ekonomisine yaptığı olumlu katkılar açıkça ortadadır. 2009 yılı itibariyle Türkiye’de dış turizm gelirlerinin GSMH’ye oranı %3,4’e ulaşmıştır. İç turizm gelirleri payının GSMH’ye eklenmesiyle bu pay 2009 yılında, yaklaşık %10’lara ulaşmıştır.

Turizm sektörü ülkemizin dış ticaret açıklarının kapatılmasında da önemli bir yere sahiptir. DPT ve Kültür ve Turizm Bakanlığının yapmış olduğu araştırmalara göre, turizm gelirleri ülkemiz dış ticaret açıklarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. 2010 yılında, 71 milyar dolar civarında dış ticaret açımız olduğu tespit edilmiş ve turizm gelirleriyle bu açıkların %29’u kapatılmıştır.

Bununla birlikte, turizm sektörünün emek yoğun yapısal bir özelliğe sahip olması, yüksek oranda doğrudan istihdam olanakları yaratmaktadır. Türkiye’de, turizm sektörü 2010 yılında, tüm ekonomi içerisinde 1.833.900 kişiye doğrudan ve dolaylı olarak istihdam sağlamış ve toplam istihdam içerisindeki payı % 8,1 olarak hesaplanmıştır.

Ülkemizde turizm sektörünün ekonomik açıdan öneminin anlaşılması ve gelen turist sayılarının her geçen yıl biraz daha artması devleti ve girişimcileri ülkeye daha fazla turist çekebilmek amacıyla yatırım yapmaya itmektedir. Ancak yatırımlarda karşılaşılan kaynak sıkıntısının olması turizm yatırımlarının da toplam yatırımlar içerisinde yeterli pay alamamasına neden olmuştur. Bu durum, ülkede turizm yatırımları için yabancı sermayenin oluşmasına neden olmuştur. 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı sermayeli şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin sistemi kaldırılmıştır. Bu nedenle, turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımlarının payı çok gerilemiş ve 2006 yılı itibariyle bu pay %0,2’ye düşmüştür.

Ayrıca, Turizmin, ülke insanının refahını yükselttiği, ulusal üretimde artış sağladığı, yerel ve bölgesel kalkınmayı desteklediği de belirlenmiştir.

Turizm sektörü dünyada ve ülkemizde hızla gelişmektedir. Turizmin ülke ekonomisine olan katkısının arttırabilmesi ve sürdürülebilmesi için, ülkemizin sahip olduğu tarihi ve doğal güzellikler tüm dünyada tanıtılmalıdır. Son yıllarda çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yapması nedeniyle tanıtım kısmen başarılı olsa da reklâm faaliyetlerine büyük önem verilmelidir. Ayrıca ülkemizdeki turizm işletmelerinin de katılımı ile kurulacak fonlarla ülkemizdeki turizm sorunları ortadan kaldırılmaya çalışılmalı, daha etkin tanıtım kampanyaları ile potansiyel pazarlarda avantaj sağlanmaya çalışılmalıdır.

Bugün ülkemizin iki ciddi ekonomik sorunu bulunmaktadır. Bunlar; işsizlik ve dış ticaret açığıdır. Bu iki problemin çözümünde ciddi katkı sağlayacak sektör turizm sektörüdür. Bu sektörle ilgili gerekli teşvik, desteklerle yeni projeler geliştirilmeli ve sektörün önündeki engelleri kaldırmaya dönük yapısal önlemler bir an önce alınmalıdır.

Kaynakça

- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Var Analizi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Manisa, 2(13), 137-138.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2008). *Turizm Ekonomisi*, (2.Basım), Detay Yayıncılık, Ankara, ss.17-162.
- Barutçugil, S. İ. (1989). *Turizm İşletmeciliği*. Beta Yayıncılık, İstanbul, ss.52-53.
- Baytok, A., Gül, K., Mankan, E., Bilgiçli, İ., Caber, M., Kızanıklı, M. M. ve Şahin, T. (2008). *Turizm Ekonomisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, ss.169.
- Boz, C. (2006). *Dünyada Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeken, H., Ateşoğlu, L., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2008). Turizm Talebine Bağlı Olarak Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 7(26), 72-77.
- Çeken, H. ve Ateşoğlu, L. (2008). Küreselleşme Sürecinde Turizm Endüstrisinin Avrupa Birliği Ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:(1),139.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. Sayı:6, ss.2-12.
- Demirtaş, E. (2000). Türkiye Ve Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Turizm Yatırımlarına Verilen Teşvikler, *İzmir Ticaret Odası Yayını*, Yayın No:(80),2-4, İzmir.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Temel Ekonomik Göstergeler, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp> Erişim: 15.10.2011
- Gülbahar, O. (2009). 2000'li Yıllarda Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçi Profili, *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 107.

- Hepaktan, C. E. ve ınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 136.
- Kar, M., Zorkirişçi, E. ve Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı (8),89.
- Kostak, D. (2007). *Turizm Hareketleri (Türkiye Örneği Üzerinden Sağlık Turizmi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2001). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara, ss.85-125.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı,
<http://sgb.kulturturizm.gov.tr/belge/1-90750/turizm-istatistikleri.html>
Erişim:25.09.2011
<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-38683/turizm-istatistikleri.html> Erişim: 29.09.2011
<http://www.turizm.gov.tr> Erişim:15.02.2011
- Mill, R. C. ve Morrison, A. M. (1992). *The Tourism System*, (2 Edition), New Jersey, USA. pp.294.
- Ongan, S. (1995). *Türkiye’de Turizm Sektörünün Gelişmesinde Mali Kesimin Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TCMB (2011). <http://www.tcmb.gov.tr> 30.09.2011
- Toprak, L. (2008). *Bölgelerarası Kalkınma Farklılıklarını Gidermede Turizmin Rolü: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=51&ust_id=14
Erişim:26.09.2011
- UNWTO, www.unwto.org Erişim:20.09.2011
http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr_1.pdf Erişim: 20.09.2011
<http://unwto.org/facts/eng/vision.htm> Erişim:20.09.2011
- Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2007). *Turizm Ekonomisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss.165-166.
- Ünlüönen, K. ve şahin, S. Z. (2011). Turizmde İstihdam, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz, 10(37), 2-3
- World Travel&TourismCouncil,
http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Tourism_Economic_Research
Erişim: 12.10.2011
- Yarcan, ř. (1998). *Türkiye’de Turizm ve Uluslararasıılaşma*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.74.
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 67-69.
- Zengin, B. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel Ve Moneter Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 104-123.

RİSK YÖNETİMİ VE ÜLKE UYGULAMALARINDA RİSK YÖNETİM MODELLERİ

RISK MANAGEMENT AND RISK MANAGEMENT MODELS IN COUNTRY APPLICATIONS

Arş. Gör. Ruveyda KIZILBOĞA
Nevşehir Üniversitesi

Özet

Risk yönetimi, kurumların hedeflerine ulaşmasını engelleyici risklerin ve hedeflere ulaşımı kolaylaştırıcı fırsatların önceden fark edilerek yönetilmesini sağlayan dinamik ve disiplinli bir sistemdir. Özel sektör uygulamaları ile başlayan sistem kamu kurumları tarafından da benimsenmiştir. Risk yönetiminin temel amacı, özel sektörde kârı artırıcı uygulamaları desteklemek kamu kurumlarında ise fayda unsurunu geliştirmeye yardımcı olmaktır. Genelde amaç aynı, fakat sistemin kapsamı ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu çalışmada farklı risk yönetim sistemlerine örnek olması amacıyla Avusturya/Yeni Zelanda, İngiltere, Kanada ve Amerika risk yönetim modelleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Risk, Risk Yönetimi, Risk Yönetim Modelleri.

Abstract

Risk management is a systematic and dynamic system that helps to be aware of before risk occurs and manage those risks which could prevent organization to realize its objectives and opportunities which are facilitate access to objectives. Implementation of the system has started in private sector and then adopted to the public sector. The aim of the system is to help to increase profit in private sector and develop benefits in the public sector. Generally, the goal is same but scope of the system differs from country to country. In this study, the focus was on Austria/New Zealand, The United Kingdom, Canada and America risk management systems in order to be an example for the different risk management systems.

Keywords: Risk, Risk Management, Risk Management Models.

1. Giriş

Dünya her geçen gün biraz daha risk üstlenerek büyümektedir. Afet, savaş ve finansal çöküşler karşılaşılan birçok riskli duruma verilebilecek örneklerdir. Bir riskin üstesinden gelindiğinde arkasından diğeri ortaya çıkmaktadır. Risklerin çeşidi ve miktarı artmakta ve çözüm üretme ihtiyacı bir zorunluluk olarak hem işletme sahiplerinin hem de kamu kurumlarının karşısına çıkmaktadır. Gerekli önlemlerin alınmaması beraberinde felaketleri getirmektedir. Kitlesele ve bazen beklenmedik kurumsal başarısızlıklar, özellikle muhasebe ve raporlamadaki, kurumsal yönetişimde risk yönetimin önemine dikkat çekmektedir (Walker, Shenkir ve Barton, 2002: 2).

Risk yönetim sisteminin önem kazanmasında büyük ve önemli kurumların yaşadığı ekonomik ve finansal çöküşlerin büyük etkisi olmuştur. Kurumlar yaşanan olumsuzluklardan kurtulabilmek ve hedeflerine ulaşabilmek için gelecekte ortaya çıkma olasılığı olan risklerin ve fırsatların önceden farkına varılarak yönetilmesi gerektiği gerçeğinin farkına varmıştır. Kurumların risk ve fırsatları yönetebilmesini sağlayan risk yönetim sisteminin temel amacı, kuruma değer katmak, geliştirmek ve kaynakların en etkin şekilde kullanılarak kurum hedeflerine ulaşılmasını sağlamaktır.

Ülke uygulamalarındaki risk yönetim sisteminin amacı aynı, ancak uygulama modeli ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülke uygulamalarında en fazla dikkat çekenler ise Amerika, Kanada, Avustralya/Yeni Zelanda ve İngiltere risk yönetim modelleridir. Özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda ve İngiltere risk yönetim modelleri ISO 31000 standartları dikkate alınarak geliştirilmiştir. Modeller, temelde risk yönetiminin kurum çapında etkili olması gerektiğini savunmakla birlikte esas, ilke ve süreçleri açısından birbirlerinden farklılaşmaktadırlar.

Bu çalışmada, risk yönetim sistemi ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra ülke uygulamalarında risk yönetim modelleri incelenmektedir. Konu ile ilgili Türkiye’de yeterli kaynak olmaması nedeniyle yabancı kaynaklar taranmış ve kaynaklara çoğunlukla internet ortamında ulaşılmıştır. Çalışmanın hem Türk literatürüne hem de bundan sonra yapılacak araştırmalarda araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

2. Risk Yönetimi

Risk yönetim sisteminin anlaşılabilmesi için öncelikle risk kavramının açıklanması faydalı olacaktır. Risk, plan ve karar sonuçlarındaki belirsizliktir, kaçınılmazdır, stratejik hedeflerin bir fonksiyonudur (Burnaby ve Hass, 2009: 540) ve kurumun başarıya ulaşmasında bariyer rolü üstlenmektedir. İyi Őeylerin oluşumunu sağlamak ya da kötü Őeylerin oluşumunu engellemek amacıyla risklerin iyi yönetilmesi gerekmektedir (Reding, vd., 2009: 4-3).

Risk yönetimi ise kurumun hedeflerine ulaşmasını engelleyecek risklerin belirlenmesi, azaltılması ve başarıya ulaşılmasını sağlayacak fırsatların ortaya çıkarılarak kullanılması sürecidir (Reding, vd., 2009: 4-3).

İlk olarak sigortacılık sektöründe kullanılmaya başlanan risk yönetimi kavramının ortaya çıkmasında 1967’de Londra’da Edward Lloyd tarafından açılan kahve dükkânının zamanla gemicilikle ilgili bilgi alışverişinin yapıldığı bir yer ve kısa süre sonra denizcilik sigortasının merkezi haline gelmesi etkili olmuştur. Lloyd, oluşturduğu risk havuzları sayesinde risklerin kapsamını genişleterek sigortacılık sektörünün lideri konumuna gelmiştir. Risk yönetimi kavramı uzun bir süre sigorta sektörü ile eş anlamlı kullanıldıktan sonra 1970’lerde Amerika’da iş dünyasında geniş kabul görmeye başlamıştır. Bretton Woods anlaşmasının sona ermesi ve 1973-1979 dönemi petrol krizi sonucunda risk oranlama ve değerlendirme alanında danışmanlık hizmeti talepleri başlamıştır. 1980’lerin ilk yarısı politik risklere ağırlık verilen bir süreçken 1980’lerin sonlarında politik riskler azalmıştır (Non, 8).

1990’lı yıllar kurumların yönetmeleri gereken risk kapsamının genişlediğinin ve genişlemeye devam ettiğinin farkına varıldığını dönemlerdir. Bu dönemden itibaren risk yönetimine verilen önem artmış ve genellikle kurumun çökmesine neden olabilecek risklere odaklanılmaya başlanmıştır. Zamanla kapsamlı bir risk yönetim erevesi oluşturulması, iç denetimin risk yönetim uygulamaları ile bütünleştirilmesi, kurum kültüründe risk farkındalığının ve risk yönetiminde yönetim sorumluluğunun artırılması, kurumlarda risk yönetim ofisi oluşturulması ve kurumsal risk yönetim sisteminin kabul gibi konularda aşama kaydedilmiştir (Non, 10).

Risk yönetimi, riskleri değerlendirmek ve riskin siyasi etkilerini tespit etmek için kullanılan bir yöntem olarak tanımlandığında sistemin uygarlığın başlangıcından beri var olduğu söylenebilir. Ancak bilinçli bir uygulama olup olmadığı kapsamında değerlendirildiğinde risk yönetimin 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir tarihe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır (Non, 7).

3. lke Uygulamalarında Risk Yönetim Modelleri

Birçok ülkede uygulanmakta olan farklı risk yönetim modelleri bulunmaktadır. Bunlardan en çok tercih edilenleri; Amerika kurumsal risk yönetim sistemi, Avustralya ve Yeni Zelanda, İngiltere ve Kanada risk yönetim sistemleridir. Kurumların tercih ettikleri risk yönetim modelini tespit etmek amacıyla Jacquetta Goy, Grant Purdy ve diğer araştırmacıların katkılarıyla 2011 yılında bir anket çalışması hazırlanmıştır. Ankette 111 ülkeden 1823 katılımcı yer almış, ancak kullanılan risk yönetim modelinin tespitine ilişkin soruya 1338 katılımcı cevap vermiştir. Anket sonuçlarına göre kurumların % 36’sı ISO 31000 risk yönetim standartlarını, %18’i COSO kurumsal risk yönetim sistemini, %13’ AS/NZS 4360 bütünleşik risk yönetim modelini ve % 4’ BS ISO 31100 standartlarını kullanmaktadır. ISO 31000 standartları hem AS/NZS 4360

standartlarının 2009 yılında revize edilmesinde hem de İngiltere BS ISO 31100 standartlarının 2011 yılında oluşturulmasında temel referans kaynağı olarak kullanılmıştır (Goy, vd., 2012: 37). Aşağıda bu sistemler hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

3.1. Avustralya ve Yeni Zelanda Risk Yönetim Modeli

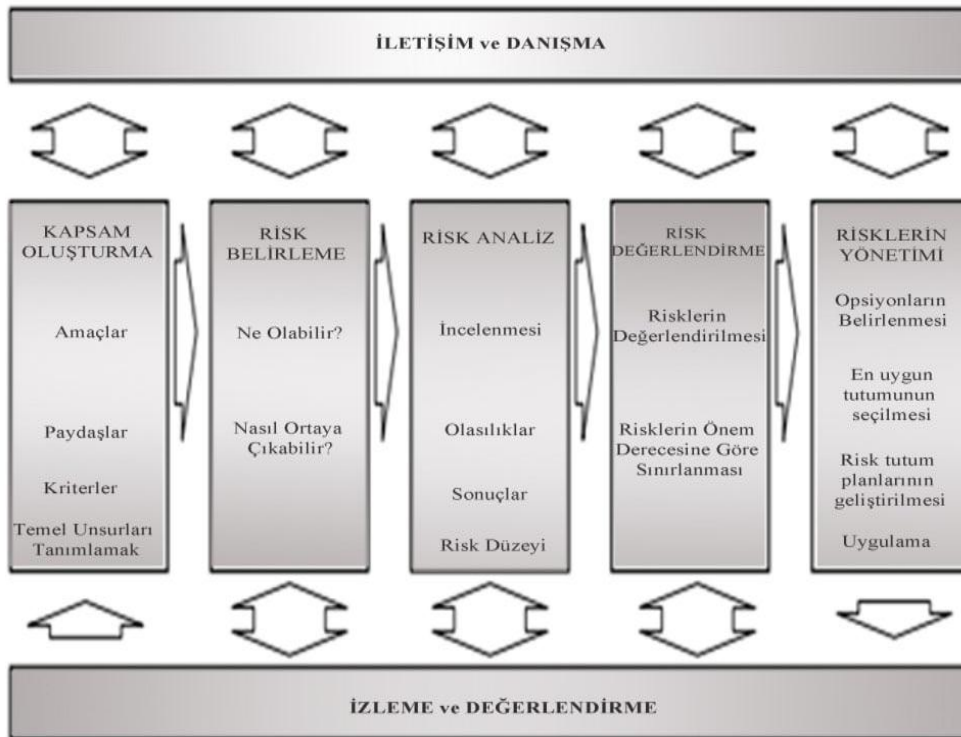
1995’de ortaya çıkan Avustralya ve Yeni Zelanda risk yönetim sistemi, risklerin yönetilmesi ve belgelendirilmesinde dünyanın ilk resmi ve çok güçlü standartlarına sahip bir uygulama modelidir (Inconsult, 2009: 1; Güneş ve Teker, 2010: 68). 2004 yılında yeniden yapılandırılan Avustralya ve Yeni Zelanda risk yönetim standartları “Risk Yönetim Esasları AS/NZS 4360:2004” olarak bilinmektedir. AS/NZS 4360 standartları, Avustralya ve Yeni Zelanda’daki kâr amaçlı ve kâr amacı olmayan grup temsilcilerinden oluşan bir ortak teknik komite tarafından geliştirilmiş ve her çeşit kurumda kullanılabilir şekilde tasarlanmıştır. Yirmi sekiz sayfa uzunluğunda, anlaşılması ve uygulanması kolay ve esnek olan standartlar, kurumsal risk yönetim sisteminin uygulanması için dokuz adımlı bir program sunmaktadır (Arthur J. Gallagher Risk Management Services, 2009: 20). Standartlar, risklerin işlevsel risk yönetim grubu tarafından yönetileceğini ve bu grubun gerekli beceri ve tecrübeye sahip olduğunu ifade etmektedir (Güneş ve Teker, 2010: 68).

Standartlar, hem Sarbanes-Oxley uyumu gerektiren organizasyonlar için risk yönetim metodolojisi olarak hem de riskleri yönetmek için olasılık ve sonuç gibi geleneksel bir yöntem kullanmayı tercih eden organizasyonlar için iyi çalıştığından kullanımı teşvik edilmektedir. AS/NZS 4360 standartları şirket veya sistemik riskler için teknik risklerden daha iyi çalışır; ancak tehdit risk modeli yapıllı uygulamaları sağlayan metotları ele almaz. Ayrıca güvenlik incelemeleri için riskleri sınıflandırsa da web uygulamalarındaki tehditleri belirten yapısal metottaki eksikliği onu diğer metotlardan daha az çekici kılmaktadır (<http://www.webguvenligi.org>, 2007).

AS/NZS 4360 risk yönetim standartları, risk yönetim sisteminin uygulanması ve gelişimi için yapılması gerekenlere açıklık getiren bir rehber niteliği göstermektedir. Standartlara göre ilk olarak kurumun stratejik, kurumsal ve risk yönetim kapsamı oluşturulmalıdır. Kurumsal politika; risk yönetim hedeflerini kapsayıcı bir şekilde geliştirilmeli, kurumsal ve bireysel sorumluluklara, uygulama ve değerlendirme prosedürlerinin kapsamına açıklık getirmelidir. Risk yönetimi kurum kültürünün bir parçası olmalı ve bu kapsamda risk farkındalığı ve iletişim düzeyi artırılmalıdır. Bu amaçla eğitim programlarının organize edilmesi tavsiye edilmektedir. Üst yönetimin sistemi desteklemesi sistemin işlerliği ve gelişimi için gerekli bir diğer ön adım olarak belirtilmektedir. Standartlara göre risk yönetimi, kurumun planlama ve yönetim süreçlerinin birer parçası haline getirilmelidir. Risk yönetimi ile ilgili kapsam oluşturulduktan sonra riskler tanımlanmalıdır. Daha sonra riskler meydana gelme olasılıkları, etkileri ve sonuçları dikkate alınarak değerlendirilmeli ve öncelik sırasına konulmalıdır. Risklere yönelik uygulanacak politikalar tespit edilmelidir. Risk yönetim süreci izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Hem kurum içi hem de kurum dışı paydaşlarla sonuçlar paylaşılmalı ve bütün süreçlerin yazılı doküman halinde saklanmasına özen gösterilmelidir. Risk yönetim sisteminde süreklilik

sağlanarak sistemin uygulanması garanti altına alınmalıdır (Gaidow ve Boey, 2005: 8-9, 47).

AS/NZS 4360 risk yönetim süreci; kapsam oluşturma, risk belirleme, risk analizi, risk değerlendirme, risk yönetimi, iletişim ve danışma, izleme ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır (Standards Austrlia/Standards New Zealand. 2009: 13). Avustralya ve Yeni Zelanda Risk Yönetim Standartları'ndaki risk yönetim süreçleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

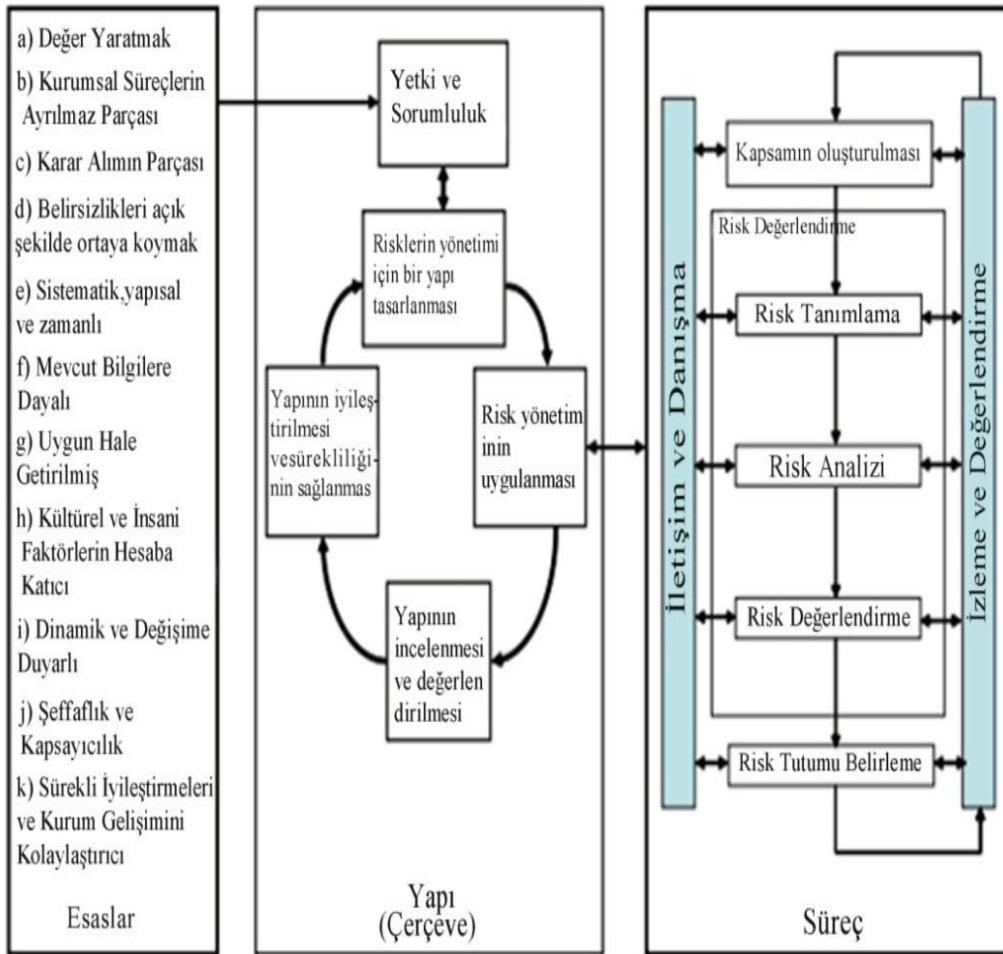
Şekil 1: Avustralya ve Yeni Zelanda Risk Yönetim Süreci
Kaynak: Broadleaf Capital International Pty Ltd., 2007: 1.

AS/NZS 4360 risk yönetim standartları 2009 yılında “ISO 31000 Risk Yönetim İlke ve Esasları” dikkate alınarak revize edilmiş ve AS/NZS ISO 31000: 2009 adıyla yayımlanmıştır (Standards Austrlia/Standards New Zealand. 2009: ii).

ISO (The International Organization for Standardization), ulusal standart kuruluşlarının dünya çapında bir federasyonudur. Uluslararası standartlar genellikle ISO teknik komitelerince hazırlanmaktadır ve ISO 31000 risk yönetim standartları da bu teknik komitelerce hazırlanmıştır (Standards Policy and Strategy Committee, 2010: iv).

ISO 31000, uluslararası risk yönetim standartlarıdır ve işlevsel uygulama modeline yönelik bir rehber niteliği taşımaktadır. Standartlarda, ISO 31000’ne neden gerek duyulduğuna değinilmekte ve risk yönetim sisteminin ilke, esas, yapı ve süreçlerine ilişkin ayrıntılara yer verilmektedir. Ayrıca kurumsal risk yönetim uygulamasına yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır (AIRMIC, ALARM, IRM, 2010b: 2,7). ISO 31000 risk yönetim standartları esas, çerçeve

ve süreç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. ISO 31000’in esasları, yapı ve süreçleri arasındaki ilişki Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Risk Yönetim Esas, Yapı ve Süreçleri Arasındaki İlişki

Kaynak: Standards Australia/Standards New Zealand, 2009: vi; Fionda, 2010: 14.

Şekil 2’de görüldüğü üzere ISO 31000 risk yönetim standartlarının belli unsurları bulunmaktadır. Bu unsurların ilk adımını risk yönetim sisteminin esas ya da kapsamının belirlenmesi oluşturmaktadır. Bunun için kurumun iç ve dış çevresinin tanımlanması, mevcut risk yönetim sisteminin özelliklerinin, eksiklerinin ve hatalarının belirlenmesi, risk yönetim sistemi ile ilgili kriterlerin tespit edilmesi ve sistemin kapsamının oluşturulması gerekmektedir. İkinci unsur

olan sürec aşamasında riskler tanımlanmalıdır (AIRMIC, ALARM, IRM, 2010a: 6).

ISO 31000’de risk; kısa, orta ya da uzun vadede kurumu hem olumlu hem de olumsuz etkileme olasılığı olan stratejik, faaliyet ve kullanılan yol ve yöntem kaynaklı bir olay ya da durum olarak tanımlanmaktadır. Stratejik riskler kurumun uzun dönemli hedeflerine yönelik risklerdir. Faaliyet riskleri kurumun rutin aktivitelerinden kaynaklanan risklerdir. Kullanılan yol ve yöntem kaynaklı riskler ise kurumun değişimlere karşı verdiği mücadele sürecinde karşılaşabileceği riskler olarak tanımlanmaktadır. Risklerin tanımlanması aşamasında kurum; “ne tür risklerle karşılaşılabilir, riskler ne zaman ve nerede ortaya çıkabilir, riskler nasıl ve neden oluşur” sorularını sormalıdır. Riskler tanımlandıktan sonra nicel, yarı nicel ya da nitel teknikler yardımıyla 3*3, 4*4 ya da 5*5 matrisleri kullanarak, olasılık ve sonuçları dikkate alınarak, önem sıralaması yapılması gerektiğine değinilmektedir (AIRMIC, ALARM, IRM, 2010b: 4-5). ISO 31000 spesifik bir risk sınıflandırma sistemi yerine her kurumun risklerine bağlı olarak uygun bir sistem geliştirmesini önerir ve risk yönetim sürecinin başarılı bir Şekilde uygulanması, desteklenmesi ve sürdürülmesi için gerekli alt yapıyı sunar (AIRMIC, ALARM, IRM, 2010a: 6).

Riskler tanımlandıktan sonra öncelikler belirlenerek kriterlere uygun olarak riskler değerlendirilir. Risklerin yönetilmesinin gerekli olup olmadığına karar verilir. Riskler yönetilirken artık riskler de dikkate alınır. Sürecin her adımıının izlenmesi ve raporlanması, sonuçların değerlendirilmesi, risk yönetim sistemi ile ilgili genel değerlendirmelerin yapılabilmesi ve kurum performansının artırılabilmesi için önemli ve gerekli bir diğer adımdır (Pearson, 2007: 26).

Bir diğer unsur olan yapı aşamasında sistemin uygulanabilmesi için sistemin kapsamını içeren bir ereve oluşturulması istenmektedir. Risk yönetim sisteminin sürekliliğinin sağlanabilmesi için kurumdaki tüm yönetim sistemleri ile bağlantılı olması ve yönetimin güçlü desteğini alması gerektiğine değinilmektedir (Fionda, 2010: 16). AS/NZS 4360 ve AS/NZS ISO 31000 arasındaki temel farklılıklar şunlardır (Inconsult, 2009: 1):

i. ISO 31000 gerçek bir uluslararası risk yönetim standardıdır ve Kalite Yönetim Standardı ISO 9000 gibi iyi bilinen uluslararası standartların sahip olduğu özelliklere ve saygınlığa sahiptir.

ii. ISO 31000’de kavram ve tanımlamalarda değişiklik yapılmıştır. Bazı yeni tanımlar geliştirilirken bazıları da çıkartılmıştır.

iii. Risk yönetim ilkeleri, yapısı, kapsamı ve süreçleri arasındaki ilişki ISO 31000’de daha iyi açıklanmakta ve örneklendirilmektedir.

iv. ISO 31000’de risk yönetimini etkin kılmaya yardımcı olmak için dikkat edilmesi gereken on bir adet ilkeye yer verilmektedir.

v. ISO 31000 risk yönetimini geliştirmek için gerekli beş niteliği açıklamaktadır. Bunlar: sürekli iyileştirme, riskler için tam sorumluluk, her türlü karar alımında risk yönetimin uygulanması, sürekli iletişim ve kurumun yönetim yapısında tam entegrasyon’dur.

AS/NZS ISO 31000 standartlarının kuruma sağladığı temel faydalar şunlardır (Standards New Zealand, 2010):

i. Risk yönetimin etkinleştirilmesini sağlayarak hedeflere ulaşılma olasılığını artırır.

- ii. Kurum çapında risklerin ve tutumların belirlenmesine yönelik farkındalık yaratır.
- iii. Fırsat ve tehditlerin belirlenmesinde gelişim sağlar.
- iv. İlgili yasal ve uluslararası normlara uygunluk kazandırır.
- v. Finansal raporlamayı, kurumsal yönetişimi ve paydaş güvenini geliştirir.
- vi. Karar verme ve planlama için güvenilir bir temel oluşturur.
- vii. Kontrol sistemini geliştirir.
- viii. Etkin risk tutumu belirlemede kaynak tahsisi ve kullanımı sağlar.
- ix. Faaliyetlerdeki etkinliği ve verimliliği artırır.
- x. Kayıpları önlemeyi ve olay yönetimini geliştirir ve kayıpları en aza indirir.
- xi. Kurumsal ğrenmeyi, esnekliği ve direnci artırır.

Hazırlanan risk yönetim raporları ile hem st yönetime hem de yönetim kurulu ve denetim komitesine önemli risklerin standartlara uygun olarak yönetildiğine dair bilgi sağlar (Pearson, 2007: 16).

3. 2. İngiltere Risk Yönetim Modeli

şubat 2008’de İngiltere’de BS 31100 adıyla “Risk Yönetimi: Uygulama Kuralları” taslağı yayımlanmış ve Haziran 2011’de “BS 31100: 2011 Risk Yönetimi- ISO 31000 için Uygulama İlke ve Esasları” (BS 31100: 2011 Risk Management. Code of Practice and Guidance for The Implementation of ISO 31000) adıyla British Standards Institution tarafından basılmıştır (Peace, 2012: 4; Hopkin, 2012: 57).

BS 31100, ISO 31000’ni destekleyici uygulama kodudur. BS 31100 risk yönetim hedeflerine ulaşılması ve risklerin kurum çapında yönetilmesi için risk yönetim esas, model, ereve ve süreçlerine rehberlik sağlayacak şekilde tasarlanmış sistematik ve etkili bir standartlar dizisidir (Hopkin, 2012: 64). Standartlar risk yönetim sisteminin, kurumun stratejisi kapsamında ve stratejinin uygulanmasında sürekli ve gelişen bir süreç olması gerektiğine dikkat çekmektedir (FERMA, 2003: 3). BS 31100, uluslararası standartlarda olmayan risk yönetimi ile ilgili ek ilkelere de yer vermektedir (<http://www.continuitycompliance.org>). BS 31100 risk yönetim standartları ile ilgili ilkeler şunlardır (MANIGENT, 9):

- i. Risk yönetimi kuruma uygun yapılandırılmalıdır.
- ii. Risk yönetimi kurum kültüründe ve personel algısında yer edinmelidir.
- iii. Risk yönetimi sistematik ve yapısal olmalıdır.
- iv. Risk yönetimi için kurumda genel bir risk dili oluşturulmalıdır.
- v. Risk yönetimi en doğru bilgilere dayanmalıdır.
- vi. Risk yönetimi belirsizlikleri açık bir şekilde değerlendirmelidir.
- vii. Risk yönetimi karar alım sürecinin bir parçası olmalıdır.
- viii. Risk yönetimi şeffaf bir yapıda ve kapsamlı olmalıdır.
- ix. Risk yönetimi dinamik ve değişimlere uyumlu olmalıdır.
- x. Risk yönetimi süreklilik özelliği taşmalıdır.
- xi. Risk yönetim ilkeleri dönemselsel olarak tekrar değerlendirilmelidir.

Risk yönetim sisteminin yapısı kapsamında; görev ve bağlılık, risklerin yönetimi için bir içerik oluşturulması (risk yönetim stratejisinin, politikasının, kültürünün, risk iştahının, risk profilinin ve risk kriterlerinin belirlenmesi; rol, sorumluluk ve yetkilerin yazılı hale getirilmesi; risk yönetim teknik ve araçlarının

tespit edilmesi), risk yönetiminin uygulanması, izleme ve değerlendirme süreci ve sistemdeki hata ya da eksikliklerin giderilmesi ve geliştirilmesi yer almaktadır (Ramsay, 2009: 9; MANIGENT, 10-11).

BS 31100 standartları riskleri inceleme, tanımlama, değerlendirme, uygun tutumlar belirleme ve raporlama süreçlerinden oluşmaktadır (MANIGENT, 12).

Standartlar risk yönetimin ilke ve terminolojisini oluşturmakta ve kurum hedeflerine ulaşma olasılığını artırmak için kurum çapında etkili risk yönetim sisteminin anlaşılması, geliştirilmesi ve uygulanması için bir temel sağlamaktadır. Standartlarda, iyi uygulama örnekleri ve tecrübelere dayalı olarak risk yönetim yapı, süreç ve uygulamasına yönelik önerilere yer verilmektedir. Temel risk yönetim ilkeleri her kurum için uygulanabilir niteliktedir; ancak uygulama tekniği kurumun kapsamı, niteliği, karmaşıklığı ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Diğer standartlar kayıpları azaltmaya odaklanırken BS 31100 risklerin üstlenilerek kurum için nasıl değere dnştirlebileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. BS 31100 standartlarının kullanılması risk yönetim stratejilerine ve kurum hedeflerine ulaşıldığına ve spesifik alan ya da faaliyetlerle ilgili risklerin gerekli tedbirler alınarak yönetildiğine dair güvence verir. Standartlar risk yönetim sisteminin kontrolünü ve paydaşlara rapor sunulmasını sağlar (RIMS, 2011: 9; Ramsay, 2009: 4, 6).

3.3. Kanada Risk Yönetim Modeli

Kanada’da uygulanmakta olan ‘‘Bütünleşik Risk Yönetim Sistemi’’ standartları Treasury Board Secretariat tarafından yayımlanmıştır (The President of The Treasury Board, 2010).

Bütünleşik risk yönetim sistemi, kurum çapında risklerin anlaşılmasını, yönetilmesini ve risklerle ilgili gerekli bilgi ve iletişimin sağlanmasını amaçlayan sistematik ve süreklilik özelliği taşıyan proaktif bir süreçtir (Robillard, 2001: 7). Sistem kurumun kurumsal stratejisine entegre edilmekte ve kurum risk yönetim kültürünü biçimlendirmektedir. Sistem, kurumun her seviyesindeki olası risklerin sürekli değerlendirilmesini ve daha sonra değerlendirme sonuçlarının bir araya getirilerek öncelikli düzenlemelerin ve geliştirici kararların alınmasını gerekli kılmaktadır. Sistemde sadece risklerin azaltılmasına odaklanılmamakta aynı zamanda yenilik getirici faaliyetler desteklenerek kabul edilebilir en iyi sonuç, maliyet ve risk oranlarına ulaşılması hedeflenmektedir. Sistem risklerin yönetilmesinde daha bütünsel bir yaklaşımın adapte edilmesine ilişkin esasları belirlemiştir ve kurumsal düzeyde dengenin sağlanması için mücadele edilmesini teşvik etmektedir. Böylece hem çalışanlar hem de yöneticiler tarafından risklerin yapısı daha iyi anlaşılmakta ve daha sistematik bir risk yönetim modeli uygulanmaktadır. Sistem birbiri ile ilişkili dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar aşağıda yer almaktadır (The President of The Treasury Board, 2010):

- i. Kurumsal risk profili geliştirilmesi:
 - Kurum riskleri çevresel tarama ile tespit edilir.
 - Kurum mevcut risk yönetim yapısı değerlendirilir.
 - Kurum risk profili tanımlanır.
- ii. Bütünleşik risk yönetim fonksiyonu oluşturulması:
 - Risk yönetimine yönelik yönetim tebliğinin iletilmesi, anlaşılması ve uygulanması.
 - Sistem, karar alım ve raporlama sürecine entegre edilir.

- ğrenme planları ve araçlar geliştirilerek kapasite oluşturulur.
- iii. Bütünleşik risk yönetim sisteminin uygulanması:
 - Kurumun her düzeyinde ortak bir risk yönetim süreci sürekli uygulanır.
 - Risk yönetim sonuçları karar verme ve öncelikli düzenlemelerin yapımında belirleyicidir.
 - Araç ve yöntemler uygulanır.
 - Paydaşlarla iletişim ve müzakereler sürdürülür.
 - Sürekli risk yönetim uygulamasının öğrenilmesini sağlama:
 - Tecrübeye dayalı öğrenmeye, bilgi ve deneyimlerin paylaşımına dayalı destekleyici bir çalışma ortamı kurulur.
 - ğrenme planları oluşturulur.
 - Risk yönetim sonuçları yeniliği, öğrenmeyi ve sürekli gelişimi destekleyici şekilde değerlendirilir.
 - En iyi uygulama örnekleri ve tecrübeler paylaşılır.

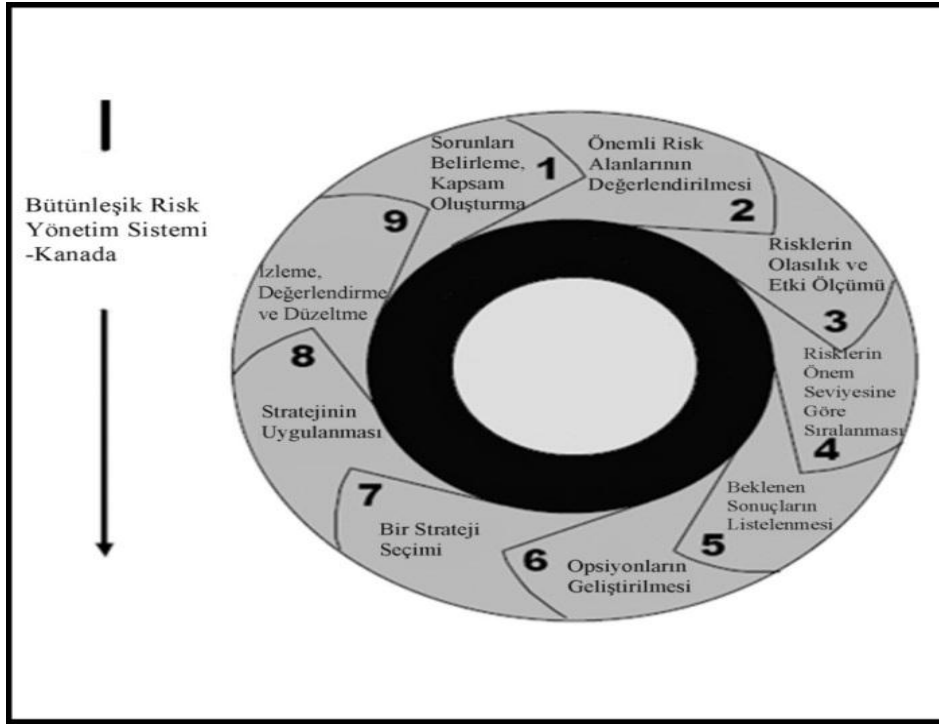
Bütünleşik risk yönetim sistemi unsurlarının ilk adımı olan risk profilinin belirlenmesinde kurum faaliyet alanı ve hizmet türünün tespiti son derece önemlidir. Risk profilinin oluşturulmasıyla kurumun faaliyetlerine, hedeflerine ve kaynaklarına yönelik hem iç hem de dış kaynaklı risklerin ve fırsatların farkına varılması sağlanır. Dış kaynaklı riskler politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak sınıflandırılmaktadır. İç kaynaklı riskler ise yönetim sistemi, etik değerler, bireysel ve kurumsal risk kültürü, risk tolerans seviyesi, risk yönetimi konusundaki uzmanlık düzeyi, kurumsal politikalar, prosedürler ve süreçlerdir. Kurumun mevcut risk yönetim kapasitesinin tespit edilmesi, eksikliklerin ve yapılan hataların anlaşılmasını sağlayacaktır. Risk toleransının belirlenmesi ise risk profilinin oluşturulması ve risklerin yönetimi için gerekli grlmektedir (The President of The Treasury Board, 2010).

İkinci unsur olan bütünleşik risk yönetim fonksiyonunun oluşturulmasıyla, risklerin belirlenmesi ve yönetilmesini destekleyici, kurumsal risk yönetim altyapısının oluşturulması ve st yönetimin desteğinin sağlanması kast edilmektedir. Etkili bir risk yönetim sisteminin kurum hedefleriyle, stratejileriyle, hizmet uygulama biçimleriyle ve kültürüyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Robillard, 2001: 11).

Bütünleşik risk yönetim sisteminin uygulanması risklerin kaynağının belirlenmesi ile başlayan bir süreçtir. Riskler belirlendikten sonra riskler etki ve olasılık değerlendirmesi kapsamında öncelik sıralamasına konulmaktadır. Ortaya ıkma olasılıkları ve kurumu etkileme kapasitelerine göre öncelik sıralaması yapıldıktan sonra risklerin yönetilmesi için tutumlar belirlenir. Tutumların uygulanma sürecinin değerlendirilmesi amacıyla izleme yapılır. İzleme süreci, risklerin ve tutumların istenen sonuçlara ulaşılmasını destekleyip desteklemediğini belirlemekte ve gerekirse yeni tutumlar ve stratejiler oluşturulmasını sağlamaktadır (The President of The Treasury Board, 2010).

Bütünleşik risk yönetim sisteminin son unsurunda risk yönetim sisteminin sürekliliğinin sağlanabilmesi için konu ile ilgili kurum içi öğrenmenin desteklenmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bunun için eğitim planlarının oluşturulması, risk yönetimi konusundaki iyi örneklerin ve tecrübelerin paylaşılması önerilmektedir (Robillard, 2001: 21).

Kanada Bütünlük Risk Yönetim Sisteminin unsurları arasındaki ilişki Şekil 3’de gösterilmektedir.

Şekil 3: Kanada Bütünlük Risk Yönetim Çerçevesi

Kaynak: Non, 23.

Şekil 3’de görüldüğü üzere bütünlük risk yönetim süreciyle ilgili faaliyetler dokuz adımdan oluşmaktadır. Öncelikle sorunların ve fırsatların belirlenmesi ve risk yönetimi ile ilgili kapsamın oluşturulması gerekmektedir. Risk yönetim sisteminde kullanılacak yöntem, uzman personel, araç ve gereçler de ilk adımda tespit edilmelidir. Daha sonraki adımlarda hedeflerle ilişkili faaliyetlere yönelik riskler belirlenir. Risk yönetim sürecine ilişkin beklentiler ya da hedefler tespit edilir ve planlamalar yapılır. Süreçler takip edilerek gerekli durumlarda strateji değişikliğine gidilir ve sistemden maksimum fayda sağlanması amacıyla süreçler izlenir ve değerlendirilir (Robillard, 2001: 16-17).

Bütünlük risk yönetim sisteminde Treasury Board Secretariat, üst yönetici, yöneticiler, danışmanlar, uzmanlar, iç denetçiler ve diğer tüm kurum çalışanlarının görev ve sorumlulukları olduğu belirtilmekte ve bunlara ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verilmektedir (The President of The Treasury Board, 2010).

3.4. Amerika Risk Yönetim Modeli

COSO, Amerika’daki beş büyük profesyonel finans kuruluşu (The American Association, The American Institute of Certified Public Accountants,

The Financial Executives Institute, The Institute of Internal Auditors ve The Institute of Management Accountants) tarafından desteklenen gönüllü bir özel sektör kuruluşudur. Etkili dış denetim, kurumsal yönetim ve iş ahlâkı ile finansal raporların kalitesini artırmaya odaklanmıştır (Arthur J. Gallagher Risk Management Services, 2009, 2009: 20-21).

COSO, daha önceden İç Kontrol –Bütünleşik Çerçevesine (Internal Controls-Integrated Framework) duyulan ihtiyacın aynısının risk yönetimi için de duyulduğunun farkına vardıldıktan sonra bir çalışma içerisine girmiştir. COSO, orjinal kurumsal risk yönetim çerçevesini 1992 yılında oluşturmuş ve 2002 yılında güncelleyerek son halini vermiştir (Arthur J. Gallagher Risk Management Services, 2009: 20-21). Kurumsal risk yönetim çerçevesi, COSO İç Kontrol-Bütünleşik Çerçevesi ile uyumlu olacak şekilde hazırlanmıştır. Böylece kurumların iç kontrole yönelik yatırım yaparken risk yönetim sisteminin gelişimi için de uygun ortam hazırlaması hedeflenmiştir (Mattie ve Cassidy, 2008: 3).

COSO tarafından 2004 yılında yayımlanan “Kurumsal Risk Yönetim Bütünleşik Çerçeve ve Uygulama Rehberi (Enterprise Risk Management-Integrated Framework and Related Application Guidance)” ve “Kurumsal Risk Yönetim Bütünleşik Çerçeve ve Uygulama Özeti (Enterprise Risk Management-Integrated Framework and Related Executive Summary Framework)” adlı kitaplar kurumsal risk yönetim sistemi ve unsurlarının anlaşılması adına önem taşıyan birincil derece kaynaklardır. İyi yönetim uygulamalarının yanı sıra iyi risk yönetim uygulamalarını da içeren İç Denetimin Kurumsal Risk Yönetiminde Oynadığı Rol (The Role of Internal Auditing in Enterprise-Wide Risk Management) isimli detaylı bir belge de IIA tarafından 2004 yılında hazırlanmış ve 2009 Ocak ayında revize edilerek tekrar yayımlanmıştır.

Yukarıda adı geçen kaynaklar, yeni bir yaklaşım olan kurumsal risk yönetim sisteminin kurulum ve uygulanma sürecini ayrıntısıyla açıklamakta ve bu kapsamda ortak bir dil oluşturulması sürecine hizmet etmektedir. Bu kaynaklar ayrıca şu anda kabul edilen kurumsal risk yönetim çözüm yollarını kurum için kıyaslama aracı olarak değerlendirmede ve kurumsal risk yönetim uygulaması için doğru bir yol haritası çizmede temel kaynak olma niteliği taşımaktadırlar (Tonello, 2007: 5).

COSO'nun kurumsal risk yönetim çerçevesi tasarlamadaki amacı, kurumların uyguladıkları risk yönetim süreçleriyle bu yeni sistemi karşılaştırabilmelerini sağlamaktır (COSO, 2005: 3).

Kurumsal risk yönetim sistemi, stratejilerin oluşturulması ve kurum çapında uygulanması, kurumu etkileme olasılığı olan olayların belirlenmesi, risklerin risk iştahu kapsamında yönetilmesi ve kurum hedeflerine ulaşılmasına yönelik makul güvence sağlayan kurum yönetim kurulu, yönetim ve diğere personeli tarafından etki edilen bir süreçtir (COSO, 2004: 16).

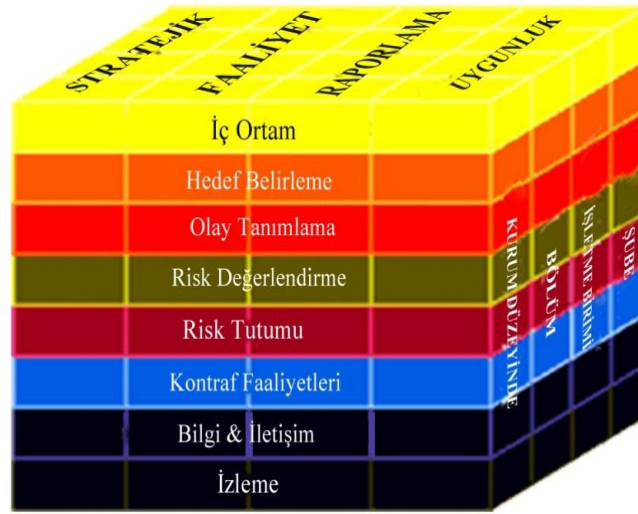
Kurumsal risk yönetim sistemi risklerin entegre edilmesinden daha fazlasını ifade etmektedir. Sistem riski “kurumun hedeflerine ulaşmasını ya da stratejilerini başarıyla uygulamasını olumsuz etkileyen herhangi bir eylem ya da faaliyet olarak” tanımlamaktadır (Walker, Shenkir ve Barton, 2002: 2). Kurumsal risk yönetim sistemi kapsamındaki temel faaliyetler şunlardır (IIA Position Paper: The Role of Internal Auditing in ERM, 2009: 3; PriceWaterHouseCoopers, 2008: 14; Maytjewicz, ve D'arcangelo, 5; Tonello, 2007: 10):

- i. Temel misyon ve program hedeflerini düzgün bir Şekilde belirlemek ve kuruma bildirmek.
- ii. Kurum risk iştahını belirlemek.
- iii. Risk yönetim erevesi dâhil olmak üzere uygun bir iç ortam oluşturmak.
- iv. Kurum hedeflerine ulaşılmasını engelleyici olası tehditleri tanımlamak ve risk evreni oluşturmak.
- v. Etki ve olasılık kapsamında riskleri değerlendirmek.
- vi. Risk tutumlarına karar vermek ve uygulamak.
- vii. Kontrol ve diğer tepki faaliyetlerini yürütmek.
- viii. Kurumun her seviyesinde risklerle ilgili süreklilik temelinde bilgi alışverişi sağlamak
- ix. Risk yönetim süreç ve çıktılarının merkezi izleme ve koordinasyonunu sağlamak.
- x. Risklerin etkili yönetildiğine dair güvence sunmak.
- xi. Bağımsız nesnel güvence ve danışmanlık sağlamak.
- xii. Mevcut sistemlerle (iç kontrol, dış denetim, iç denetim) kurumsal risk yönetim sistemini entegre etmek.

Kurumsal risk yönetimin başlangıç noktası kurum misyon ve vizyonunun belirlenmesidir. Yönetim misyon kapsamında stratejik hedefleri belirler, hedeflere ulaşılmasını sağlayıcı stratejileri seçer (INTOSAI, 2007: 10). Devamında hedeflere ulaşmayı engelleyici riskler ve riskleri azaltıcı kontrol sistemleri ve sorumlular belirlenir. Hedeflere ulaşılmasını etkileyecek olaylar düzenli olarak belirli aralıklarla gözden geçirilir, riskler yeniden değerlendirilir ve gerekli durumlarda yeni risk tutumları saptanır. Performans ve sonuçların zamanında raporlanmasına dikkat edilir (PriceWaterHouseCoopers, 2008: 14; COSO, 2004: 39). Bu disiplinli ve sistematik yaklaşım kurumun stratejik, faaliyet, uygunluk, mali vb. risklerini azaltmak amacıyla faaliyetleri planlar, yürütür ve kontrol eder (Razali, Yazid ve Tahir, 2011: 202).

Kurumsal risk yönetim unsurları; “iç ortam, hedef belirleme, olay tanımlama, risk değerlendirme, risk tutumu, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletifim ve izleme”dir (Staciokas ve Rupsys, 2005: 23). Unsurlar birbirleri ile ilişkilidir ve hepsi etkili kurumsal risk yönetim sistemini temsil etmektedir (Kinney, 2003: 141).

COSO, kurumsal risk yönetim unsurlarını üç boyutlu kp ile açıklamaktadır (Bkz. Şekil 5). Hedefler dikey olarak, unsurlar da yatay olarak kp üzerinde gösterilmektedir. Kurum ve birimler de üç boyutlu kp üzerinde yer almaktadır. Hedeflerle unsurlar arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. Unsurlar kurumun ulaşmak için çaba gösterdiği hedeflerin gerçekleştirilmesinde neyin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (COSO 2004: 23).

Şekil 4: Kurumsal Risk Yönetim Sisteminin Unsurları

Kaynak: Reding, vd., 2009: 4-5.

Hedef belirleme, kurumun misyon ve vizyonu ile ilişkili ve bunları destekleyici hedeflerin oluşturulması sürecidir. Kurumsal risk yönetim sistemi aşağıda belirtilen dört alanda kurum hedeflerine ulaşılmasını amaçlamaktadır. Bunlar (COSO, 2004: 36-38):

- i. Stratejik hedefler: Kurum misyonu ile uyumlu ve destekleyici yüksek seviyede hedeflerdir.
- ii. Faaliyet hedefleri: Kaynakların etkin ve verimli kullanımını teşvik edici hedeflerdir.
- iii. Raporlama Hedefleri: Hem iç hem de dış raporlamaların güvenilirliğine odaklanılmaktadır.
- iv. Uygunluk Hedefleri: Yasa ve düzenlemelere uygunluk sağlanmasına yönelik hedeflerdir.

Bu sınıflandırma kurumsal risk yönetimin ayrı; fakat eşit derecede önemli yönlerine odaklanılmasını desteklemektedir. Ayrıca farklı kurumsal ihtiyaçlara ve üst düzey yönetim üyelerinin farklı sorumluluklarına ışık tutmaktadır.

Olay tanımlama, kurumun hedeflerine ulaşılmasını olumsuz etkileyen ya da olumlu anlamda destekleyen iç ve dış kaynaklı olayların tanımlanmasıdır (Reding, vd., 2009: 4-7). Risk değerlendirme, risklerin tanımlanarak, analiz edilmesi ve öncelik sırasına konulmasıdır (INTOSAI, 2004: 22). Risk tutumu belirleme sürecinde her riske yönelik bir tutum belirlenir ve riskin etki ve olasılığının en alt düzeye indirilmesi hedeflenir (Olson ve Wu, 2010: 47). Kontrol faaliyetleri risk yönetim süreçlerinin uygun işlemesine yardımcı olmak amacıyla geliştirilen politika ve prosedürlerdir. Denetim yıllık kontrollerle sınırlı olmadığı için belli periyotlarla yapılacak denetimlerle sistemin etkinliği sorgulanır ve sorunlar büyümeden önüne geçilmesini sağlayıcı tedbirler alınmasını sağlar (Mattie ve Cassidy, 2008: 5). Bilgi ve iletişim süreci, sistemin iyi bir şekilde işleyebilmesi için önemli bir unsurdur. Bilgi akışı kurumun riskleri tanımlama, değerlendirme ve yönetmesine yetecek istikrar ve yeterlilikte olmalıdır (Reding, vd., 2009: 4-9,10). Risklerin yönetilebilmesi için önem arz eden hem iç hem de dış kaynaklı bilgi akışının, yöneticilerin uygun kararlar alabilmesi için yeterli

kalitede olması gerekmektedir. Sistem izlenerek eksik ve hataların tespiti sağlanır ve kalıcı çözümler üretilir.

4. Sonuç

Risk yönetimi, kurumun hedeflerine ulaşmasını engelleyecek risklerin ve fırsatların belirlenerek, değerlendirilmesi ve yönetilmesi sürecidir. Bu kapsamda uygulanmakta olan ve bu çalışmada da incelenen Avusturya/Yeni Zelanda, İngiltere, Kanada ve Amerika gibi ülkelerde farklı risk yönetim modelleri kullanılmaktadır.

Avustralya/Yeni Zelanda risk yönetim sistemi, risklerin yönetilmesi ve belgelendirilmesinde dünyanın ilk resmi ve çok güçlü standartlarına sahip bir uygulama modelidir. Standartlar, risklerin yönetilmesine yönelik farkındalığı artırır, mevzuata uygunluğu sağlar, kontrol sisteminin etkinliğini artırıcı tedbirler alır, raporlamaları dikkate alarak karar alınmasını sağlar, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına yönelik tedbirler geliştirir.

İngiltere’de uygulanmakta olan risk yönetim standartları, risk yönetiminin kurumun stratejileri kapsamında ve stratejilerin uygulanmasında yürütülen sürekli ve gelişen bir süreç olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Standartlar, kurum hedeflerine ulaşma olasılığını artırmak için kurum çapında etkili risk yönetim sisteminin anlaşılması, geliştirilmesi ve uygulanması için bir temel sağlamaktadır. Standartlar, kurum hedeflerine ulaşılacağına ve spesifik alan ya da faaliyetlerle ilgili risklerin gerekli tedbirler alınarak yönetildiğine dair güvence verir.

Kanada’da uygulanmakta olan bütünleşik risk yönetim sistemi, kurumsal stratejilere entegre edilerek kurumun risk yönetim kültürünü biçimlendirmektedir. Sistem, her alandaki risklerin sürekli değerlendirilmesini ve değerlendirme sonuçlarının bir araya getirilerek öncelikli düzenlemelerin ve geliştirici kararların alınmasını gerekli kılmaktadır. Sistemde sadece risklerin azaltılmasına odaklanılmamakta aynı zamanda yenilik getirici faaliyetler desteklenerek kabul edilebilir en iyi sonuç, maliyet ve risk oranlarına ulaşılması hedeflenmektedir.

Amerika’da uygulanmakta olan kurumsal risk yönetim sistemi, stratejilerin oluşturulması ve kurum çapında uygulanması, kurumu etkileme olasılığı olan olayların belirlenmesi, risklerin risk iştahu kapsamında yönetilmesi ve kurum hedeflerine ulaşılmasına yönelik makul güvence sağlayan kurum yönetim kurulu, yönetim ve diğer personeli tarafından etki edilen bir süreçtir. Riskler kurum bütününde etki ve olasılık özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmekte ve öncelik sıralaması yapılarak yönetilmektedir. Bu uygulama kurumun en önemli riskten başlayarak riskleri yönetmesini sağlar ve riskler arasındaki ilişkinin farkına varılmasına imkân sunar.

Risk yönetim modelleri, temelde aynı hedefe hizmet etmekle beraber uygulamada farklılıklarla karşılaşılmaktadır. Hangi lke modeli tercih edilirse edilsin, sistemin uygulanma sürecinde karşılaşılan sorunlar ve sağladığı faydalar dikkate alınmalıdır. Risk yönetim sisteminin, kurumun hedeflerine ulaşma başarisını artırmasına ve kuruma değer katarak gelişim sürecini desteklemesine önem verilmelidir.

Kaynakça

- Aırmıc, Alarm, İrm. (2010a). Kurumsal Risk Yönetimine Yapısal Bakış Aısı ve ISO 31000 Yüklümlülükleri. http://www.theirm.org/documents/SARM_ERM_000.pdf. [08.03.2012].
- Aırmıc, Alarm, İrm. (2010b). A Structured Approach to Enterprise Risk Management and the Requirements of ISO 31000. http://www.theirm.org/documents/SARM_FINAL.pdf. [28.04.2011].
- Arthur J. Gallagher Risk Management Services, Inc. (2009). Road to Implementation ERM for Colleges and Universities. http://www.ajgrms.com/portal/server.pt/gateway/PTARGS_0_28406_570_311_0_0_18/ERM%20TT%20Report%20Final%209-23-09.pdf. [29.05.2011].
- Broadleaf Capital International Pty Ltd. (2007). The Australian and New Zealand Standard on Risk Management, AS/NZS 4360: 2004. http://www.ucop.edu/riskmgt/erm/documents/asnzs4360_2004_tut_notes.pdf. [14.08.2011].
- Burnaby, P. ve S. Hass. (2009). Ten steps to enterprise-wide risk management. Corporate Governance, C: 9. S: 5. 539-550.
- COSO. (2004). Enterprise Risk Management-Integrated Framework- Executive Summary Framework. Eylül.
- COSO. (2005). ERM&Implications for Internal Auditors. Corporate Governance and Sarbenes-Oxley Hulb Bulletins. Temmuz. C: 7. S: 6. 1-9.
- FERMA. (2003). Risk Yönetim Standardı. <http://www.ferma.eu/wp-content/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-turkish-version.pdf>. [11.03.2012].
- Fionda, S. (2010). The Changing Faces of Risk Management: The Evolution of a Concept. <http://irmforum.files.wordpress.com/2010/12/irmf03thechangingfacesofriskmanagement.pdf>. [10.02.2011].
- Gaidow, S. ve S. Boey. (2005). Australian Defence Risk Management Framework: A Comparative Study. Australia: DSTO Systems. Sciences Laboratory.
- Güneş, ř. ve S. Teker. (2010). Türk Enerji Sektöründe Kurumsal Risk Yönetimi Farkındalığı. Doğuş Üniversitesi Dergisi, C: 11. S: 1. 64-76.
- Goy, J., G. Purdy, A. Schanfield, J. Lark, J. Talbot, J. D. Plessis, J. DeRose, P. Croke ve A. Dali. (2012). Global ISO 31000 Survey 2011 Result&Analysis. http://www.iso31000survey.com/Global_Survey_ISO_31000_English.pdf. [10.09.2012].
- Hopkin, P. (2012). Fundamentals of Risk Management: Understanding, Evaluating and Implementing Effective Risk Management. Second Edition. Great Britain and United States: Kogan Page Ltd.
- IIA Position Paper: The Role of Internal Auditing in Enterprise-wide Risk Management.* (2009). The Institute of Internal Auditors. [IPPF PP Role of IA in ERM 01.09\[1\].pdf](http://www.iaa.org.uk/PPF_PP_Role_of_IA_in_ERM_01.09[1].pdf). [10.09.2011].

- InConsult. (2009). *Risk Management Update ISO 31000 Overview and Implications for Managers*.
<http://www.inconsult.com.au/Articles/ISO%2031000%20Overview.pdf>.
[06.02.2012].
- Intosai. (2004). Guidelines for Internal Control Standards for The Public Sector. 1-71.
<http://intosai.connexcc-hosting.net/blueline/upload/1guicspubsece.pdf>. [22.05.2011].
- Intosai. (2007). Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector- Further Information on Entity Risk Management. 1-39.
[http://www.issai.org/media\(577,1033\)/INTOSAI_GOV_9130_E.pdf](http://www.issai.org/media(577,1033)/INTOSAI_GOV_9130_E.pdf).
[22.05.2011].
- Kinney, W. R. (2003). *The Research Opportunities in Internal Audit. Auditing Risk Assessment and Risk Management Process*. Bölüm 5. Altamonte Springs, FL: The Institute of Internal Auditors.
- Manigent. *What is BS 31100*.
<http://docsfiles.com/view.php?view=http://manigent.com/storage/downloads/What%20is%20BS31100.pdf&keyword=bs%2031100&count=>.
[11.09.2012].
- Mattie, J.A. ve D.L. Cassidy. (2008). *Achieving goals, protecting reputation: Enterprise Risk Management for Educational Institutions*.
<http://www.universityofcalifornia.edu/regents/regmeet/july08/a7a.pdf>
[11.09.2011].
- Maytjewicz, G. ve J. D'arcangelo. *ERM-Based Auditing*.
http://www.gapent.com/media/inthenews/Article-Internal_Auditing-ND.pdf. 1-12. [03.11.2010].
- Non, A.J. *Are We Ready for Enterprise Wide Risk Management?*. 1-37.
<http://www.picpa.com.ph/getmedia/114f621e-84bc-45ff-b43a-961532bb55eb/erm.aspx>. [12.09.2011].
- Olson, D.L. ve D. Wu. (2010). *Enterprise Risk Management Models*. Berlin: Springer –Verlag Berlin Heidelberg.
- Pearson, DDR. (2007). *Managing Risk Across the Public Sector: Toward Good Practice*. Basan: Victorian Auditor-General's Directors: 1-8.
http://download.audit.vic.gov.au/files/Managing_risk_report.pdf [Erişim Tarihi: 10.09.2011].
- PriceWaterHouseCoopers. (2008). *A Practical Guide to Risk Assessment*.
http://www.pwc.com/en_US/us/issues/enterprise-risk-management/assets/risk_assessment_guide.pdf [02.09.2011].
- Ramsay, C. (2009). *Workshop on British Standard Code of Practice for Risk Management BS 31100:2008*.
<http://www.theirm.org/events/documents/CameronRamsay-BS31100-IRM-23Apr09.pdf> [08.03.2012].
- Razali, A.R., A.S. Yazid ve I.M. Tahir. (2011). The Determinants of Enterprise Risk Management Practices in Malaysian Public Listed Companies. *Journal of Social and Development Sciences*. Haziran. C: 1. S: 5. 202-207.
- Reding, F.K., P.J. Sobel, L. U. Anderson, M.J. Head, S. Ramamoorti, M. Salamasick ve C. Riddle. (2009). *Internal Auditing: Assurance & Consulting Services*, 2. Baskı, The IIA Research Foundation.

- RIMS. (2011). *An Overview of Widely Used Risk Management Standards and Guidelines*.
<http://www.rims.org/resources/ERM/Documents/RIMS%20Executive%20Report%20on%20Widely%20Used%20Standards%20and%20Guidelines%20March%202010.pdf> [12.04.2012].
- Robillard, L. (2001). *Integrated Risk Management Framework*. <http://www.tbs-ct.gc.ca>. [14.01.2011].
- Staciokas, R. ve R. Rupsys. (2005). *Application of Internal Audit in Enterprise Risk Management*. Engineering Economics. ISSN 1392-2785. S: 2. 20-25.
- Standards Australia/Standards New Zealand. (2009). *AS/NZS ISO 31000:2009 Risk Management-Principles and Guidelines*. <http://sherq.org/31000.pdf> [06.03.2012].
- Standards New Zealand. (2010). *New Risk Management Standard*. <http://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&tl=tr&u=http%3A%2F%2Fwww.standards.co.nz%2Ftouchstone%2FIssue12%2FBusiness%2FNew%2Brisk%2Bmanagement%2BStandard%2Bavailable%2Bnow%2Bseminars%2Bplanned%2Bfor%2Bearly%2B2010.htm&anno=2>. [04.03.2011].
- Standards Policy and Strategy Committee. (2010). *British Standard Risk Management-Principles and Guidelines BS ISO 31000:2009*. Oxford Brookes Athens. <http://graelaws.files.wordpress.com/2011/01/risk-bsi-2010.pdf>. [05.04.2011].
- The President of The Treasury Board. (2004). *Integrated Risk Management-Implementation Guide*. <http://www.tbs-sct.gc.ca/pol/doc-eng.aspx?id=12254§ion=text#sec3.3>.ca [07.02.2011].
- Tonello, M. (2007). *Emerging Governance Practices in Enterprise Risk Management, The Conference Board, Inc.* Research Report R-1398-07-WG, 1-99. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=963221 [01.02.2010].
- Walker, P. L., W.G. Shenkir ve T..L. Barton, (2002). *Enterprise Risk Management*. The Institute of Internal Auditors Research Foundation. <http://www.webguvenligi.org/wp-content/uploads/2007/08/Threat%20Risk%20ModelingTRK.pdf>
- <http://www.continuitycompliance.org/risk-management-bs-iso-31000-vs-bs-31100/>

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ AKADEMİK
ARAŐTIRMALAR VE ÇALIŐMALAR DERĐİSİ
MAKALE BAŐVURU FORMU

Makalenin Başlığı:

Yazarın Adı ve Soyadı:

Unvanı:

Kurumu (Fakülte/Bölüm/Birim) :

Adresi:

Telefon (İş):

Telefon (Cep):

Faks:

E-mail:

Not: Makalenin birden fazla yazarı olması durumunda yukarıdaki bilgilerin her yazar için ayrıca verilmelidir. Değerlendirme sürecindeki yazışmaların hangi yazarla yapılacağı yazar adının yanına “Yazışmaları yürütecek yazar” ifadesi yazılarak belirtilmelidir.

Yukarıda başlığı belirtilen makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmadığını, halen başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmadığını, yayımlanması halinde tüm haklarını Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi’ne devredeceğimi beyan ederim.

TARİH:

İMZA: